

Egyetemes Egyháztörténet

Kidolgozott Szigorlati Tételsor

Készítete:

A PRTA hallgatósága

(1. Javítatlan kiadás)

Pápa, 2015.08.09.

„Ha megtérsz, megengedem, hogy újból szolgálatomba állj.

Ha értékes dolgokat beszélsz értéktelenek helyett, akkor szószólóm lehetsz.

Nekik kell hozzád térniük, nem neked hozzájuk. Bevehetetlen ércfallá teszek ezzel a néppel szemben. Harcolni fognak ellened, de nem bírnak veled, mert én veled leszek: megszabadítalak és megmentelek – így szól az ÚR. Kiragadlak a gonoszok kezéből, és kiváltalak az erőszakosak markából.”

/Jer. 15:19-21/

„A szeretet soha el nem múlik. De legyen bár prófétálás: el fog töröltetni; legyen nyelveken szólás: meg fog szűnni; legyen ismeret: el fog töröltetni. Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk. Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes.”

/1Kor. 13:8-10/

„Nincs olyan helyzet, bármily veszélyes is legyen, amivel a bátorság, a rendszeret és az állhatatosság meg ne tudna birkózni.”

/Jules Verne/

11. Történelmi és vallási helyzet Jézus Krisztus idejében – a II. generáció (17-39. o.)
 - 1.2. A reformáció előzményei (251-288. o.)
 - 1.3. A katolicizmus megerősödése, reformtörekvések a Tridenti zsinat előtt (341. o.)
 - 1.4. A francia forradalom és az egyház (425-433. o.)
- 2.1. Üldözések az állam részről a Római Birodalomban (44. o.)
- 2.2. Luther Márton élete (289. o.)
- 2.3. Loyolai Ignác és a jezsuiták (342. o.)
- 2.4. Belső katolikus függetlenedési törekvések Rómától: febronianizmus, gallikanizmus, janzenizmus, jozefinizmus.
- 3.1. A remeteség, a szerzetesség (113-116. o.)
- 3.2. Luther teológiája (290. o.)
- 3.3. A tridenti zsinat (345. o.)
- 3.4. Az első vatikáni zsinat és az ókatolikus egyház (454. o.)
- 4.1. A kereszténység helyzete a IV. században a Római Birodalomban (91-121. o.)
- 4.2. Philipp Melancthon és a filippisták, tanfejlődés a lutheri egyházban (viták a megigazulásról, jócselekedetekről, az úrvacsora tan, a Marburgi kollokvium) (303-320. O.)
- 4.3. A szociniánusok (antitrinitáriusok) (339-340. o.)
- 4.4. A II. Vatikáni zsinat
- 5.1. Az ökumenikus zsinatok a IV-VII. században: niceai, I. konstantinápolyi, I. efezusi, kalcedoni és a III. konstantinápolyi zsinat
- 5.2. Ulrich Zwingli és Zürich reformációja(304-305. o.)
- 5.3. Harmincéves háború (363. o.)
- 5.4. Protestáns úniós törekvések a XIX. században, a protestáns és a katolikus egyház Németországban.(463. o.)
- 6.1. A kereszténység terjedése Európában az V-XI. században.
- 6.2. Zwingli teológiája (304-305. o.)
- 6.3. Németország 1555 után (315. o.)
- 6.4. A methodizmus (42. o.)
- 7.1. Az Iszlám létrejötte és téhódítása (159-161. o.)
- 7.2. Az anabaptisták (Sion királyság, Münzer Tamás), a német parasztlázadás
- 7.3. Az angol egyház 1559-et követően (350-351. o.)
- 7.4. A protestáns egyház Észak-Amerikában
- 8.1. VII. Gergely pápa és az invesztitúra harc
- 8.2. A protestantizmus helyzete Németországban
- 8.3. Hollandia (Németalföld), Svájc? a dortrehti zsinat
- 8.4. kisebb felekezetek és szekták, a mormon egyház, a pünkösdisták és a karizmatikus mozgalom. (502. o.)

- 9.1. A keresztes háborúk és a lovagrendek (204; 240-241; 247; 264)
- 9.2. Kálvin élete
- 9.3. Az ellenreformáció Franciaországban
- 9.4. Misszió a XIX-XX. században (549-551. o.)

- 10.1. A pápaság hatalma csúcsán a XII-XIII. században
- 10.2. Kálvin hatása a társadalmi és gazdasági életre, Kálvin és a hitviták, a Consensus Tigurinus, a Szervét ügy (322-328; 333-340. o.)
- 10.3. A pietizmus jellemzése, az angol pietizmus (405-410. o.)
- 10.4. Az egyház a harmadik birodalomban

- 11.1. A keleti egyház élete a VI. századtól a Kelet-Római birodalom bukásáig
- 11.2. Kálvin teológiája és az Institúció
- 11.3. Jacib Philipp Spener élete és munkássága
- 11.4. A protestáns egyház Németalföldön

- 12.1. A pápai hatalom összeomlása, avignoni pápság, a nyugati egyházszakadás, reneszánsz pápasg (246-253. o.)
- 12.2. Reformátori arcképcsarnok: Farel Vilmos, John Knox, Olevianus Gáspár, Martin Bucer, Heinrich Bullinger, Theodor Béza.
- 12.3. Francke és a hallei pietizmus (406. o.)
- 12.4. Az ortodox egyházak helyzete (385-)

- 13.1. A XV-XVI. század zsinatai a reformációig
- 13.2. A reformáció Franciaországban (329. o.)
- 13.3. Zinzendorf és a Herrnhuti pietizmus (408. o.)
- 13.4. Az egyház helyzete a kommunista országokban: Szovjetunio, Kína

- 14.1. A valdensek, John Wicliff és Savonarola (255; 270. o.)
- 14.2. A reformáció Angliában (330. o.)
- 14.3. Misszió a XVII-XVIII. században (386. o.)
- 14.4. Az ökumenikus mozgalom és a felekezeti világszövetségek (538-541. o.)

- 15.1. Gusz János élete és tanai, a huszita háborúk (256-259. o.)
- 15.2. A reformáció Európa egyéb államaiban (329-334. o.)
- 15.3. A Tridentinum utáni katolicizmus (359. o.)
- 15.4. A protestáns egyházak és a szociális kérdés, a vallásos szocializmus.

Az oldalszámok az egyes tételcímek mellett
Karl Heussi: Az Egyháztörténet kézikönyve
című könyvre értendők.

1, Tétel

1.1, Történelmi és vallási helyzet Jézus Krisztus idejében – a II. generáció

- 1 Jézus megfeszítése: 30 körül
1. István megkövezése: 30 körül
2. Pál megtérése: 33 körül
3. Jakab apostol kivégzése: 44 körül
4. Pál missziói útjai: 44-49, 50-53, 54-58
5. Apostoli zsinat: 48

Jézus tanítványai a következő *pünkösd* alkalmával is egybegyűltek és imádkoztak. Ekkor Péter felemelte szavát az egybegyűlt nép előtt, bűnbánatra és megtérésre hívta fel hallgatóit, a hallgatók nagy része hitt és megkeresztelkedett. Így az *első pünkösd ünnepét a keresztyén egyház születésnapjának* lehet tekinteni.

Ebben az első időszakban még nem gondoltak arra, hogy elszakadjanak a zsidó egyháztól. A felbujtogatott nép ingerültsége Jézus halálával lecsillapodott; újra emlékezni kezdtek jó tetteire, szelidségére. A keresztyénség ellenei, főleg a szaddúceusok, megdöbbenek az apostolok bátor fellépésén. De miután a többség az új tan barátaival rossz akaratát többször éreztette a keresztyének a zsidó egyház kötelékéből kénytelenek voltak kilépni, s önálló egyházközséget alapítani. Így jött létre az *első keresztyén egyház Jeruzsálemben*. Ez az egyház a zsidó-keresztyénség központja maradt egészen Jeruzsálem pusztulásáig.

Számos *hellenista* felismerte a keresztyénség szellemi, egyetemes jellegét. Ezek *Antiochiában* görögöknek hirdették az evangéliumot. Ennek a tagjait nevezték először gúnyból *keresztyéneknek*. Ehhez tartozott *István* is, kit a zsidók azért köveztek meg, mert a templomi kultusz és a törvény ellen nyilatkozott. Ennek az irányzatnak fő képviselője *Pál apostol* volt.

Pál, zsidó nevén *Saul*, *Benjámin* törzsből való szülőktől származott *Tarsusban*, Cilicia fővárosában. Szülői *rabbinak szánták*, *Jeruzsálemben Gamaliel* iskolájában nyert oktatást a törvényből és farizeusi teológiából. Mesterséget is tanult, a *ponyvakészítést*. István fellépése alkalmával, kiben a törvény megvetőjét látta, erős gyűlölettel telt el a keresztyénség iránt és készséggel ajánlotta fel szolgálatát a keresztyének üldözésére. Istvánnak a kivégeztetésénél is jelen volt. Pál 38 körül *indult Damaszkuszba*. A fordulat után nem térhetett vissza Jeruzsálembe. Meggyőződött arról, hogy *őt Krisztus közvetlenül azért hívta el az apostolságra*, hogy az evangéliumot a pogányoknak hirdesse. *Barnabás* elvezette az apostolokhoz. Pál *első térítő útjára* 45 körül *indult Ciprusba és Kis-Ázsiába*. *Barnabás* és *Márk János* voltak társai. Némely Jeruzsálemből jött tanítók azt kezdték hirdetni, hogy a *körülmetélkedés az üdvnek szükséges feltétele*. Kevés idő múlva Pál *második térítő útjára* *indult* (51 körül) *Silas* társaságában, majd magához vette *Timóteust* és *Lukácsot*. Beutazta Kis-Ázsiát, elhatározta, hogy áthajózik Európába. *Filippiben, Thesszalonikában, Baroeában, Athénban és Korintusban* községet alapított. *Harmadik térítő útjában Lukács, Titusz és Timóteus* voltak társai (54-58.). Munkásságának központja Efézus volt. Meglátogatta a makedoniai és görögországi egyházakat s Miletust érintve Jeruzsálembe utazott. Midőn Pál a templom területére ment, a felbujtogatott tömeg meg akarta ölni, de a római őrség megszabadította. Pált *Félix* helytartó, váltságdíj reményében, két évig Caesareában fogva tartotta. Utódja *Porcius Festus*, Pált Rómába küldötte (60.) és ott vérpadra került (64.).

Azok a férfiak, akik Jézusnak közelebbi körében működtek s kiknek az volt a feladatuk, hogy a mester tanait elsajátítsák, s egykor mindenfelé hirdessék, *apostoloknak* neveztetnek. Sokáig nem is gondoltak arra, hogy az evangéliumot a zsidókon kívül másoknak is hirdessék.

- *Péter* Palesztinán kívül egészen Babilonig hirdette az evangéliumot Márk társaságában. Antiochiai tartózkodása után Rómába ment, ott börtönbe vettetett s Néro alatt 64-67 között kivégeztetett.
- *András* előbb Keresztelő Jánosnak a tanítványa volt. A monda szerint Skythiában hirdette az evangéliumot.
- *Jakab* Palesztinában működött s már korán vértanúhalált szenvedett Jeruzsálemben.
- *János* előbb Keresztelő János tanítványa volt. János sokáig maradt Jeruzsálemben. Pál halála után Efézusba ment.
- *Fülöp* Samáriában hirdette az evangéliumot, a monda szerint Ázsia északi vidékein is térített.
- *Bertalan* a monda szerint Indiában apostolkodott s Örményországban Albanopolis városban szenvedett vértanúhalált.
- *Tamás* a monda szerint Parthiában térített.
- *Máté* Palesztinában és Szíriában működött.
- *Jakab* az apostoli értekezlet után a jeruzsálemi anyaegyház élén állott. Jeruzsálemet valószínűleg sosem hagyta el. Pál elfogatása után nem sok időre (63 körül) a felbujtogatott zsidók megkövezték.
- *Simon* a monda szerint Afrikában működött, az ifjabb Jakab halála után a jeruzsálemi gyülekezet élén állott.
- *Taddeus* a monda szerint Edessában és Mezopotámiában hirdette az evangéliumot.
- *Júdás*.
- Az áruló helyébe *Mátyást* választották az apostolok.

A keresztyén vallástan már kezdetben eltérő irányokban kezdett fejlődni. Egyiket *zsidó-keresztyénségnek*, másikat *pogány-keresztyénségnek* nevezik. Az első irányt *Péter*, a másodikat *Pál* képviselte.

Jakabot a törvény, *Pétert* a remény, *Pált* a hit, *Jánost* a szeretet apostolának szokták nevezni.

Az *Újszövetség* iratait három osztályba lehet sorolni.

- A *zsidó-keresztyén* irányhoz tartozik: *Máté* és *Márk evangéliuma*. Krisztust emberi messiásnak tartják, kit a születésénél vagy a keresztelésénél közölt Szentlélek emel csak az emberiség fölébe, kit Isten azért támasztott fel a halálból, mert Messiás létére nem lehetett a halál zsákmánya; ő az élet fejedelme, neki adatott minden hatalom az égen és földön. *Jakab levele* a keresztyénséget úgy tekinti, a szeretet és szabadság tökéletes törvényét. *Péter első levele* zsidó-keresztyén álláspontot foglal el. *Péter második levele* szerint az Úr ismét megjelen és akkor új föld és új ég fog feltűnni. *Júdás levelének* iránya rokon *Péter II. levelével*. A *Jelenések könyve* Jézusra, mint Messiasra a legfőbb tulajdonságokat (isteni hatalom és dicsőség részese, Isten teremtésének kezdete, Istennek igéje) ruházza.
- A *pogány-keresztyén* iránynak fő képviselője *Pál*. Jézus egyfelől egészen ember, de másfelől több volt egy embernél. Pálhoz közel áll a *Lukács evangéliumának* és az *Apostolok cselekedeteinek* írója. Jézust nem csak zsidó Messiásnak, hanem az emberiség megváltójának és Isten fiának tekintette.
- Az *apostoli kornak* és az *azt követőnek* vallásos fejlődését *János evangéliumában* találjuk. A szerző az ember Jézust *Logosnak*, az Istennel legközvetlenebb viszonyban álló önálló

isteni lénynek, sőt egyenesen Istennek tekinti. A *János* nevét viselő *leveleket* ugyanaz a szellem hatja át.

1.2. A reformáció előzményei

Az egyház nem Jézus eszméinek megvalósításán működött, hanem századokon keresztül *dogmaformák* készítésére fordította minden erejét. Midőn készen volt a dogmák rendszerével, annak biztosítására a *papuralom* megszilárdításán fáradozott.

A teokrácia épületéhez a római püspökök már régóta gyűjtögették az anyagot, *VII. Gergely* letette az alapját, és szent Péter székének állítólagos örökösei nem elégedtek meg a *zsidó főpapok* hatalmával, hanem egyesíteni törekedtek azt a *római césáro*k hatalmával, ami sikerült is egy időre. Ha a klasszikus Róma fegyelmezett hősök légióival biztosította az idegen népek feletti uralmát; a keresztyén Róma a különböző *szertesrendek* légióival árasztotta el a világot. S ha az örökös gyámságot célzó rendszabályok mellett mégis akadtak egyesek, kik a szoros gyámság alól szabadulni, s fejüket felemelni merészelték, rögtön rájuk kiáltotta Róma az *exkommunikációt* vagy az *interdiktumot*, megindult a *keresztes had*, felütötte sátorát az *inkvizíció*. Istennek lélekben és igazságban imádása helyett külső érzéki cselekmények láncolata képezte az *istentiszteletet*; *Jézussal* már nem sokat törődtek, s az Isten anyjává emelt *Mária kultusza* kezdett uralkodni a kedélyeken. A pogány vallás apró isteneinek és védőszellemeinek helyét a *szentek* beláthatatlan serege foglalta el. *Ereklyékkel* árasztották el a templomokat, melyeknek közelében állítólag meggyógyultak a betegek. Az ereklyekereskedők is sok aljas csalást követtek el, nem egyszer felszedett csontokat adtak el szentek csontjai helyett; áruba bocsátották Máriának a tejét, könnyét, haját, azon kenyerek darabjait, melyekkel Jézus megvendégelt 5000 embert.

Nem Jézus szellemét követte ez az egyház, hanem emberi gyarlóságoknak, gyengeségeknek hódolt. Az egyház állása biztosítása, hatalma növelése *végett megalkudott a különböző bölcsészeti és vallási rendszerekkel*. A népek szabadsága és joga rovására, állam és egyház egymást támogatva, emelte azokat a korlátokat, melyek a legszűkebb mederbe szorították a népeknek nemcsak szellemi, hanem jogi és anyagi fejlődését is; de midőn birtokában voltak a teljes hatalomnak, nem tudtak rajta megosztózni, megkezdődött a harc állam és egyház közt, amely küzdelem utóbb az államok javára dőlt el. *A reformáló törekvés* szakadatlan láncolatként vonul át keresztyénség átélte századain. Sőt magában az egyház kebelében is érezni kezdték a reformok szükségességét, s a *konstanzi zsinat* meg is tett mindent, midőn kimondta a zsinatnak teljes függetlenségét és azt a jogosultságát, hogy ítéletet mondjon a pápára. A keresztyén világ ébredezni kezdett ezredéves álmából, már elviselhetetlennek találta a papi gyámság korlátait. Oly tényezők merültek fel s kezdték meg működésüket, melyeknek lehetetlen volt hatását kiszámítani. Ezek közé tartozott a *tudományok felélesztése* s terjesztése a *humanisták* által. S hogy gyors szárnyakon terjedjen ez a szellemi mozgalom, feltaláltatott a *könyvnyomtatás*, mely lehetővé tette, hogy ne csak a tudósok, hanem a nép is anyanyelvén megismerhesse az evangélium igazságait. Kedveztek a reformáció megindulásának Európa *politikai viszonyai* is. Az emberi jogok köre tágulni kezdett már, a városok ipar és kereskedelem által magasabb fokára emelkedtek a jólétnek és műveltségnek. Nem lehet számítások kívül hagyni a *művészet* felvirágzását, a fontos

felfedezéseket, a nagyszerű *találmányokat* és sok más tényezőt, melyek habár nem voltak vallásos természetűek, de, legalább közvetve, előkészítették a reformációt.

1.3. A katolicizmus megerősödése, reformtörekvések a Tridenti zsinat előtt

A protestánsok egyetemes zsinat összehívását sürgették. A kérdés az volt, hogy mikor lehet összehívni a zsinatot, kik vehetnek rajta részt és mi legyen a teendője. A pápai hittudósok szerint egyedül a pápának volt joga a zsinat összehívására. A németek „a német tartományok szabad keresztény zsinatát” óhajtották egybehívni. A „szabad” azt jelentette, hogy a pápaságtól független. V. Károly császár Németországban akarta megrendezni a zsinatot. Hosszú évekbe tellett, míg V. Károly császár és III. Pál pápa megegyeztek a zsinat idejét, helyét és teendőit illetően.

III. Pál (1534-1549) felismerte, hogy az egyetemes zsinatot össze kell hívni. Életvitele, nagy és kapzsi családja erős befolyást gyakorolt rá. Meg volt győződve arról, hogy az egyház sürgős reformra szorul. Számos reformszellemű és humanista szimpatizáns katolikus papot is vezető pozícióhoz juttatott. 1536-ban a pápa kinevezett egy kilenctagú bizottságot, melyben *Sadoletto*, *Caraffa*, *Contarini* és *Pole* is helyet kapott egy reformtervezet elkészítésére. 1525-ben el is készült a *Consilium de Emendanda Ecclesia (Bizottsági beszámoló az egyház megreformálásáról)*. A javaslatok között szerepelt, hogy a javadalmak juttatását bizonyos követelmények teljesítéséhez kell kötni. Részhajlás nélkül elítélték a kolostorok züllött állapotát, a püspöki hatalom túlkapásait, a bíborosok felelőtlenségét és fősvénységét, a Rómában meggyökerezett prostitúciót.

A reform szükségességével mindenki egyetértett. Csak az nem volt egységes, hogy milyen legyen ez a reform.

Contarini először filozófiát tanult a humanisták körében, 1521-ben a híres wormsai birodalmi gyűlésen Velence követeként vett részt, III. Pál pápa 1535-ben bíborossá nevezte ki. Úgy vélte, hogy a protestánsoknak részben igazuk van, amikor az érdemeikről szóló tanítás ellen érvelnek, és igyekezett a megigazulást olyan formulákban kifejezni, melyek mind a protestánsokat, mind a katolikusokat kielégíthetik.

A megbékélési politika az 1541-es *ratisboni kollokviummal* jutott csúcspontjára. *Contarini* vezetésével nagy eredményt ért el a konferencia, megegyezésre jutottak a hitből való megigazulás kérdésében.

Luther gyanakodva fogadta a beszámolókat. Rómában *Caraffa* bíboros élesen tiltakozott a teológiai áruháza ellen. A ratisboni konferencia is közeledett az összeomláshoz, mert a transsubstantiatio tanát *Contarini* sem volt hajlandó megtagadni, a protestánsok viszont nem fogadhatták el. III. Pál pápa kinyilvánította, nem tűr meg semmiféle kétértelmű megfogalmazást, s a béke lehetősége szertefoszlott.

A katolikus egyház ezután tanítása pontos megfogalmazása és az eretnekség elítélése felé fordult.

Míg *Contarini* Ratisbonban ülésezett, *Caraffa* azt javasolta a pápának, hogy állítson fel egy új és erőteljes inkvizíciót az eretnekek ellen. *Caraffa* és irányzata úgy gondolta, hogy a katolikus egyház megtisztításának legjobb módja az eretnekek elnyomása. A római inkvizíció megalapítását az 1542. július 21-i *Licet ab inito* kezdetű bulla hirdeti ki, mely hat bíborost, közöttük *Caraffát* nevezte ki inkvizítor-generálisnak és minden katolikust a hatalmuk alá rendelt. Az inkvizítoroknak joguk volt arra, hogy bebörtönözzék a gyanúsítottakat, hogy elkobozzák javaikat és kivégeztessék a bűnösöket. A megbocsátás joga a pápánál maradt. *Caraffa* az inkvizíció számára szigorú működési szabályokat dolgozott ki. A pápai területeken végzetes hatékonysággal működött az új bíróság. Az eljárások nagy részét az eretnekek elleni durva hajtóvadászat tette ki.

1555-ben *IV. Pál* néven Caraffát választották meg pápának. Két célja volt, a katolikus restauráció és a spanyolok itáliai hatalmának megdöntése.

IV. Pál uralma alatt egymást érték a következetes reformok. Minden zsidót arra köteleztek, hogy sárga kalapot viseljen, és olyan gettóban éljen, melynek csak egy kijárata van. *IV. Pál* jelentette meg először a „tiltott könyvek jegyzékét”. 1559-ben a katolikus reformáció, melyre oly reménytelenül vágytak a korábbi évtizedek kiválóságai, végül megvalósult Rómában is.

1.4. A francia forradalom és az egyház **(1789. július 14.)**

Franciaországban a nép, az Angliából átültetett szabad eszmék hatása alatt feleszmélve a félévszázados elerőtlenítő és elerkölcstelenítő rendszer kábultságából, sokszoros erővel kezdett egy jobb jövő alapjának lerakásához. *A lángra lobbant forradalom* borzalmi és izgalmi alatt *az oltárokat is ledöntötte a trónnal együtt*.

A nemzetgyűlés (1789-1791), mely lelkesedve szavazta meg „az ember jogait” (1789. augusztus), s kihirdette köztük a *vallásszabadságot*, nem támadta meg a nép vallását, csak a papuralmat, mint politikai hatalmat igyekezett megtörni és az egyházi javak eladásával akarta kisegíteni az államot pénzügyi zavarából. Ebből **a célből eltörölték a tizedet, nemzeti vagyonnak nyilvánították az egyházi javakat (1789. november 2.)**. Ezen intézkedés következtében **az egyház fenntartását és a szegények gyámolítását az állam vállalta magára**. A papok és püspökök választási jogát az ifjú szabadság és az őskeresztyénség szellemében a népre ruházták. *A tartományi zsinatok* intézményét megújították, s kimondták, hogy **idegen püspök be nem avatkozhat az egyházmegye ügyeibe**. A püspökök egy része tiltakozott ezen intézkedések ellen, de a nemzetgyűlés kijelentette, hogy ezekre a törvényekre, mint a papság polgári alkotmányára, **esküt tartozik tenni minden pap, különben elveszti hivatalát (november 27.)**. Ellenben a pápa kijelentette **egy brevében (1791. április 13.)**, hogy azok a papok, kik **40 nap alatt vissza nem vonják a letett esküt, felfüggesztesse**. A pápának ezt az ellenséges fellépését azzal viszonzta a nemzetgyűlés, hogy Franciaország bekebelezte Avignont és Venaissin pápai birtokokat (szeptember 14.). Az esküt letenni vonakodó papság nagy része külföldre menekült.

A törvényhozó gyűlés (a második nemzetgyűlés, 1791. október 1. - 1792. szeptember 21.) kimondta, hogy nemcsak szolgálatukat, hanem évdíjukat is elvesztik az esküt megtagadó papok; azok pedig, kik lázítják a népet, fogsággal és száműzetéssel lakolnak. A pápa egy *újabb nyilatkozatában* az új alkotmányhoz csatlakozókat, ha meg nem térnek, exkommunikációval fenyegette. A nép elfogta a királyt és a *szeptemberi véres napok* alatt legyilkolta a Párizsban lévő katolikus papokat (300 körül).

A törvényhozó gyűlést elsöpörte a vihar, s helyét a nemzeti konvent (1792-1795. október 26.) foglalta el, mely eltörölte a királyságot, *kikiáltotta a köztársaságot, vérpadra juttatta a királyt* (1793. január 21.). A francia bölcsészet tanait, a királyság bukása után saját felfogása szerint kezdte alkalmazni a hatalomra jutott *nép*. Új időszámítást léptetett életbe (1793. október 20.) s a vasárnap helyett a *dekádot* ünnepelte meg. A házasságot polgári szerződésnek nyilvánították, az istenség trónjára az észet ültették; a keresztyén Isten létezését megtagadták, s a temetők kapujára ezt írták fel: „A halál örök álm”. A konventet utolsó napjaiban megszállta a mérsékeltség szelleme; kimondta ugyan, hogy a köztársaságnak nincs pénze a kultuszokra (1795. február 21.), de megengedte a katolikus kultusz gyakorlását is a még el nem idegenített templomokban (június 30.).

A direktórium (1795. október 27. - 1799. december 15.), mely a konvent bukása után ragadta magához a kormányt, nem akadályozta a keresztyén istentiszteletet, de nem is pártolta.

VI. Pius kezdettől fogva ellenséges állást foglalt el a francia forradalommal szemben, s tiltakozott annak minden egyházi rendelete ellen; sőt mindent megtett a vallásos vakbuzgóság

felélesztésére, és így közvetve a zavar növelésére, ami csak hatalmában állott. Franciaország, mihelyt lehetett, azonnal számon kérte Piusnak ezt a barátságtalan beavatkozását. Midőn *Bonaparte* az osztrák hadsereg megsemmisítése után szabad kezet nyert Olaszországban, felszólította a pápát Franciaország ellen kiadott rendeletei visszavonására; s midőn ezt megtagadták, betört az egyházi államba. Most már *békét* kért a megijedt pápa, s az meg is köttetett *Tolentinóban* (1797. február 19.). *E szerint* a pápa Franciaország javára örökre lemondott Avignon és Venaissin birtokáról; rajtuk kívül átengedte Ferrarát, Bolognát és Romagnát és fizetett 30 millió frankot. A franciákkal a köztársasági szellem is bevonult az egyházi államba és egy párt Rómában is megindította a mozgalmat ebben az irányban. *Berthier Rómába nyomult* (1798. február 15.), *kikiáltották a Capitóliumon a köztársaságot*; Piuist, mint foglyot, Franciaországba szállították, ott is halt meg 1799. augusztus 29-én.

Mialatt *Bonaparte* Egyiptomban táborozott, s Szuvarov kiszorította Olaszországból a franciákat, ebben a nyugodtabb pillanatban 35 *bíbornok konklávét rögtönzött Velencében és Chiaramontit*, az okos benedek-rendi szerzetest és imolai bíboros püspököt *választotta meg pápának*, ki ezután *VII. Pius néven* (1800-1823) a Franciaország ellen szövetségbe állt államok (Anglia, Oroszország, Ausztria és Törökország) fegyvereinek védelme alatt vonult be Rómába (1800. július 3.).

Midőn *Bonaparte* visszatért Egyiptomból, leverte a direktóriumot (1799. november) s mint *első konzul*, saját kezében egyesítette a köztársaság minden hatalmát. A marengoi döntő csatában (1800. június 14.) visszaszerezte a francia zászlók korábbi varázserejét, s az ezt követő *lunéville-i béke* (1801. február 9-én köttetett Ausztria, Németország és a győztes Bonaparte között), ha vissza is engedte a pápának az egyházi államot, de Franciaországnak juttatta a legációkat. Napóleon szükségesnek tartotta, hogy kibéküljön a pápasággal, s *helyreállítsa a katolikus egyházat*. Ilyen célból indította meg az alkudozást a római kúriával és *kötött konkordátumot Consalvi bíborossal*, a pápa államtitkárával (1801. július 15.). *Ez az egyezmény* biztosította a katolicizmust, mint a francia nép többségének vallását; az egyházi vagyont birtokában hagyta az államnak, de kötelességévé tette az egyháznak illő fenntartását; a papok kinevezési joga a püspököt illeti. A pápa örömmel erősítette meg ezt az egyezményt (augusztus 13.). Azonban Piusnak ez az öröme sem volt teljesen zavartalan, mivel arról is gondoskodtak *a szervező törvények* (1802. április 5.), hogy nagyon meg ne tollasodjanak a hierarchia szárnyai. *E törvények kimondták*, hogy a kormány beleegyezése nélkül ki nem hirdethető semmiféle pápai kibocsátvány; hogy a házasságokat csak azután áldhatja meg, miután már megkötötték a polgári hatóság előtt; hogy a kormány rendelete nélkül zsinat nem tartható; hogy csak a kormány által elfogadott kátékból lehet vallást tanítani.

Midőn *Bonaparte* *Napóleont a franciák császárának nyilvánította a szenátus végzése*, a pápa, Európa több hatalmának tiltakozása ellenére, Párizsba ment fényes kísérettel és Napóleont, ki sajátkezüleg tette fejére a francia császári koronát, *felkenete szentelt olajjal, és így egyházilag szentesítette az új császárságot* (1804. december 2.). A pápa azt kívánta, hogy Franciaországban uralkodó legyen a katolikus egyház; ezenkívül panaszt emelt az új francia szervező törvények ellen, melyek több ponton összeütköztek a konkordátummal és kánonjoggal. Midőn Franciaországnak és Olaszországnak Ausztria és Anglia ellen intézett együttes fellépését (*a szárazföldi zárt*, hogy Anglia hajói ne köthessenek ki Európa partjain) megakadályozta a pápai politika, Napóleon felháborodva ezen, *francia megszálló sereget küldött az egyházi államba* (1808. február). Azután *kijelentette egy dekrétumban* (Bécs, 1809. május 17.), hogy „ő, mint az egyház legidősebb fia, ki fegyverrel védi az egyházat, nem tűrheti, hogy az egyház feje egy úton járjon az eretnekekkel és szakadárokkal (angolokkal és oroszokkal); nem tűrheti, hogy a pápa a császártól eltérő politikát kövessen, s mivel csak visszaélésekre fordítja a rendelkezésére álló birtokokat, ő azokat, mint elődének, Nagy Károlynak ajándékait, visszaveszi a pápától és bekebelezi a francia birodalomba”. *Róma a császári szabad városok közé soroztatott*. A pápa elutasította ezt a tervet, mint a szent Péter széke elleni gúnyt s *átkot mondott végrehajtóira, valamint a császárra is*. Erre az ellenszegülő egyházfejedelem elfogatott és őrizet alatt Savonába vitetett (július 6.).

Azonban Napóleon sem kéréssel, sem fenyegetéssel, sem fogsága súlyosbításával nem tudta a pápát nagyratörő tervének megnyerni. A pápával tett sikertelen kísérletek után egy új konkordátum kötésére gondolt Napóleon. Így jött létre a *fontainebleau-i konkordátum* (1813. január 25.), melynek értelmében megígérte a pápa, hogy hat hónap alatt megerősíti a kinevezett püspököket; korábbi birtokai kárpótlásául elfogadja a felajánlott kétmillió frank évdíjat (ebbe bele volt foglalva az egyházi államról való lemondása is). Kihirdették a konkordátumot, mint birodalmi törvényt (március 25.). VII. Pius 1814. május 24-én vonulhatott be ismét Rómába.

2. Tétel

2.1. Üldözések az állam részről a Római birodalomban

Néró: 54-68
Vespasianus: 69-79
Titus: 79-81
Domitianus: 81-96

Az engedélyezett vallások mind nemzeti vallások voltak. A zsidó vallás, mint nemzeti vallás, hasonlóan engedélyezve volt, s míg a keresztyéneket a zsidóság egyik felekezetének tartották, addig nem is üldözték őket. De mihelyt a kettő közötti különbséget felismerték, a keresztyénség elvesztette jogosultságát. Akik az államvallástól elszakadtak, felségsértés bűnébe estek. Róma, ha tovább is élni akart, nem tűrhette meg ezt az államra nézve igen veszélyes vallást. A pogány szertartásoktól, hadi szolgálattól való idegenkedés egyenesen az állami intézmények ellen irányuló ellenszegülésnek tekintetett.

Azonkívül a pogány nép a keresztyéneket istentagadóknak tartotta. A pogány papok, jó sok folyvást bujtogatták a népet az új tan hívei ellen. Az üldözések *Marcus Aureliusig* csak elszigeteltek voltak, azután *Deciusig* terjedelmesebbek és hevesebbek kezdtek lenni, Deciuson kezdve az egész birodalomra kiterjedtek s a legnagyobb kíméletlenséggel sújtották a keresztyéneket.

Claudius alatt (53.) a zsidók zendülés miatt kiutasítottak Rómából, amely alkalommal a zsidóknak tartott keresztyéneknek is menniük kellett. Az első tulajdonképpen való üldözés Néró alatt érte a római keresztyéneket, Borzasztó tűzvész pusztította el Rómát (64.) s a császár a keresztyéneket vádolta a gyújtogatás bűnével, ennek alapján elfogatta és keresett kínzásokkal végeztette ki őket. Ez az üldözés időnként megújulva Néró haláláig (68.) tartott. *Domitianus* (81-96) alatt egyes keresztyének kivégeztettek ugyan, de nem volt üldözés. Saját nagybátyját *Flavius Clemens* konzult, istentagadás címén kivégeztette és annak nejét, *Flavia Domitillát* száműzte.

2.2. Luther Márton élete

- Luther születése: 1483. november 10.
- 95 tétel kifüggesztése: 1517. október 31.
- lipcsei hitvita: 1519. június-július

- wormsi birodalmi gyűlés: 1521.
- Luthert egyházi átok sújtja: 1521. január 3.
- wormsi ediktum: 1521. május 8.
- Luther halála: 1546. február 18.

Luther Márton 1483. november 10-én született. Mártont becsületes, kegyes, de nagyon szigorú nevelésben részesítették szülői. 1501-ben az *erfurti egyetemre* ment, hogy készüljön a jogi pályára, melynek bevezetéséül bölcsészettel és teológiával is foglalkozott. Luther atyja kívánságára lépett a jogi pályára, mely iránt erős ellenszenvet érzett. Végül választott és lelke sugallatát követve, az *Ágoston rendi remeték rendjébe lépett* (1505. július 7.). Az újonc Márton testvérnek a zárdában terhes kötelezettségei voltak, minden alsóbb rendű teendőt neki kellett végeznie. Ezen szigorú életrend mellett sem hanyagolta el szellemét, szorgalmasan tanulmányozta az egyházi atyáknak, különösen Augustinusnak, rendje alapítójának és néhány misztikusnak, főleg *Taulernek* a műveit. Az ifjú kénytelen volt beismerni, hogy nagyon csalódott, mert a szerzetes élet nem adta vissza nyugalmát, „az ördög éppúgy üzte ott játékát, mint a külvilágban.”

A rend tartományi főnöke, *Staupitz János* látogatása alkalmával megismerte Luther tehetségét, felmentette az alsóbbrendű zárdai kötelezettségek alól. Ettől fogva gyorsan emelkedett Luther, *áldozárrá* szenteltetett (1507.), azután *Bölcs Frigyes*től (1502.) alapított *wittenbergi egyetemnek* a bölcsészeti tanszékére hivatott meg (1508.).

Staupitz unszolására a *hittudományok tudorává* avattatott fel (1512.). Most már esküjénél fogva is köteletségének tartotta a keresztyén vallás igazságainak szabadabb vizsgálatát és hirdetését; így szilárdult meg benne az a meggyőződés, hogy *a hitnek egyedüli szabályozója a Szentírás* és így találta meg és alkotta meg azt az alaptételt, mely kiindulási pontul szolgált gondolatai kifejtésénél, hogy *az ember Isten előtt egyedül Jézus engesztelő halálában vetett hite által lesz megigazultá.*

A pompakedvelő *X. Leó pápa*, hogy segítsen pénzzavarán, szent Péter temploma felépítése címén általános *búcsút* hirdetett. Németország egyik bizományosa *Albert mainzi érsek* és választófejedelem s egyszersmind magdeburgi érsek volt, ki saját területén fele nyereségre vállalta el a bizományt. Ő viszont alsóbbrendű bizományosokkal szerződött és már egy ilyen tulajdonképpen való búcsúárús volt *Tetzel János*, domokosrendi perjel, ki számos tagból álló kísérettel utazott városról városra, és példátlan vásári arcátlansággal és tolakodással kínálhatta áruját. Így jutott el *Jütterbockba*, Wittenberg közelébe. Luther, mint gyóntató atya, már korábban is tapasztalta ezen nyomorult üzlet veszélyes következményeit, most, midőn eljöttnek látta az időt, hogy nyílt támadást intézzen ellene s leveleket írt ebben a tárgyban a szomszédos püspökökhöz és az egyházi szószékről is igen élesen fejtegette ezt a kérdést. *1517. október 31-én kilencvenöt tételt szegezett ki* a wittenbergi vártemplom kapujára, melyek a búcsú erejére és módjára vonatkoztak s minden érdeklődőt felszólított nyilvános megvitatásukra. Kimondta, hogy a valódi vezeklés nem gépies cselekményekből vagy fizetésből áll, hanem az érzelem megjavulásában nyilvánul meg, s „*a keresztyénnek vezeklés az egész élete*”, hogy az egyház csak az egyházi büntetések elengedését gyakorolhatja jogosan, de *a bünt egyedül Isten bocsáthatja meg*. Ezek a tételek, valamint „*Beszéd a búcsúról és kegyelemről*” című felvilágosító irata is, hihetetlen gyorsasággal terjedtek el majdnem egész Európában. A szerzetesek és a hierarchia más párthívei megkezdték a kíméletlen támadást, melyet Luther hasonló módon utasított vissza; ha az üzletét féltő Tetzel Jütterbockban nyilvánosan megégette Luther tételeit és *Wimpina Konrád* tanártól fogalmazott ellentételeket bocsátott közre a maga védelmére, ezeket viszont a wittenbergi tanulók égették meg. Leghevesebb vitája Luthernek *Eck Jánossal*, az ingolstadti hittudorral és prokancellárral volt. Eck, ki dicsvágyból az új irány híve volt korábban, most ugyancsak dicsvágyból „*Obelisci*” című iratával támadta meg Luthert s a cseh eretnekekhez hasonlította őt. Luther erre az iratra „*Asterisci*” című művével felelt.

X. Leó kezdetben csekély fontosságú szerzetesi civódásnak tekintette az egész dolgot s nem sokat figyelt *Hoogstraten Jakabra*, a rauchlini vitában vereséget szenvedett kölni hitnyomozóra, ki Luther megégetését indítványozta, de midőn a Domokos-rend panaszt emelt Rómában ebben az ügyben, meghagyta az Ágoston-rendi remeték egyik főnökének, hogy igyekezzék csírájában elfojtani Luther újításait (1518. február). Most már Rómában is komolyabb figyelembe vették a wittenbergi eseményeket; törvényszék ült össze, mely meghagyta Luthernek (1518. augusztus 7.), hogy igazolása végett hatvan nap alatt jelenjen meg Rómában. A pápa azzal a tapintatlan lépésével, hogy egy bullában megerősítette a bűcsű eddigi elméletét, olajat öntött a tűzre és mintegy arra kényszerítette Luthert, hogy megváltoztassa korábbi fellebbezését és a *pápától egyenesen közsinathoz fellebbezzen* (1518. november 28.).

Bölcs Frigyes Lutherrel egyezően egy Németországban alakítandó, részrehajlatlan törvényszék elé kívánta vitetni a dolog eldöntését. A pápa, politikai előnyök reményében, engedett a fejedelem kívánságának s *Miltitz Károly*, szász nemest és pápai kamarást, mint pápai követet küldte a dolgok kiegyenlítése végett.

Eck János, Luthernek egy buzgó párhívével, *Karlstadti Bodenstein* Andrással akart nyilvános vitában megmérkőzni, s úgy intézte a kihívást, hogy Luther is kénytelen legyen részt venni a vitában. Így jött létre a lipcsei vitaközös (1519. június 27. - július 16.). Eck Karlstadttal a *kegyelemről* és *szabad akaratról* vitaközös, s míg ez az augusztinizmus mellett harcolt, addig Eck sok ügyességgel, merészséggel és tudományos készlettel védelmezte a római pelagianizmust. Azután a *pápa primátusa* került tárgyalás alá; Eck a történelem bizonyítékai ellenére vakmerően azt állította, hogy a római egyház már Szilveszter előtt felette állott minden egyháznak, s a pápa mindenkor el volt ismerve Péter apostol törvényes utódjának és Krisztus helytartójának (az ál-izidori decretale-gyűjteményt még ekkor szinte mindenki hitelesnek tartotta). Luther ellenben a Szentírásra és történelemre támaszkodva, azt igyekezett bebizonyítani, hogy a pápa nem isteni jognál fogva feje az egyháznak, s midőn huszita eretnekséggel vádoltatott meg Eck részéről, nyíltan kijelentette, hogy a közsinatok is tévedhetnek, és Husznak nem minden tana eretnokség. A lipcsei vitán látszólag Eck, az ügyes vitázó aratott diadalt, de ez nem volt döntő, a vita tovább folyt irodalmi téren, s a közvélemény csakhamar a wittenbergieknek adott igazat, akiket már ekkor lutheránus eretnekeknek nevezett Eck.

Lutehr a *Decretalékból* megtanulta, hogy a pápai hatalom nem evangéliumi talajban vert gyökeret, hogy annak birtokosa nem Krisztus helytartója, hanem maga az Antikrisztus. Ezen tanulmányai közben tisztázódott számára, hogy az ő elvei a római rendszer keretében nem fejthetők ki, hogy római alapon meddő marad minden egyházi reform kísérlet, s hogy *előbb-utóbb szakítani kell Rómával*.

Eck bosszút lihegve Rómába ment, s nem pihent, míg Luther ellen ki nem állítottott ama rossz hírű átokbulla, mely eretnokségnek bélyegez 41 tételt Luther irataiból, tűzre ítéli iratait s átokkal fenyegeti őt magát, ha meg nem tagadja tanát 60 nap alatt.

A bulla kihirdetése előtt *Miltitz (Lichtenbergben* 1520. október 12-én) még egyszer értekezett Lutherrel a kiegyezésről, de ez a kísérlet sem vezetett eredményre; mind e mellett a kiegyenlítés alapjául egy iratot szerkesztett „*A keresztyén ember szabadságáról*”. Luther ezt a művet egy *levél* kíséretében küldte el *X. Leónak*. Kijelentette, minden egyébben enged, de az Isten ígéjétől el nem áll; elismeri, hogy erősen megtámadta a római udvart, de nem tehetett másként, mert „aljasabb az Sodománál, Gomorránál és Babilonnál”.

Ez alatt megérkezett Eck a bullával és megkezdte annak kihirdetését. Luther *három vitairattal* felelt erre, azt az Antikrisztus bullájának nevezte, kíméletlenül megtámadta, s *megújította a közsinathoz való fellebbezését is* (1520. november 17.). *Szászországban*, hol a fejedelem a pápai követekkel szemben is határozott pártfogásba vette Luthert, gúnnyal fogadták a bulla kihirdetését, s néhol még a kihirdetőt is bántalmazták; más helyeken, mint Löwenben, Mainzban, Kölnben a császár (V. Károly) parancsára hivatalosan megégették Luther iratait. Luther *1520. december 10-én* reggel 9 órakor a tanárok és tanulók nagy számának kíséretében a város egyik kapuja elé vonult, s ott a *pápai*

Decretalékkal együtt ünnepélyesen megégette az átokbullát. Luther ezzel a tettevel nyíltan elszakadt a pápától és a római egyháztól.

Míg *Bölcs Frigyes* kezében volt a birodalmi kormány, addig a római kúria nem mert erőszakhoz nyúlni Luther ellen, nehogy megsértse a nagy befolyású kormányzót. A *császári korona* elnyeréséért *I. Károly* spanyol és *I. Ferenc* francia király versenyzett. A pápa titkon Franciaország érdekében működött. Bölc Frigyes nem fogadta el a neki felajánlott koronát, de rajta volt, hogy Károly nyerje el. Így *V. Károly* koronáztatott meg Aachenben (1519. október). A császár arra használta a német vallásos mozgalmakat, hogy lekötve tartsa a pápa kezét. A császárnak szüksége volt a pápa szövetségére, s alkuba bocsátkozott vele; megígérte, hogy elnyomja a német vallásos mozgalmakat, ha a pápa szakít Franciaországgal, szövetkezik vele az ellen. A pápa elfogadta ezeket a feltételeket és a szerződés megkötöttet (1521. május 8.).

V. Károly császár a rendeket *Wormsba* hívta az *első birodalmi gyűlésre* (1521. január 28.). A fejedelmek azt követelték, hogy Luther a gyűlés elé idéztessék császári oltalom biztosítása mellett, s ott vonassék felelőségre. Különben sem lehet bűnül tekinteni Luthernek a római visszaélések ellen intézett támadását, miután maguk a német rendek is *százegy sérelmet* szándékoznak a római szent szék ellen gyűlés elé terjeszteni.

Luther félben hagyott mindent, s bátran útnak indult. Útja valóságos diadalmenet volt, a nép minden felől seregesen tódult eléje, hogy lássa azt az egyszerű, merész barátot, ki meg merte támadni a megingathatatlan hitt pápai hatalmat. Így érkezett Luther *Jonas Justus, Amsdorf Miklós* teológus barátaival és ügyvédjével *Schurf Hieronymusszal* Wormsba (április 16.). A megérkezése után következő napon a gyűlés elé idéztetett. *Védbeszédében három osztályba sorolta műveit*, úgymint a keresztyén tanra vonatkozó, a római kúria visszaéléseit tárgyaló és mások ellen intézett vitairatokra; azután kifejtette, hogy miért nem hajlandó megtagadni őket: ő az Isten ígéje szerint kívánja megítélni állítását; ha tévedt, mutassák ki tévedését a próféták és apostolok irataiból, ha megteszik ezt, kész elállni tévedéseitől, s ő lesz az első, ki tüzre dobja könyveit.

A reformátor távozása után addig fondorkodtak a pápai követek, míg az úgynevezett *wormsi ediktumot*, mely Lutherre és minden hívére kimondta a birodalmi száműzetést, egy kedvező pillanatban alá nem iratták a császárral és a jelen lévő rendekkel (1521. május 8.). Ez az ediktum mindenkit feljogosít rá, hogy elfogja Luthert és híveit, s kiszolgáltassa a császárnak, lefoglalja javait és megégesse iratait. *Luther György lovag* álnév alatt *Wartburgban* tartózkodott (1521. május 4. – 1522. március 3.).

Luther *VIII. Henrik* angol királlyal és *Erazmusszal is folytatott tollharcot*. Ugyanis az eredetileg papi pályára készült király, inkább hiúságból, mint a vallás iránti komoly érdekből, s talán azért is, hogy a spanyol és francia király megisztelő címeihez hasonlót nyerjen Rómából hívatlanul kilépett a porondra, hogy Lutherrel szemben megvédje a római egyház hét szentségének tanát. Műve Luthernek *az egyház babiloni fogságáról* írt vitairata ellen volt intézve. A király elérte legalább egyik célját, midőn a pápa „*Defensor fidei*” címmel tisztelte meg, s munkáját hízelgésből szent Ágostonéhoz hasonlította.

Erasmus, még mielőtt fellépett volna Luther, szigorúan elítélte az egyház és szerzetesség visszaéléseit, de bölcsen hallgatott a pápáról. Kénytelen kellelten kiállott a csatátérre. Megírta értekezéseit a *szabad akaratról*, hogy legsebezhetőbb oldalán, rendszere alapján támadja meg Luthert.

Luthert élettapasztalatai, Pál leveleinek és Ágoston iratainak tanulmányozása arra a meggyőződésre juttatták, hogy az emberi természet tehetetlen az igazra, jóra s nem önjerején, hanem az Isten kegyelméből, a Krisztus érdeméért lesz részese az üdvnek. Erasmus említett művében veszélyesnek, a Szentírással ellenkezőnek állította ezt a tant, s igyekezett bebizonyítani, hogy bizonyos határok közt szabad az ember akarata, és ez a szabad akarat s az isteni kegyelem együtt vezeti el az embert az üdvhöz. Luther egy év múlva „*A szolga akaratról*” című iratával felelt erre a munkára. A

sok gúnyíró közt kétségen kívül első sorban áll *Murner Tamás*, ferences szerzetes, ki alakjából kiforgatva és kigúnyolva adta ki Luthernek több munkáját. Luthert élete 63. évében érte a halál 1546. február 18-án. *Wittenbergbe* szállították és mély részvét közt a *vártemplom sírboltjába* temették el.

2.3. Loyolai Ignác és a jezsuiták

A katolicizmusnak nagy szüksége volt olyan rajongó, elszánt hadseregre, mely nem csak a katolikus, hanem a protestáns népek közt is érvényt tudott szerezni a pápaság eszméinek, s fő feladatának tekintette az elszakadtaknak, ha lehet szép szóval, ha nem lehet másként, erőszakkal, cselszövő politikával, egyszóval minden eszközzel az egyedül üdvözítő egyházba visszavezetését. Ez az eszme nem Rómában született ugyan, de Róma elfogadta, és ügyes számítással minden téren felhasználta céljaira. Ennek az *új pápai hadseregeknek*, mely a jezsuitákból állott, *Loyola Ignác* (született 1491.), egy előkelő spanyol nemes család ivadéka volt a megteremtője, ki Katolikus Ferdinánd udvarában mint apród nőtt fel és teljesen elsajátította a spanyol lovagság minden erényét. Midőn Pampelonát ostromolták a franciák, Loyola súlyos sebet kapott ezen vár hősi védelmében (1521.). Hosszas, fájdalmas betegsége alatt kedves olvasmányai, a lovagregények hiányában a szentek legendáinak olvasásával töltötte idejét. Ezek oly mély benyomást tettek beteges kedélyére, hogy elhatározta, hogy miként egykor szent Ferenc és Domokos, ő is a világ ellen fog harcolni, s lelki hadi szolgálattal vívja ki a menny érdemkoszorúját. Mint az ég királynőjének képzelt jegyese, *fogadást tett*, hogy a szent szüzet fogja szolgálni egész életében. Felgyógyulása után (a hibás gyógyítás miatt sánta maradt egész életére) meggyóna elkövetett bűneit; azután díszes lovagruháit koldus öltözékkel cserélte fel, s a régi lovagszokást utánozva, új úrnője előtt (a montserrat-i zárdának csodatévő Mária képe előtt) részint állva, részint térdelve őrt állt egy éjszakán át. Majd *Jeruzsálembé* zárandokolt (1523.), hogy megtérítse a hitetleneket. Lassanként rájött maga is, hogy nem sokra mehet teológiai képzettség nélkül, s miután hazájában befejezte alaptanulmányait, *Párizsba* utazott, hogy teljesen elsajátítsa a teológiai tudományokat. Azonban tanulmányai egy pillanatig sem térítették el figyelmét lelkének arról a fényes eszméjéről, hogy a hitetlenek megtérítése végett egy katonailag szervezett rendet alapítson. Párizsban még hat rokongondolkodású, tehetséges ifjat nyert meg tervének (a savoyai *Le Févre Pétert*, a portugál *Rodriguez Simont*, a spanyol *Xaver Ferencet*, *Lainez Jakabot*, *Salmeron Alfonzot* és *Bobadilla Miklóst*; később hozzájuk csatlakozott a savoyai *Le Jay* és a francia *Codure János* és *Brout*). A montmartre-i Mária-templomban (Párizs mellett, 1534. augusztus 15-én) *letették szüzességi és szegénységi fogadalmukat, és kötelezték magukat*, hogy tanulmányaik befejezése után a szent földre zárandokolnak, s ott betegek ápolásával és a hitetlenek megtérítésével foglalkoznak, vagy ha ez a terv kivihetetlen lenne, abban az esetben a pápának ajánlják fel szolgálatukat, s a tőle kitűzött cél elérésére szentelik egész életüket.

Velencében gyűltek össze, hogy onnan Palesztinába hajózva, hozzákezdhessenek a hitetlenek megtérítéséhez. De a török háború miatt egyelőre kénytelenek voltak lemondani erről a tervről, s miután a *theatei-rend* az egyháznak közelebbi és veszélyesebb ellenségeire, t.i. a keresztyén népek közt meggyökerezett erkölcstelenségre, hitetlenségre és eretnekségre irányította figyelmüket, elhatározták, hogy az egyháznak említett ellenségei ellen indítják meg a harcot. Betegeket ápoltak, gyermekeket oktattak, s a bűnösöket megtérésre intették. Majd útrakelve, Olaszország városain át, mint bűnbánathirdetők, Rómába vonultak. Még egyszer átvizsgálták s kijavították társulatuk szabályait, és megerősítésüket kérték *III. Pál* pápától. A pápa némi habozás után *megerősítette* egy bullában (Regimini militantis ecclesiae, 1540.) a kis társulatot *Jézus társasága (societas Jesu)* címen azon feltétel alatt, hogy hatvan tagnál nem állhat többől. Később meggyőződve a rend nagy fontosságáról, megengedte egy újabb bullában (Injunctum nobis, 1543.), hogy korlátlanul vehessen

fel tagokat a társulat; egy harmadik bullában (Cum inter cunctas, 1545.) arra is felhatalmazta őket, hogy mindenütt prédikálhassanak, gyóntassanak, feloldozhassanak és kiszolgáltathassák a szentségeket is.

Midőn meghalt Loyola (1556.), a rendnek ezernél több tagja volt már, akik 12 tartományban (9 Európában, a többi Brazíliában, Abesszínában és Kelet-Indiában) 100 telepen működtek.

A rend szellemiségét és arculatát a Loyola által bevezetett *Exercitia spiritualia*, azaz a „*lelkigyakorlatok*” formálták. Ezek szisztematikus meditációk voltak, amelyekkel abszolút engedelmességre nevelték a szerzeteseket, hogy azok teljes mértékben az egyház szolgálatába álljanak. Hozzá tartozott az önvizsgálat, a pokollal való fenyegetés, a Sátánnal vívott harc, hogy a végén a szerzetes tudatosan döntsön az egyházban végzendő szolgálat mellett. Ezeknek a gyakorlatoknak az volt a nevelési céljuk, hogy általuk az ember új belső életet és új erkölcsi erőt kapjon.

Jezsuiták

- a rend alapítása: 1540. szeptember 27.

A rend tagjait hivatásukhoz képest, a *noviciusok*, *scholastikusok*, *coadjutorok* és *professusok* osztályába vannak sorozva. A *noviciusok* (kiskorúak) közé csak éptestű, kifogástalan erkölcsű és hitű, szabad és tehetséges ifjakat vesznek fel. A *felvettől megkívánják*, hogy teljesen szakítson családi, rokoni és más világi összeköttetéseivel és mondjon le a társulat javára vagyonáról. Ebben az osztályban *két próbaévet* töltenek, melynek nagy részét szellemi gyakorlatokra, az alázatosság, lemondás, nélkülözés, feltétlen engedelmesség elsajátítására fordítják. A próbaévek letelte és a három szerzetesi fogadalom letétele után az ifjak a *scholastikusok* (tanulók) osztályába lépnek, melyben mindazokat a tudományokat és képességeket meg kell szerezni, melyekre szükség van a felsőbb osztályokban. Ez az az időszak, mely alatt kipuhatólják az ifjú képességeit, hajlamait. Ugyanis a tanulók, egymásnak kölcsönös ellenőrzése mellett folytonosan figyelemmel kísérik és kikémelelik társaikat s a tapasztalatokat kötelességük szerint közlik az előjárókkal. Ily rendszer mellett módjukban áll a felsőbbeknek, hogy teljesen megismerjék az egyesek tulajdonságait, vágyait s ehhez mérve a legalkalmasabb működési kört jelöljék ki minden tagnak, a hasznavehetetlen vagy éppen veszélyes tagokat pedig elbocsássák. A tanfolyam bevégzése után a scholastikusnak *még egy próbaévet* kell eltölteni, mely alatt megismerkedik a rend alkotmányával, s e mellett szemlélődéssel és a különböző erények megszerzésével foglalkozik. Végül, ha megüti a jezsuita mértéket, képessége szerint vagy a *coadjutorok*, vagy a *professusok* osztályába sorozzák, s ahhoz képest teszi le a második fogadalmat. A *coadjutorok osztályának két ága van*: a *lelki segédek* neveléssel, lelkipásztorkodással foglalkoznak, a *világi segédek* a rendnek világi ügyeit vezetik.

Végül a negyedik vagy legfelsőbb osztályt a *rend választottai* (*professi quatuor votorum*) képezik, kik a három szerzetesi fogadalom mellett negyedikül még arra kötelezik magukat, hogy minden időben rendelkezésére álljanak a pápának. A választottak vannak a legkevesebben, teljes szegénységet fogadnak, s alamizsnából élnek, de a *generális kongregációnak* egyedül ők a jogosult tagjai; a generális közülük nevezi ki a rend fő hivatalnokait. Van a *professusoknak még egy külön osztálya*, melynek tagjaitól csak három fogadalmat kívánnak. Ide tartoznak a *titkos jezsuiták*, kikben megvan minden jezsuita kellék, de állásuk, összeköttetéseik miatt nem léphetnek be a rendbe.

Általában a jezsuiták erkölcsét az augusztinizmussal merőben ellenkező *pelagianizmus* jellemzi. 1. Minden tettet, még ha bűnös is, azon szándék vagy cél szerint kell megítélni, mely irányozta (*intencionalizmus*). 2. Ha a lelkiismeret bizonytalan afelől, hogy egy fennforgó esetben mit szabad tenni és mit nem: nem szükséges, hogy a kétséget kizáró vagy nagyon valószínű véleményt kövesse az ember, hanem követheti a kétesebb és kevésbé valószínű véleményt is, ha fontos okok szólnak mellette vagy egy tekintélyes hittudós helyesli (*probabilizmus*). 3. Ha valaki valamely ígéret vagy eskü alkalmával a szók alatt egyebet ért (*amphibolia*), vagy valamely elhallgatott feltételhez köti annak teljesítését, abban az esetben csak az elhallgatott gondolat kötelező és érvényes (*reservatio*

mentalis). 4. *Bölcsészeti* szempontból Isten bármely törvényének megszegése *bűn*, de *hittani* szempontból csak abban az esetben *bűn*, ha teljes öntudattal és azzal a határozott szándékkal hajtjuk végre, hogy áthágjuk Isten parancsát.

2.4. Belső katolikus függetlenedési törekvések Rómától: febronianizmus, gallikanizmus, janzenizmus, jozefinizmus.

- febronianizmus: Hontheim püspök Justinus Febronius álnéven jelentette meg művét. Ebben a pápai hatalommal szemben a püspöki hatalomnak kelt védelmére. Művében kimutatta, hogy a legfelsőbb hatalom nem a pápáé, hanem a püspökök testületéé, vagyis a zsinaté. Ennek az iránynak a neve a febronianizmus.
- gallikanizmus: Franciaországban kialakult nézet a katolikus egyházon belül, hogy a gall egyháznak független jogai vannak. Ezt fogalmazták meg a Propositiones Cleri Gallicani-ban (A francia papság pontjai). Így a pápának csak az üdvösségre vonatkozó dolgokban van hatalma, a zsinat a pápa felett áll, a francia egyház régi szokásai korlátozzák a pápa hatalmát.
- janzenizmus: Jansenius belga püspök irányzata. A jezsuitákat és munkásságukat megvetette. Nagy hatással volt Franciaországban, főleg a gallikanizmus táborában. Később tanait és írásait a pápák elítélték.
- jozefinizmus: II. József egyházpolitikájának elnevezése. Az egyházat teljesen alárendelte az államnak. Szerinte az egyház is állami intézmény, feladata a népnevelés és a felvilágosítás.

XIV. Lajos (1643-1715) mindazokban a kérdésekben, melyek nem érintették az ő abszolút hatalmi törekvéseit, készséggel alkalmazkodott a pápák akaratához. De mihelyt a korona jogainak és tekintélyének csorbításáról volt szó, már akkor a pápának sem engedett. Már az is bántotta Lajost, hogy *IX. és X. Kelemen* Spanyolország mellett nyilatkozott; mikor pedig *XI. Ince* a pápák régi kiváltságai alapján nem akarta elismerni *a francia korona jogait*, kitört a harc.

A *Pragmatica Sanctioban* foglalt szabadságokat újból felelevenítették, a pápa csalatkozhatatlanságát hevesen megtámadták. Létrejött a *francia egyház négy alaptétele (Propositiones Cleri Gallicani)*. 1. Jézus Krisztus Péter apostolt és utódait csak szellemi hatalommal ruházta fel, de világgal nem; ennél fogva a fejedelmek világi ügyekben az Isten rendeletéből nincsenek alávetve az egyházi hatalomnak, sőt világi ügyekben még a lelkészek sem tartoznak az egyház hatósága alá. 2. Az apostoli székek teljes hatalma van ugyan az egyházi ügyekben, de korlátozza ezt a hatalmat a konstanzi zsinatnak az a végzése, hogy a közzsinat felette áll a pápának. 3. Az apostoli teljes hatalmat általában korlátozzák a Szentlélek befolyása alatt felállított és az egész világ tiszteletével szentesített kánonok. 4. Hit dolgában a pápa ítéletének elsősége van ugyan, de ítélete csak abban az esetben változtathatatlan, ha beleegyezett az egész egyház.

Mindkét fél megtorló eszközökhöz nyúlt, sőt a király azzal fenyegetőzött, hogy elszakad Rómától és független pátriárkasággá alakítja át a francia egyházat. A béke csak *XII. Ince* alatt állott helyre teljesen. A protestantizmusnak a római rendszer ellen folytatott harca a katolikus egyházban is hasonló irányú áramlatokat indított meg nemcsak az egyházalkotmány, hanem a *hittan* és a *vallásos- erkölcsi élet* területén is. A *jezsuita* szellemben átalakult *római*

ortodoxiával szemben erős ellenzék keletkezett, mely a jezsuiták ellen fordította fegyverét, kik a legfőbb okozói voltak a katolikus hit és élet elfajulásának és ellankadásának.

Jansenius Kornél belga püspök miután Augustinus műveinek tanulmányozására szentelte életének nagy részét, egy „*Augustinus*” című művet hagyott hátra. E műben a szerző leplezetlenül szembeállította az *augustinizmust* és a *pelagianizmust* s kimutatta, hogy a skolasztikusok és a pápák közelebb álltak az eretneknek bélyegzett Pelagiushoz, mint a szentnek hirdetett Augustinushoz. Elítélte a könnyű jezsuita erkölcsant.

A jezsuiták még a munka kinyomtatását is meg akarták akadályozni, de mikor ez nem sikerült s még Párizsban is megjelent, hevesen megtámadták, kálvini iránnyal vádolták és mindent megtettek megsemmisítésére. Az inkvizíció megtiltotta olvasását.

Franciaországba is eljuttatta *VIII. Orbán* azt a bullát, amivel elítéli Jansenius tételeit, de a *Sorbonne* nem fogadta el, sőt két védiratot bocsátott ki. A jezsuiták miután egész Franciaországban megerősödött a pártjuk folyamodványt küldtek *X. Incéhez*, melyben azt kérték, hogy mondjon kárhóztató ítéletet Jansenius művének öt tétele ellen. Így jelent meg egy újabb bulla, mely eretnekségnek nyilvánította az öt tételt.

Hontheim Miklós püspök, *Justinus Febronius* álnév alatt egy munkát adott ki, melyben kimondta, hogy „*az egyház* nem monarchia; a kulcsok hatalmával való élést az egyház egészére bízta Krisztus, és azt minden püspöknek egyenlően kell gyakorolnia; a *püspökök* az apostolok utódai, s ezt a méltóságot Isten rendelte; a *pápa* nem egyetemes püspök. A pápának primátusa van ugyan, de ezt a *primátust* nem Krisztus, hanem Péter és az egyház ruházta rá. A primátus célja az egyház egységének fenntartása; a pápának öröködni kell az egységen, de csak tanácsadás és emlékeztetés útján, mert a római egyházmegyén kívül más megyékben nem parancsolhat. Egyetemes törvények hozása a *közzsínat* jogkörébe tartozik, és hit dolgában csak az ilyen zsinat csalatkozhatatlan.”

A pápa a műre kimondta az elátkozó ítéletet, s gályarabsággal fenyegette terjesztését. VI. Piusnak sokkal nagyobb gondot okozott *II. József császárnak egyházi reformjai*, melyeknek az volt a célja, hogy *nemzeti katolikus egyházat* szervezzen országaiban. Ebből a célból trónralépte után (1780.) egymást érték *reformdekrétumai*. A püspököket *új esküformával* igyekezett szorosabban csatolni a koronához. Hogy már csírájában meggátolja a római befolyást, nem engedte meg a klerikusoknak, hogy Rómába menjenek tanulmányaik befejezése végett, hanem a római helyett *Paviában* alapított egy *Germanico-Hungaricum Collegiumot*. Megszüntette mindazokat a *szereztesrendeket*, melyek nem foglalkoztak sem lelkipásztorkodással, sem betegápolással, sem tanítással. A babonát ápoló kultuszalakokat eltörölte; az ünnepeket, búcsújárásokat, egyházi meneteket korlátozta és megparancsolta, hogy a nép nyelvét alkalmazzák az istentiszteletnél. *1781-ben kiadta a türelmi rendeletet*, mely polgári jogegyenlőséget és szabad vallásgyakorlatot biztosított a protestánsoknak. Maga *Pius Bécsben meglátogatta a császárt*, hogy lebeszélje tervei megvalósításáról, de ennek a lépésnek nem volt sikere.

3. Tétel

3.1. A remeteség, a szerzetesség

Az egyház különbséget tett az alsóbb és felsőbb erkölcsiség között, ezzel egy olyan *kiváltságos osztály* alakulásának engedett tért, mely az egyházi élet minden mozzanatában érvényesítette befolyását.

Ez az alakuló osztály a *szerzetesség*. Tagjai azt hitték, hogy a világról való lemondással és a test sanyargatásával elérhetik a keresztyén tökélyt, aztán a vértanúság korszakának elmúltával oly útról és módról kellett gondoskodni, mely által megérdemljék Istennek *különös kegyelmét*. Ez a vélemény nagy hódítást tett ebben az időszakban; ennek folytán határozottabb alakban kezd mutatkozni, és mindinkább terjed a szerzetesség. Az egyiptomi terapeuták, a Holt-tenger-melléki esszénusok, sőt Pitagórasz követői is szerzetesek voltak bizonyos tekintetben. Ez irány forrása az *embernek abban a tehetségében rejlik*, melyet *érzelemnek* szoktak nevezni.

A magányba vonulásra s ezzel kapcsolatban a nélkülözésre, önmehtagadásra, tehát az Istennek szentelt életmódra az első példát *Thebei Pál* adta. Azonban a szerzetesség tulajdonképpen való atyjának *szent Antalt* tartják.

Szent Antal 251/252-ben született a közép-egyiptomi Komében, gazdag keresztyének sarjaként. 275-ben eladva minden öröklött vagyonát, követte a jézusi parancsot.

Majd a társaság szükségének érzete arra indította az elszigetelten élő *remetéket*, hogy egymás szomszédságába építsék kunyhóikat, vagy éppen együtt éljenek egy fedél alatt. Az első *zárda-félét* Antal tanítványa, *Pachomius* alapította (340 körül) a Nílusnak Tabena nevű szigetén; őt követte az idősebb *Macarius* a szketi pusztán, *Hilarion* a gázai pusztán. *Eustathius* sebastei püspök Örményországban honosította meg a szerzetességet; *Nagy Basilius* neo-caesareai püspök a város közelében telepített meg egy szerzetes csapatot, hogy megoltalmazza a népet az arianizmus befolyásától. Mindegyik zárdának saját *szabályokat* adott alapítója. Közös szabály volt a főnök iránti feltétlen engedelmesség, az egyéni akaratról és a magán vagyonról való lemondás s az érzékiség megsemmisítése, hogy kizárólag Istennek szentelt életet élhessenek. *Életüket* jobbra magányban (celláikban) ima (többnyire 6 imaóra), munka és test-sanyargatás közt töltötték el. Számosan voltak olyanok, kik a kolostori szabályokkal sem elégedtek meg, hanem valami módon vidékre vonulva, a legkeresettebb kínzásokkal igyekeztek eljutni a szentség fokára. Sok ilyen eltévesztett életnek lett a vége öngyilkosság vagy őrültség.

Ezek a zárdák menhelyet nyújtottak az üldözötteknek, szegényeknek és betegeknek, belőlük fejlődtek ki utóbb a *papneveldek* is. A legtekintélyesebb egyházi férfiak, mint Athanasius, Nagy Basilius, Ambrosius, Augustinus s mások melegen ajánlották a szerzetesi életet. A szerzetes életről azt állították, hogy az olyan, mint az angyaloké, hogy az felsőbb bölcsesség. Sokan nem lelki szükségből vonultak a zárda falai közé, hanem azért, hogy kivonják magukat az állami terhek, katonáskodás,

általában a munka alól. Az ilyen ingyen élni szeretők száma annyira növekedett, hogy *Valens* császár (365.) erővel kényszerítette az ilyen naplopókat kötelességeik teljesítésére.

3.2. Luther teológiája

Sokan félreértették Luthert. Azt mondták: a jó cselekedetek helyett Luther a hitet állítja feltételként. A *drága* kegyelemből, amelyet csak nagy erőfeszítéssel lehet elérni, *olcsó* kegyelem lett – csak hinni kell. A félreértés abban áll, hogy a hit nem az ember hozzájárulása az üdvösséghez, hanem magában véve *kegyelmi ajándék*. Nem olcsó, hanem *ingyen* kegyelemről van szó: a kegyelem és a hit Istentől kapott ajándék.

Luther Ágostonnál talált rá a *kettős vallástétel* gondolatára: a bűnöket be kell vallani, Isten dicsőségét pedig meg kell vallani. Azt mondta, hogy a bűnvallás nem önmegigazulás, hanem önvád, melynek során igazat kell adni Istennek, és meg kell vallani, hogy megérdemelnénk Isten ítéletét. Ennek belátása csak a Szentírás olvasása és elfogadása által lesz a miénk.

A megigazulás a római felfogás szerint azt jelenti, hogy az ember ténylegesen igaz, azaz, hogy valódi jót tehet, ezért a jó cselekedet számíthat valamit Isten előtt. A reformátorok azonban tudatában voltak annak, hogy nincs valódi jó cselekedet itt a földön. A hívő keresztyén sem képes arra, hogy feltétlenül cselekedeteket tegyen. Az igaz ember csak azért igaz, mert Isten kegyelmes hozzá, jó cselekedetei pedig azért jók, mert hitből és hálaadásból fakadnak. A reformátorok szerint szükségünk van a jó cselekedetekre, de tudnunk kell, hogy *azok nem érdemszerzők*. Nem a jó cselekedet tesz valakit kegyessé, hanem a kegyes ember jó cselekedeteket tesz.

Luther sok mindenben szembe került a római katolikus tanítással:

- A római optimista antropológiával szemben (az ember képes a jó cselekvésre) vallja az ember totális romlottságát. Az üdvösségben csak kegyelem által lehet részesülni: *sola gratia*.
- A kegyelem nem egy dolog vagy tárgy, amellyel az egyház rendelkezik és amelyet a sákramentumok az emberbe betölthetnek (*gratia infusa*). A kegyelemben csak hit által lehet részesülni, ami a teljes ember odaadása és teljes bizalom Istenben: *sola fide*.
- A teológiában nem az istenismeret áll a középpontban, amelyet filozófiai gondolkodással meg lehet szerezni, hanem az Isten irántunk való szeretete Jézus Krisztusban, amelyet csak a Bibliából ismerünk: *sola scriptura*.
- Mindez csak Krisztus áldozata által lehetséges: *solo Christo*.

Luther az *egyházat* is másként látta. *Nem a látható intézmény és a hierarchia a döntő*. Az igazi egyház Krisztus teste. Az még nem tesz keresztyénné valakit, ha a római egyházban él, és fordítva: ha valaki a római egyházon kívül él is, attól még lehet jó keresztyén. Nem az intézmény a döntő, mert az egyház laki, és nem világi dolog.

Az egyház nem tévedhetetlen, mivel az intézményes egyház és a kegyelem nem esik egybe. Az egyetlen tévedhetetlen igazság Istenben van.

A római felfogással szemben már 1520-ban állítja, hogy elvileg két egyházzal van szó: az igazi egyházzal és a külső egyházzal. A külső egyházban, mint héjban a mag található a belső egyház. Az igaz egyház tagjai a hívők, a külső egyházhoz azonban mindenki tartozhat.

1539-ben *Von den Konziliis und Kirchen* címmel állítja, hogy

az egyház *szent*, mert Krisztus lakozik benne a Szentlélek által. Luther keményen szembe fordul a római egyházzal, ahol éppen ez a szentség hiányzik. Náluk a szentség csak külső dolog, míg a Biblia szerint a szentség hitből, reménységből és szeretetből fakad.

az egyház katolikus, nem *római* katolikus, hanem *egy és egyetemes*.

Az igaz egyház *felismerhető az evangélium tiszta hirdetéséről és a sákramentumok helyes kiszolgáltatásáról*, mivel az egyház Krisztusé, és Krisztus elsősorban az igehirdetés által van jelen az egyházban. A római egyház vélekedése szerint a pápának igaza van minden hitbeli és tanításbeli kérdésben, még akkor is, ha a Biblia mást mond.

Luther utal a *kulcsok hatalmára*, amely Isten ígéje szerint az igehirdetésben és az egyházfegyelemben történik. A római egyházból viszont kizárják azokat, akik a tiszta evangéliumot hirdetik. Ezzel hamis egyházzá válik.

Luther nagy hangsúlyt helyez az *egyetemes papságra* és elutasította a római különbségtételt a felszentelt papok és a gyülekezeti tagok közt. Luther azt mondta, hogy a keresztség sákramentuma által minden keresztyén pappá szenteltek. De tisztségekre is szüksége van a gyülekezeteknek, mert Isten nem szereti a rendetlenséget a gyülekezetben. Ezért a nyilvános igehirdetés és a sákramentumok kiszolgáltatása csak a tisztségviselők által történhet. Az igehirdetést és a sákramentumok kiszolgáltatását azokra az emberekre kell bízni, akiket az Úr erre a szolgálatra tett alkalmassá kegyelmi ajándéka révén. A gyülekezetnek joga van hozzá, hogy egy lelkészt akár tisztétől is megfosszon. Krisztus az ígét nem a lelkészeknek adta, hanem a gyülekezetnek.

Végül a nyilvános *istentisztelet* is létfontosságú.

Luther 1523-ban *kiadta* „*A világi felsőségről; milyen határig kell a felsőségnek engedelmeskedni*” című iratát. Luther nem csak *két birodalomról* beszél, hanem két uralomról; mindkét uralmat elvileg pozitívan értékeli: az egyik azért van, hogy azáltal az embereket Krisztushoz vezessék; a másik pedig törvényes keretek közt tartja a nem keresztyéneket. Luther a világot újra Isten hatalma alá helyezte, a politika ugyanúgy szent dolog lehet, mint az egyházi szolgálat.

Luther az egész középkori gondolatot visszautasította, mely szerint az eretnekeket erőszakos módon kell megtéríteni: kényszerítsd őket bemenni. A keresztes háború Luther szerint elvetendő módszer. A *türelmességet* tartotta fontosnak.

3.3. A tridenti zsinat

Egy közzsínatnak az lett volna a rendeltetése, hogy megelőzze az egyházi szakadást. *Ezért fellebbezett Luther a pápától a közzsínathoz*. Ki volt mondva, hogy *a közzsínat felette áll a pápának*. Később a császár is közzsínattól várta a bajok orvoslását, s már VII. Kelemen erősen sürgette összehívására.

Utóda *III. Pál* azt vette észre, hogy a protestánsok az ajánlott csekély fontosságú reformok fejében nem fognak vívmányaikról lemondani, s a háború újra kitört Franciaország s a császár közt (1536.). A már régóta sürgetett *közzsínatot* (1537. május 23-ikára) *kiírta Mantovába*. Úgy látszik, hogy Pál nem gondolt komolyan a zsinat megtartására, mert ilyen alapon, olasz városban, független zsinatról és kiegyezésről nem lehetett szó. Újabb sürgetésekre s alkudozásokra is talált a pápa mindig valamilyen ürügyet, melynek címén halogathatta a zsinatot (1537. novemberére Mantovába; 1538. májusára Vicenzába; 1542. november 1-ére Tridentbe tűzte ki a zsinat megnyitását); végül *kiírta a közzsínatot Tridentbe* (1544. március 15-ére), szilárdul elhatározván, hogy semmi engedményt nem tesz a protestánsoknak.

Így nyílt meg 1545. december 13-án Tridentben az a közzsínat, melyet egyaránt óhajtvá vártak fejedelmek és népek. Egyelőre csak kevés számú püspök (25) jelent meg, s így a pápai követeknek (*Del Monte*, utóbb III. Gyula, - *Marcellus Cervinus* és *Reginaldus Polus* bíbornokoknak) nem nagy fáradságukba került a pápaság javára dönteni el a fontosabb kérdéseket. *Zsinati rendszabályul* elfogadták, hogy ne nemzetenként, hanem fejenként történjék a *szavazás*. *Javaslatok* benyújtását maguknak tartották fenn a pápai követek, s azt is kivívták, hogy a fontosabb ügyekben a pápa mondja ki a döntő ítéletet.

Kimondta a zsinat, hogy *a hagyományok egyenlő tekintélyűek a Szentírással*; hogy a *Vulgata* fordításban lévő könyvek mind kanonikusak; hogy egyedül a *Vulgata* hiteles; hogy a *Szentírás* magyarázásának joga egyedül az egyházat illeti. Az *eredendő bűnről* kimondták, hogy teljesen kiirtja a

kereszttség; hogy a megmaradt rossz hajlam nem bűn s a keresztelés után csak cselekedeti bűnt lehet elkövetni. A szentségek számát hétben állapították meg.

Eközben kitört a schmalkaldeni háború, s nagyon szerencsétlenül végződött a protestánsokra nézve. A császár elérte hatalma tetőpontját; a megijedt pápa, ki eddig a császár kívánságára halasztotta el a végzések kihirdetését, most követivel kihirdette a végzéseket (1547. január), s *a zsinatot*, hogy biztosítsa a hatalmas császár befolyása ellen, áttette Bolognába (1547. március). De a bolognai zsinat, miután a császári püspökök nem jelenteik meg rajta, két ülés után kénytelen volt feloszlani.

Míg a császár a zsinatnak Tridentbe való folytatásán alkudozott a pápával, addig birodalmában ideiglenesen rendezte a vallásügyet (augzburgi interim 1548.).

Az alkudozások folyama alatt meghalt III. Pál, s a helyére *III. Gyula* (1550-1555) választott meg, ki engedve a császár kívánságának, *1551. május 1-én újra megnyitotta Tridentben a közzsinatot. Az úrvacsora tanát az átlényegüléssel együtt* az ismert katolikus szellemben fejtették ki. A *bűnbánatot* megerősítették a régi alapon, a töredelmesség, a gyónás, elégtétel és feloldozás alkotó elemeivel együtt, és igazolták az *utolsó kenet* szentségének szükségességét és nagy hasznát, s átkot mondtak az ellenkező véleményekre. *Móric* szász választófejedelem *Innsbruck felé nyomult* győzelmes seregével; erre a hírre *két évre elnapoltatott a zsinat* (1552. április 28.), s a szent atyák sietve szétozoltak.

III. Gyula halála után *II. Marcellust* (1555. április 9. - május 1.), majd *IV. Pált* (1555-1559) választották a pápai trónra. Mindjárt trónralépte után tiltakozott a protestantizmust elismerő augzburgi vallásbéke ellen. A tridenti zsinat helyett rómain tervezett; majd zsinat nélkül, egészen önkényesen szándékozott reformálni az egyházat; a hitnyomozást oly kérlelhetetlen szigorúsággal indította meg, hogy a megrémült lakosságnak fele elmenekült Rómából.

Midőn *IV. Pius* (1559-1565) lépett a pápai trónra elismerte I. Ferdinándot császárnak, majd kiadta *a zsinatot Tridentbe összehívó bullát* (1560. november 29.), melynek alapján *1562. január 18-án harmadízben nyílt meg a zsinat.*

A császári követek azt kívánták, hogy a papok nősülhessenek, két szín alatt osszák ki az úrvacsorát. Főleg a kehely és a papok házassága engedélyezésének, és a fegyelem javításának szükségességét emelték ki Magyarország követei is, mivel azt hitték, hogy ezekkel az engedményekkel visszatéríthetik a protestánsokat a katolikus egyházba.

Az úrvacsora kérdésénél kimondták, hogy egy szín alatt venni elégséges. A házasságot is szentségnek és felbonthatatlannak nyilvánították, egyszersmind kijelentették, hogy jövőben csak az a házasság érvényes, melyet saját papjuk előtt két tanú jelenlétében kötnek az illető párok. Végül igazolták és megerősítették a tisztítóútról szóló tant, a szentek, képek és ereklyék tiszteletét; kijelentették a bűcsúról, hogy Krisztus az egyházat bírta meg osztogatásával és nagyon üdvös a keresztyénekre nézve. Kárhoztató ítéletet mondtak a protestáns tanokra.

A XXV. ünnepélyes teljes ülésen, 1563. december 4-én bezáratott a zsinat.

A tridenti zsinaton *két párt* állott egymással szemben: *az abszolút pápai hatalom védői és a bázeli zsinat végzéseinek hívei.* A pápai hatalom köre majdnem érintetlenül maradt. A bázeli zsinatnak arról az alaptételéről, hogy *a közzsinat felette áll a pápának*, még hallani sem akartak. A *római kúriának* jövedelmezőbb *visszaéléseit* csak alig érintették. A tridenti zsinatnak elég kedvező eredménye volt a katolikus egyházra nézve.

3.4. Az első vatikáni zsinat és az ókatolikus egyház

- I. Vatikáni zsinat: 1869. december 8. – 1870. július 18.

IX. Pius közzsinatot hívott össze 1869. december 8-ikára Rómába. A szavazásra jogosultak közül több mint hétszázan jelentek meg. A zsinat ünnepélyes megnyitását (1869. december 8.) ágyúdörgések és harangzúgások hirdették. A tárgyalások alatt mindent elkövettek a jezsuiták, hogy maguk a főpapok kérelmezzék új dogmák megállapítását (pl. Máriának testi mennybemenetelét); sokat fáradoztak abban is, hogy a tiltott könyvek indexe és a syllabus a hitcikkek közé soroztassék; aláírásokat gyűjtöttek a pápa csalatkozhatatlanságának tárgyalásának kérelméhez.

A zsinat megnyitásaig hét bizottság 87 dekrétumtervezetet dolgozott ki. A bizottságokból azonban az ellenzék tagjait kihagyták. Az ellenzék élén *Rauscher* bécsi, *Schwarzenberg* prágai és *Simor* esztergomi érsek álltak, de tényleges mozgatója *Dupanloup* orleans-i püspök és *Haynald Lajos* kalocsai érsek volt. *Az ellenzék megújította korábbi aggódmait*, felvilágosító iratokat osztottak szét Rómában, melyekben azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a római püspök csalatkozhatatlansága ismeretlen volt a régi egyházban; hogy a legfontosabb hitvitáknál sem hivatkoztak rá; hogy ha fel is merült, mindig visszautasították (bázeli és konstanzi zsinat). *Az ultramontánok az mellett kardoskodtak*, hogy az isteni kijelentésnek legfőbb tekintélye előtt háttérbe kell vonulni még a történelmi tényeknek is; hogy ha a szentatya Krisztus földi helytartója, abban az esetben részesnek kell lennie az ő csalatkozhatatlanságában is.

Július 15-én egy *küldöttség*, melynek élén *Simor* állt, arra kérte a pápát, hogy álljon el csalatkozhatatlansági igényétől. *Ketteler* mainzi püspök háromszor borult térdre s úgy kérte a szentatyát, hogy engedjen az egyház békéje érdekében. De Pius megingathatatlan volt. 55 (német, osztrák, magyar, francia és amerikai) *főpap egy nyilatkozatot adott át a pápának*, melyben kijelentették, hogy nem vesznek részt a következő nyilvános szavazásban. *Az ultramontán párt a szentatya jelenlétében, a pápai csalatkozhatatlanság hittételét „Constitutio dogmatica prima de ecclesia Christi” cím alatt megszavazta.* Pius a „*Pastor aeternus*” bullában szentesítette a megszavazott hittételt. Eszerint „*a római pápa, midőn tanítószékéről (ex cathedra) szól, azaz midőn, mint az összes keresztyéneknek pásztora és tanítója, tisztét teljesíti és legfőbb apostoli hatalmánál fogva a hitre és erkölcsökre vonatkozó s az egész egyházat kötelező tan felett mond döntő ítéletet: ugyanazon csalatkozhatatlanság részese, mellyel az isteni Megváltó a hitre és erkölcsökre vonatkozó tanok eldöntésénél fel akarta ruházni az ő egyházát; ezért önmagukban véve és nem az egyház beleegyezéséből, változhatatlanok a római pápa ilyen döntő ítéletei*”. Aki ellentmond ezeknek a tételeknek, régi szokás szerint, átkozott.

Midőn a zsinat kizárólag a pápára ruházta az egyház egyetemességének jellegét, a csalatkozhatatlanságot, *a pápát abszolút szellemi urának ismerte el* és a zsinatot, mint feleslegest, kitörölte az egyházalkotmányból.

Ó-katolikus mozgalom

- létrejön a német ó-katolikus egyház: 1871. szeptember
- a svájci ó-katolikusok nagygyűlése: 1876

A német ó-katolikus mozgalom csak folytatása annak a harcnak, melyet a XIX.

században a tudományos, nemzeti irányú német katolicizmus indított meg a római jezsuita, ultramontán pápizmus ellen.

Ha a kormányoktól kellően nem támogatott német ellenzéki püspökök, a katolikus közvéleménynek állítólagos nyomása alatt, a vatikáni zsinat végzéseivel szemben lemondtak meggyőződésükről; voltak olyan tudósok is, kik semmi kedvet sem éreztek lelkiismeretük feláldozására, ellenkezőleg, tiltakoztak az új pápai korlátlan hatalom ellen, utóbb pedig az egyháztörténelem, jog és hagyomány bizonyítékaival keményen megtámadták az egész pápai rendszert. *A békés, nemzeti, eszményi katolicizmus zászlója alatt törekedtek egyesíteni a rokongondolkozásukat.*

Az ellenzéki mozgalom megindítói abban egyetértettek, hogy *a vatikáni zsinatot közzsinatnak és végzéseit katolikusnak nem ismerték el.* Míg Berlinben független német katolikus nemzeti egyházzal álmodoztak, melynek élén egy hercegprímás állna; addig Münchenben a *tridenti zsinat alapján nyugvó katolikus egyházat akarták tovább folytatni*; egyesek pedig arról ábrándoztak, hogy az ó-katolikusok a keleti egyházzal és protestánsokkal tan és alkotmány tekintetében is egyesülhetnének. *Az állam és egyház közötti viszonyra nézve* is nagy volt a véleménykülönbség. Olaszországban és Svájcban az államtól egészen független egyházat akartak, Németországban nemcsak elismerték az állam felsőségét, hanem oda folyamodtak védelemért és segítségért is.

Döllinger kijelentette, hogy mint keresztyén, teológus, történetíró és állampolgár el nem fogadhatja a csalatkozhatatlanságot, mivel ellenkezik a Szentírással, egyházi atyákkal, hagyománnyal és történelemmel. *Döllinger* a pápa átokkal sújtotta.

Miután *Döllinger tiltakozását* számos tudós, pap és néhány község pártolta, a *németországi ó-katolicizmus képviselői kongresszusra* (I.) *gyűltek össze Münchenben* (1871. szeptember 22-24.). A kongresszus kimondta, hogy elveti a csalatkozhatatlanság dogmáját, csak a Szentírás, egyházi atyák és régibb zsinatok alapján ismeri el a római pápa primátusát; kijelentette, hogy reformokra van szüksége az egyháznak; hogy halaszthatatlan a papság tudományos kiképzése.

A kölni ó-katolikus (II.) *kongresszus* (1872. szeptember) *Schulte* prágai, *Döllinger* és *Friedrich* müncheni tanárok vezetése alatt kimondta *az egyesülés alapjául*, hogy hisz Jézus Krisztusban, Istenben és Megváltóban; *külső alapul* elfogadja a Szentírást, a régi atyákat és azokat a közzsinatokat, melyeknek kétségtelen az érvényessége.

A konstanzi (III.) *kongresszus* (1873. szeptember 11-14.) *a zsinati és községi rendszert állapította meg.* E szerint a *törvényhozás és legfőbb bíróság* a zsinatot illeti.

Így az egymást követő néhány kongresszuson (1874. Freiburg, 1876. Breslau, 1877. Mainz, 1881. Baden) szerveződött meg az ó-katolikus egyház, megoldotta a sürgősebb kérdéseket. Időközben szabályoztatott az *államjogi helyzet* is. *Badenben* egy törvény (1874.) biztosította az ó-katolikus papoknak addigi javadalmaikat, felmentette őket a római katolikus papi törvényszék alól.

A zsinatok gondoskodtak a tan és kultusz korszerű átalakításáról is. Az *első zsinat* (Bonn, 1874. május) megtartotta a *fülbegyónást*, de lelkiismereti kényszer és időhöz kötöttség nélkül; az önkéntes *böjtnék* elismerte erkölcsi értékét. A *negyedik zsinat* (1877.) megengedte, hogy a *nemzeti nyelvet* használhassák a kultusz nagy részében. Az *ötödik zsinat* (1878.) elvetette a *papi nőtlenséget*.

Lassanként határozottabban *körvonalazták* és rendezték *a tant* is. Kimondták, hogy a *hagyomány* alá van rendelve a Szentírásnak; hogy csak az a *zsinat* tekinthető egyetemességnek és csalatkozhatatlannak, mely a Szentírással egyezőleg hozott végzéseket; hogy az *egyház* a

hívók közössége és Krisztus a feje. Az átlényegülés tanát elvetették; az *úrvacsora* a Krisztussal való közösségnek és az ő engesztelő áldozatában való részesülésnek a cselekménye; a *mise* nem ismétlése Krisztus áldozatának, hanem a hívőkre nézve áldásos előadása. A pápai csalatkozhatatlanságot, a szeplőtelen fogantatás tanát mellőzték; a polgári házasság érvényességét elismerték.

A németországi ó-katolikusok fenntartották az összeköttetést a németalföldiekkel és a svájci keresztyén katolikusokkal is; a heidelbergi kongresszus (1888.) kifejezést adott az unió iránti reménynek is.

Az egyházi béke helyreálltával az ó-katolikus kérdés kényelmetlenné vált a kormányokra nézve. Hiszen az ó-katolikusok továbbra is katolikusok akartak maradni; ellenben Rómában kirekesztettnek tekintették őket. Amely kormány tehát szükségszerű politikából mosolyogni kénytelen Róma felé, éppen e miatt nem részesíthette kedvezményekben az ó-katolicizmust. Ez a *színváltás* legszembeötlőbb volt *Bajorországban*, hol a római kúria rendeletéből a müncheni nuncius nem akarta megtűrni, hogy hívők és ó-katolikusok közösen használják a templomokat (1873.). Róma kedvéért a *porosz kormány* is mérsékelte korábbi jóindulatát. Egyedül a *badeni kormány* jelentette ki a nyughatatlankodó ultramontán pártnak, hogy semmiféle okot nem lát a létező egyházi állapotok megváltoztatására (1890.).

Svájcban a bázeli püspöknek a kormánnyal való összetűzése segítette elő az ellenzéki mozgalmat. Miután a püspököt, ki az antiinfallibilista papokat letette vagy ki is rekesztette az egyházból, zsarnoksága és makacssága miatt letettnek minősítette a püspöki megyéhez tartozó kantonok többsége, rohamosan fejlődött az ó-katolikus mozgalom. Számos község és papja elvetette a csalatkozhatatlanságot és *keresztyén katolikus községgé* lett. Az *első nemzeti zsinat* (Olten, 1875.) szervezte a keresztyén katolikus egyház alkotmányát; a *második püspöknek választotta Herzog Eduárd berni tanárt*. A zsinat elrendelte, hogy nemzeti nyelven tartassék az istentisztelet; eltörölte a papi nőtlenséget és a Mária-ünnepeket; az úrnapiját, bérmálást, fülbegyónást és utolsó kenetet szabad tetszésükre bízta a községeknek; rendezte a vallásoktatást; végül előkészítette a németországi ó-katolikus egyházzal való uniót.

Ausztria kormánya eleinte rossz szemmel nézte az ó-katolikus mozgalmat. De mégis alakult egy község Bécsben (1872.). A nagyon szűk körben mozgó ó-katolikus egyház csak akkor nyert állami elismerést (1877.), mikor kijelentette, hogy az 1870-es évet megelőző katolikus egyház alapján áll. A *Bécsben tartott zsinat* (1888. szeptember) kijelentette, hogy bensőleg egyezik az augsburgi hitvallású protestánsokkal, habár különbözik is külsőségeiben.

4. Tétel

4.1. A kereszténység helyzete a IV. században a Római Birodalomban

Julianus még csak hat éves volt (szül. 331.) midőn atyja és rokonai legyilkoltattak. Ezen esemény után testvérével (Gallussal) együtt egy kappadókiai császári kastélyba vitetett s ott szigorú papi nevelést kapott. Tanulmányait *Nikomediában* folytatta, majd *Athénbe*, a pogány bölcsészetnek s az ő hitnek fészkebe ment. Elhitte, hogy lehetséges lesz még egyszer hajnallá változtatni a pogányság alkonyát.

Constantius *caesarrá* nevezte ki, és *Galliába* küldte a birodalom határainak védelmére. A papnak nevelt ifjú rövid idő alatt kitűnő hadvezérré, a légiók bálványává, az ellenségek rémévé lett. A hadsereg *augustussá* kiáltotta ki (360.) s midőn Constantius vonakodott ezt a tényt elismerni, Julianus ellen indult hadseregével. A bekövetkezendő összeütközést Constantius halála gátolta meg (361.). Julianus a pogány párt örömnnyilatkozatai közt foglalta el a trónt.

Alattvaló iránt szelíd, jótékony, igazságos volt; a megelőző kormányok alatt életbe léptetett terhes adókon könnyített; a császári udvar keleties, pazar fényűzését megszüntette. A pogány vallást az új-platonizmus alapján akarta megifjítani s a keresztyénségnek minden előnyével biztosítani. Az egyházat lassanként akarta aláásni, a papoktól elvette javadalmaikat s az evangéliumi szegénység kötelességeire utasította őket, a keresztyéneket elmozdította az állami hivatalokból és a fő méltóságokat lehetőleg pogányokkal töltötte be, a lerombolt pogány templomokat felépíttette. Kimondta a *teljes vallásszabadságot*, minden eretnek felekezetet elismert, az előzőtt püspököket hivatalukba visszahelyezte, a zsidókat is felszólította, hogy építsék fel Jeruzsálemben templomukat. A *pogányság emelése* végett a keresztyének példáját követve, jótékonyági intézményeket alapított, az istentiszteletekbe felvette az egyházi éneket és tanító beszédet, szigorú egyházi fegyelmet léptetett életbe.

Irodalmi téren is megtámadta a keresztyénséget. A *keresztyénség ellen* írt művéből kitetszik, hogy megvetette azt; szerinte rosszul sikerült átalakítása az a zsidóságnak; csodálkozását fejezi ki azon, hogy a keresztyének egy olyan meghalt zsidót imádnak, ki harminc éven át egynéhány csonka, béna és beteg meggyógyításán kívül semmi említésre méltót sem vitt véghez.

A császár a bölcs nyugalmával haladt előre kitűzött célja felé, de végzete nem engedte meg, hogy megvalósulva láthassa álmait; a perzsák ellen indított hadjáratban halálos sebet kapott. Halála (363.) egy bölcs halála volt. Amint Julianus halála tudomására jutott a keresztyéneknek, ezen való örömrük a féktelenségig fokozódott. Papok és világiak keresztyénhez nem illő módon ócsárolták és gúnyolták azt az ifjú fejedelmet, ki elhibázott, rövid, de dicső országlása után a haza védelmében esett el. Antiochiában a keresztyének nyilvános lakomákat és ünnepélyeket rendeztek; nemcsak a templomokban, hanem a színházakban is örömrivalgások közt hirdették a kereszt győzelmét, a fejedelem halálát. Julianust a keresztyének Antikrisztusnak tartották. *Nazianzi Gergely* Ahabnak, Pharaonak, Nebukadnezarnak nevezte és örült bukásán.

Julianus halála után a hadsereg a pannóniai *Jovianust* (mh. 364.) kiáltotta ki császárnak, ki szégyenletes békét kötött a perzsákkal. Első rendeletében biztosította a *teljes vallásszabadságot*. Azonban a császárnak a keresztyének iránti rokonszenve sok helyen arra bátorította a vakbuzgó híveket, hogy durva bántalmazásokkal is éreztessék a pogányok iránti gyűlöletüket. A törvényesen kimondott vallásszabadság *I. Valentinianus* (mh. 375.) és *Valens* (keleten; mh. 378.) császárok alatt is érvényben volt. *I. Valentinianust nyugaton* két fia: *Gratianus* (mh. 383.) és *II. Valentinianus* (mh. 392.) követte.

Gratianus alatt egy ideig, míg *Theodosius* alatt a vallásszabadság tiszteletben tartott. De ezután a biztonság érzetében a császár komolyan fellépett a pogányság ellen. A római kúriából eltávolította Victoria oltárát. Később lefoglalta a pogány templomok birtokait; elvonta az állami segílyt az áldozároktól és Vesta szüzekétől.

Gratianus utódja, *II. Valentinianus* elutasította Róma városának a kérelmét, melyet Victoria oltárának visszahelyezése tárgyában megújítottak (384.).

I. vagy Nagy Theodosius már, mint kelet ura a pogányság megsemmisítésére fordította minden igyekezetét. Első *rendeletében* kimondta, hogy az áttért nem tehet végrendeletet

(381.). A 380-ban kelt vallásrendelet minden római alattvalótól megkövetelte az Atya, Fiú, Szentlélek egy Istenbe vetett hit elfogadását. Némelyik tudatlan és szívtelen püspök azt hitte, hogy kedves szolgálatot tesz Krisztus ügyének, ha a pogány templomoknak és azok műkincseinek feldúlására bujtogatja és vezérli a buta tömeget. A pogányok, ahol tömegesebben voltak, a hasonlót hasonlóval fizették vissza, *Libaniusnak* a császárhoz intézett, kíméletért esedező beszéde (389.) nem hallgattatott meg. Ezután Theodosius egy újabb *rendeletében* felségsértésnek nyilvánította az áldozást, és megfelelő büntetéssel fenyegette (392.). De a templomrombolásokat is megsokallotta és törvényt adott ki ellenük. *Chrysostomos* „*Babilon vértanúi*” című iratában erősen megtámadta ezt az esztelen dülást, hasonló értelemben nyilatkozott róla *Augustinus* is. Midőn a császár megsemmisítette a nyugatot bitorló *Eugeniust* (392-394) s egyedüli urává lett a birodalomnak, erélyesen felszólította a római tanácsot, hogy nyilatkozzék a keresztyénség mellett (394.). Ettől fogva a pogány vallás csak távol, félreeső vidékeken s egyes főrangú családok kebelében tartotta fenn magát.

4.2. Philipp Melanchton és a filippisták, tanfejlődés a lutheri egyházban (viták a megigazulásról, jócselekedetokről, az úrvacsora tan, a Marburgi kollokvium)

Melanchton Fülöp 1497. február 16-án született *Brettenben*. Első tanulmányait Pforzheimben kezdte meg (1508.), Heidelbergben folytatta és Tübingiában fejezte be. Miután elnyerte a mester (= magiszter) fokozatot, előadásokat tartott Arisztotelész bölcsészetéből és az ókor irodalmából (1514-től). Midőn rokonának, *Reuchlinnak* a befolyására meghívta a szász választófejedelem **Wittenbergbe a görög nyelv és irodalom** tanszékére (1518.), új állomását már mint hírneves tudós foglalta el. Magasfokú műveltsége, tudományossága és világos előadása a „*Praeceptor Germaniae*” megtisztelő nevet vívta ki.

Luther csakhamar átlátta, hogy Melanchton alapos görög és héber nyelvismeretével igen fontos szolgálatot tehet a reformáció nagy művének, s nem nyugodott addig, míg el nem érte azt a célját, hogy Melanchton, minden vonakodása ellenére, a Szentírás és hittan előadásával bízássék meg. Luthernek merészen szerte csapongó eszméit neki kellett mederbe szorítani, érthetővé, népszerűvé tenni; az ő feladata volt, hogy mérsékelje a vezér hevét, hogy közbenjárója, sima diplomatája legyen a reformációnak. Melanchtonnak legkiválóbb hittani remeke az **Augsburgi hitvallás**, mely módszerére nézve versenyez az ókori remekkel, s mely oly ellenállhatatlanul hatott még azokra is, kik nem értettek egyet vele, hogy hiába akartak befolyása alól szabadulni, akarva nem akarva kénytelenek voltak neki meghódolni.

Melanchton egy bizonyos pontig mindig megalkudott a körülményekkel, mert attól tartott, hogy a szenvedélyek elkeseredett harca nemcsak a protestantizmust veszélyeztetheti, hanem még a keresztyénséget is.

A **augzburgi hitvallás** volt az első választóvonal, mely két részre szakította a még meg nem szilárdult egyházat, s kijelölte a keletkező pártok alakulásának irányát. *Egyik oldalon Melanchton* körül, az ellenpárttól **philippistának** gúnyolt, alkudozni kész békepárt sorakozott, mely hajlandó volt mind a katolikus, mind a református egyháznak feláldozni valamit, ha elháríthatta volna ezen az áron a hitszakadást, s ennek beláthatatlan következményeit. *Másik oldalon, Luther* körül, *Amsdorf, Flacius* és

Wigard vezetése alatt az a párt kezdett tömörülni, mely mereven ragaszkodott Luther tiszta tanához, s azt a leggondosabban védelmezte minden katolikus vagy kálvinista befolyás ellen. Maga Luther nem csatlakozott egyik párthoz sem, s míg élt, fenntartani igyekezett a békét a két párt között. Melanchton módosításokkal bocsátotta közre az *augsburgi hitvallás új kiadását* (1540.). Különösen az úrvacsorát tárgyaló *X. cikket* úgy alakította át a Wittenbergi Concordia értelmében, hogy a svájciak is beleilleszthették nézetüket, miután Krisztus testének szájjal vagy a hitetlenek részéről való élvezése nem volt kifejezve határozottan. Ezenkívül mérsékelni igyekezett a szigorú augusztinizmust is, s a katolikus tant megközelítőleg nyilatkozott a hitről és jócselekedetéről. A szigorú lutheránusok ezen önkényes módosítások miatt kálvinizmussal vádolták Melanchtont, sőt maga Luther is figyelmeztette rá, hogy nincs joga változtatni az egyház hitvallásán.

Melanchton a rokongondolkodású hittudósokkal egészen békítő szellemben szerkesztette a *lipcsei interimet*. *Flacius Mátyás* (wittenbergi héber nyelvtanár) a pápaság visszaállításának bélyegezte az említett interimet, majd ő és párthívei Magdeburgból a vita- és gúnyiratoknak egész özönét árasztották az interimre, a tiszta tan megrontásának mondták a Melanchtontól sugalmazott szelídebb hittani alakokat, s kimondták, hogy az egyház még a valóságos *adiaphorákat* (a kultuszban és alkotmányban megengedhető katolikus alakokat) sem tekintheti ilyeneknek, ha ellenséges hatalom kényszeríti rájuk. Melanchton elleneit annyira elragadta a vak szenvedély, hogy tana visszavonására szólították fel (1557. január), de ő egész önérzettel utasította vissza ezt a követelést.

A schmalkaldeni háború után Melanchton **második alapítójává lett a wittenbergi egyetemnek**, midőn diadalt szerzett ott hittani irányának. Ellenben Luther rendületlen híveinek a *jenai egyetem* lett a székhelye, onnan folytatták a szenvedélyes harcot a „kálvini ördögséggel” gyanúsított Wittenberg és az új százsz választófejedelmi ház ellen. Ennek a harcnak Flacius Mátyás volt az első vezetője.

Melanchton 1560. április 19-én halt meg.

A marburgi kollokvium alkalmával kitűnt, hogy lényeges akadályai vannak az egyesülésnek, de azért egyesek nem mondtak le az *unió* reményéről, s ebben az irányban újból megkezdtek az alkudozásokat. *Bucer*, strassburgi prédikátor Luther iratainak a tanulmányozása és a marburgi értekezlet alatt arra a meggyőződésre jutott, hogy az úrvacsorára nézve némi módosítással el lehetne fogadni Luther véleményét, és Krisztus testének szellemi élvezése Luther formulájával összeegyeztetve, biztos alapjául szolgálhatna az egyesülésnek. E végett *alkudozást* kezdett Lutherrel *Koburgban* (1530.), s elismerte, hogy Krisztus valósággal jelen van az úrvacsora elemeiben, s szájával is élvezi az elfogadó. Luther megelégedett ezzel az értelmezéssel, s a *felföldi városok* (Strassburg, Konstanz, Lindau és Memmingen) elfogadva ezt a közvetítést, *aláírták az augsburgi hitvallást*. Azonban a felföldiek ezen közeledése nem volt képes egészen elosztatni a wittenbergiek gyanakodását; *Bucer* tehát, érezve az egyesülés szükségességét, újabb alkudozást kezdett, végül egy nagyobb *értekezletre* gyűltek össze *Wittenbergben* (1536.), melyen a felföldiek, *Bucer*, *Capito* és több tekintélyes dél-német tudós még alakjára nézve is elfogadta Luther nézetét az úrvacsoráról. Midőn eljutott ezen egyesülés híre Svájcba, a tekintélyes hittudósok összegyűltek Bázelen, s megbízták *Bullingert*, *Myconiust* és *Grynaeust*, hogy készítsenek olyan hitvallást, mely ne zárja el a németországiakkal való egyesülést. Így jött létre a *Confessio Helvetica prior* (1536.).

4.3. A szociniánusok (antitrinitáriusok)

Míg az unitarizmus nem öltött határozott alakot, s a háromság tanának ellenségei, az úgynevezett *antitrinitáriusok*, csak elszórtan léptek fel; a kéréllhetetlen üldözés elől többnyire a dogmákkal nem sokat törődő anabaptisták felekezetébe menekültek. Az antitrinitáriusok ezen osztályához tartozott *Denk János*, ki *panteista* szellemben fejtette ki a *háromságot*. Szerinte *Krisztus* csak ember volt; nem helyettes elégtételével, hanem tanításával és példájával üdvözít. *Isten* maga a szeretet; ez a szeretet, hogy megérthessék az emberek, megjelent egyes emberekben is; legteljesebben jelent meg a názáreti Jézusban; őt kell mindenkinek követni, ha üdvözülni akar. A *szentírásnál* előbbre való az Isten ígéje; aki jól használja szabad akaratát, üdvözülhet prédikáció és szentírás nélkül is.

Szervét Mihály bibliai tanulmányai alapján az egyháznak hagyományos *háromságtanát* is gyökeresen és *úgy akarta átalakítani*, hogy szilárd, teljesen biztos alapja lehessen az új keresztyén hitrendszernek. Három első teológiai művében hevesen megtámadta a háromság tanát, triteizmusra és ateizmusra vezető tannak, az ördög ámitásának nevezte, s kimondta, hogy *Fiú és Szentlélek csak két megjelenési formája az Istennek*. Ezeket a tanokat általános felháborodás követte. Ez azonban Szervétet nem ijesztette vissza; tanulmányait folytatta, más név alatt bujdosott húsz évig. Ekkor adta ki fő művét (1553.). *E tan* Platón és Scotus Erigena tanára emlékeztető *panteizmus. Ige (Logos) és Szentlélek* ugyanannak az isteni lénynek különböző megjelenési, kijelentési alakjai, és csak ebben az értelemben vehetők személyeknek. *Jézus az örök Istennek fia*, de *nem örök fia Istennek*; mert a szentírás sehol sem nevezi a Logost, mielőtt emberé lett, az Isten fiának. Jézus a testének csak durvább elemeit nyerte anyjától. *Elvetette ezen kívül az eredendő bűnt* (mivel az ember, az Isten berendezése szerint, csak huszadik évében eshetik bűnbe; azelőtt csak fenyítést érdemelhet, de nem halálos büntetést), a *gyermekkeresztelést*, mint ördögi találmányt (mivel az nem igazi keresztség), az *úrvacsorát* szellemileg fogta fel, megtámadta Luthernek a *megigazulásra* és Kálvinnak a *predestinációra* vonatkozó tanát.

Savoyai Claudius tagadta Krisztus preegzisztenciáját s azt állította, hogy *Jézus csak ember volt*, de mivel teljes szentlélek közöltetett vele, ezért istennek nevezhető; hogy a szentlélek Istennek teremtménye, s hogy az újszövetség szövege meghamisított a szentháromság érdekében.

Miután az *olasz antitrinitáriusok* Svájcban nem találtak kedvező fogadtatásra, *Lengyelországban* kerestek menedéket, hol védelmet nyertek *Jan Sieninsky* podolai vajdánál. Ezen a földön már korábban is voltak antitrinitáriusok, kik előbb csak titokban terjesztették tanaikat, de később nyíltan is felléptek. Ebben a szellemben *Gonesius Péter* volt az első hithirdető Pincovban (1556-tól). Különösen sokat tett a tan terjesztése érdekében *Blandrata György* (1558-tól); hozzá csatlakoztak *Lismanini Ferenc*, *Pauli Gergely*, *Schomann Gergely* (1560-tól). Amint észre vette a református egyház, hogy eltérő tanokat hirdetnek, a *petrikovi zsinaton* (1565.) kizárta soraiból a tévelygőket. Ezen szakadás után külön egyházat alapítottak az antitrinitáriusok. Fő helyük előbb *Pincov* volt, később *Rakow*.

Idővel megszabadult az antitrinitarizmus az anabaptista elemektől, egy mederbe vezette eltérő ágait, s tisztázta tanrendszerét. Ebben a munkában jelentős részt vett ki a *két Sozzini. Lelio Sozzini (Laelius Socinus)* átlátta, hogy a római egyház tana nem egyezik a szentírással. Beutazta (1547-től)

Svájcot, Németországot, Angliát és Lengyelországot, s megismerkedett a jelentősebb hittudósokkal. Visszatérve Svájcba az egyház alaptanait elismerő nyilatkozatot tett, melyben egyedül a trinitásnak és némely más fogalmaknak szentírásellenes kifejezését tartotta helytelennek.

Unokaöccsét, *Fausto Sozzini*t a lengyel unitáriusok nem nagy rokonszenvvel fogadták eltérő nézetei miatt, de megnyerő magaviseletével és irataival eloszlatta a kedvezőtlen hangulatot. Azt a célt tűzte ki, hogy megnyerje nézeteinek és egy egyházba gyűjtse össze az antitrinitáriusokat. 24 év fáradozás után el is érte célját. A kevéssel halála (1604.) után megjelent (1605.) rakowi káté lett az a szimbólum, mely körül csoportosultak az egyesült lengyel unitáriusok és szociniánusok. Az új felekezet virágzásnak indult Lengyelországban és Erdélyben, de élete nem volt tartós lengyel földön. 1638-ban a rakowi unitárius főiskolának néhány diákja kövekkel megdobált és szétrombolt a városon kívül egy fa feszületet; a tettesek kizárattak ugyan az iskolából, de a katolikusok nem elégedtek meg ezzel a büntetéssel, hanem súlyos vádakot emeltek az egész felekezet ellen. A jezsuita párttól sugalmazott szenátus lefoglaltatta és lerontatta az iskolát, nyomdát és templomot, a papokat és tanítókat száműzték. 1658-ban az országgyűlés kimondta, hogy halállal büntettetnek a hitvallás követői és terjesztői, ha 1660. július 10-ig el nem hagyják az országot.

4.4. A II. Vatikáni zsinat

A II. Vatikáni zsinat ünnepélyes megnyitására 2540 zsinati atya vonult be a Szent Péter bazilikába. XXIII. János 1962. október 11-i megnyitó beszédében a zsinat feladatát ismételten az egyház megfelelő megújításában és okos átszervezésében jelölte meg, hogy ezáltal az egyház a világ fejlődését megértse és ahhoz csatlakozzon. A pápa – akinek betegsége egyre súlyosabb lett – a zsinat tanácskozásait tévén kísérte figyelemmel, végül 1963. június 3-án meghalt.

Utóda, VI. Pál (1963-1978) programja János pápa művének, a zsinatnak eredményes befejezése és döntéseinek a gyakorlatba való átültetése volt. A zsinaton elfogadták a *Sacrosanctum concilium* konstitúciót a liturgiáról, a tájékoztatási eszközökről szóló *Inter mirifica* dekrétumot, illetve a zsinat legjelentősebb dokumentumát, az egyházról szóló *Lumen gentium* kezdetű dogmatikai konstitúciót. A konstitúció az uralkodó egyház helyébe a szolgáló egyház fogalmát állította. A katolikus egyház önvizsgálatot tart, és kijelöli a jövő fejlődésének az irányát. Úgy mutatja be az egyházat, mint egy misztériumot, amely megvalósítja az Isten és az emberek közti kegyelmi kapcsolatot. Feladata, hogy szüntelenül bűnbánatot tartson, önmagát megújítsa, és megtisztuljon.

A liturgiakonstitúcióban a zsinat felvázolta a katolikus istentisztelet megújítását: az istentiszteletet érthetőbbé kell tenni, és a hívőket aktívabb részvételre kell serkenteni.

A kinyilatkoztatásról szóló konstitúció tartalmazza a Szentírás, a szent hagyomány és a tanító hivatal kiegyensúlyozott, nyílt viszonyát és ezzel a történeti-kritikai szentírás kutatások jogosságát.

A pasztorális konstitúcióban a zsinat – az egyház helyzetét vizsgálva a mai világban – egyrészt hidat kíván verni az embereknek küldött keresztyéni üzenet, az emberi közösségek és az emberi tevékenységek, másrészt a modern kor vezérlő eszméi között.

A harmadik ülészak az ökumenizmus jegyében telt el. A pápa kihirdette a keleti katolikus egyházakról szóló *Orientalium Ecclesiarum* kezdetű dekrétumot és az

ökumenizmusról szóló *Unitas redintegratio* kezdetű dekrétumot. Az ökumenizmus a gyakorlati lépésekig csak a keleti ortodox egyházak esetében jutott el. VI. Pál pápa és Athenagoras 1965. december 7-én kölcsönösen visszavonták az 1054-es kiközösítést. Az ateistákkal és marxistákkal való párbeszéd előmozdítását szolgálta, hogy a pápa felállította a *Nemhívők Titkárságát*.

5, Tétel

5.1. Az ökumenikus zsinatok a IV-VII. században: niceai, I. konstantinápolvi, I. efezusi, kalcedoni és a III. konstantinápolvi zsinat

Niceai zsinat:

Arius és tanítása; Athanasios – az igaz hit védelmében; a Niceai zsinat (325)

A tanviták első tárgyát a *háromság* képezte. A megoldandó kérdés most is ugyanaz volt, mint a megelőző időszakban; nevezetesen, hogy minő természetű és lényegű a Krisztusban emberré lett Logos és minő viszonyban áll az Atyához? E kérdések most végleges megoldást nyertek s a létrejött megállapodások *közszinaton* szentesítették.

Arius (313-tól) alexandriai presbiter, hogy megszüntesse az origenészi tannak azt az ellentmondását, mely szerint a Fiú az Isten akaratából öröktől fogva hozatott létre, a *következő tant* fejtette ki. Az istenség ismertető jele, hogy nem született. A Fiú fogalmától elválhatatlan a *születés* fogalma, ennél fogva ő *véges lény*; igaz, hogy első, legtökéletesebb teremtmény és *világ-teremtő*, de mégis csak véges lény. Egyedül az *Atya igazi Isten. A Fiú semmiből teremtett* s így *lényegére nézve különbözik az Atyától. A Fiú nem öröktől fogva való. A Fiú az Atyától, mind értelmi, mind erkölcsi tekintetben korlátoltabb és tévedésnek alávetett lény; de ha nem is igazi Isten, annak nevezhető és imádásra méltó.*

Ariust bevádolták, hogy tagadja Krisztus istenségét. Erre Arius és az alexandriai püspök, *Sándor* közt viszály tört ki (318.). *Sándor* szerint a *Logos öröktől fogva az Atya lényegéből származott és egyenlő lényegű vele. Sándor zsinatot* hívott össze Alexandriába (321.), mely letette hivatalából Ariust és kimondta tanára a kárhuzató ítéletet. Arius irodalmi úton igyekezett nézeteit szélesebb körben terjeszteni. Az egész kelet két ellenséges pártra szakadt. *Constantinus* értesülvén erről a viszályról, *levelet* írt Alexandriába a két pártvezérnek és megbízta *Hosius* cordovai püspököt a béke helyreállításával; összehívta az *I. közszinaton Niceába* (325.). A *többség közvetítő állást* foglalt el. De *Athanasius* lelkes ékesszólása következtében *Sándor* pártja, miután a császár is ennek a nézetnek nyeretett meg, teljes diadalt aratott. A zsinat elvetette Arius tanát, s azzal egészítette ki tanát, hogy *a Fiú az Atyával egyenlő lényegű*; Ariust aztán kiátkozta s iratait elégetésre ítélte. Csak két egyiptomi püspök: *Theonas* és *Secundus* követte Ariust illíriai száműzetésébe. A nikomediai *Eusebius* Galliába száműzetett.

A niceai párt vezére Athanasius, mint alexandriai püspök minden követ megmozdított Krisztus istensége érdekében. Az ellenpárt, az ariánusok az egy istenség védőinek tartották magukat s mindkét párt azt hitte, hogy az ő részén van az igazság. *Constantinus* visszahívta a száműzötteket s elrendelte később Ariusnak az egyházba való ünnepélyes felvételét is. Athanasius nem engedelmeskedett ennek a rendelkezésnek, amiért a *tyrusi zsinaton* (335.) letétezt s a császár által Trierbe száműzetett. Arius az egyházba való ünnepélyes felvételt megelőző napon hirtelen meghalt 80 éve korában (336.). Váratlan halálát ellenei Isten büntetésének, barátai mérgezésnek tulajdonították.

Konstantinápolyi zsinat:

Az ariánus vita folytatása; befejezése, a konstantinápolyi zsinat (381)

II. *Constantinus* visszahívta ugyan *Athanasium*-t, de a nikomediai *Eusebius*-t emelte a konstantinápolyi pátriárkai székre (338.). *Eusebius* elérte az *antiochiai zsinaton* (341.), hogy úgy módosíttassék a niceai hitvallás, hogy az ariusi formákkal együtt mellőztessék a niceai egyenlő lényegűség is. Ez a zsinat négy hitvallási formulát szerkesztett, melyek szerint a *Logos öröktől fogva az Atya lényegéből származott, hasonló lényegű az Atyához és alá van rendelve az Atyának. Constantius és Constans*, a vallási viszály megszüntetésére új zsinatot hívott össze *Sardicába* (343.), de a békekíséret szakadást eredményezett. Midőn észrevették a keletiek, hogy többségben lesz *Athanasius* pártja, azzal az ürüggyel, hogy a perzsákon nyert diadal megünneplésére haza kell menniük, otthagyták a zsinatot s a szomszédos *Philippopolisban* folytatták a gyűlést.

Midőn *Constantius* egyedüli ura lett a birodalomnak nyugaton is munkába vette a niceai hitvallás megsemmisítését. A nyugati püspököket több zsinaton kényszerítették, hogy kárhoztassák *Athanasium*-t és aláírjanak egy semiariánus hitvallást.

Azonban a semiariánusok és határozott ariánusok közt már a II. *sirmiumi zsinat óta* (357.) megzavarták a békés egyetértést egyesek túlzásai. *Aetius* és *Eunomius* azt vitatta, hogy a *Fiú lényegére nézve nem hasonló az Atyához* és hogy semmiből teremtett. A semiariánusok pártja sem maradt tétlenül, vezére *Basilius* az ankyrai püspök volt. Ily szellemben készült a II. *sirmiumi zsinat hitvallása* (357.). Erre *Basilius zsinatot tartott* székhelyén (358.), mely egy terjedelmes írásban kifejtette a semiariánus tant, az ariánus tant pedig elvetette. Amint *Constantius* értesült erről, azonnal új zsinatot hívott össze *Sirmiumba* (358.). Ez a III. *sirmiumi zsinat* az ankyriai zsinat kárhoztató kánonait aláírta és egy új formulát szerkesztett, mely szerint a *Fiú mindenben hasonló az Atyához, amint a Szentírás tanítja*. *Constantius* halála után (361.) nyugaton újra *Athanasius* pártja jutott hatalomra, ellenben keleten *Valens* császár (364-378.) üldözte *Athanasius* híveit. Az elkeseredett pártok csellel s utolsó esetben felbujtogatott tömegek ökleivel igyekezett érvényt szerezni nézeteiknek.

Az egyháznak az egységes hitvallás érdekében tett minden lépése akadályokba ütközött. Az egyház I. vagy *Nagy Theodosius* alatt megint előbbre haladt egy lépéssel. Midőn a niceai hitvallásban nevelt császár trónra lépett (379.), nyugaton békében élhetett minden párt, keleten az ariánusok uralkodtak, az egyenlő lényegűséget vallókat, a macedoniánusokat és apollinaristákat üldözték. Az új császár kijelentette, hogy csak a niceai hitvallás hívei katolikus keresztyének, s akik ellenkező nézetben vannak vele, eretnekek és büntetésre méltók. A vakbuzgó császár, a pogányságnak kérlelhetetlen irtója, a szakadárok réme, midőn bevonult Konstantinápolyba (380.), az elnyomott niceai párt püspökét, *Nazianzi Gergelyt* vezette be az apostoli templomba s később keletnek minden templomából elűzte az ariánusokat. Hogy törvényes színezetet nyerjen ez a szigorú rendszabály, *közzsinatot* hívott össze *Konstantinápolyba* (381.). Ezen a zsinaton nem volt jelen egy nyugati püspök sem. A zsinat megerősítette a niceai hitvallást, kifejtette a *Szentlélekre* vonatkozó tételt, de még nem mondotta ki az Atyával való egyenlő lényegűséget. Nyugaton II. *Valentinianus* egy ideig türelmes volt az ariánusok iránt, de *Theodosius* befolyására ő is megkezdte később az üldözést. Az arianizmus a bizánci birodalomból ki volt irtva a VI. század elejére, de a germán népeknél még sokáig fennmaradt. A zsinat végzése a Fiút és Szentlelket közvetlenül az Atya

mellé helyezték. Két század múlva az is felvételét a hitvallásba, hogy a *Szentlélek* nemcsak az Atyától származik, hanem a *Fiútól is (toledói zsinat, 589.)*. Ez a tétel képezte a nyugati és keleti egyház szakadásának hittani alapját, a görög egyház ugyanis a niceai hitvallás meghonosításának nyilvánította felvételét.

Efezusi zsinat:

Egy új kérdésre irányult az egyház figyelme; a kérdés tárgyát az a viszony képezte, mely a Logos isteni természete és Mária fiának emberi természete közt képzelhető. Az egyház Arius ellenében kimondotta Krisztusnak az abszolút istenségét, Apollinaris ellenében pedig vitatta Krisztusnak teljes emberi voltát. Tekintélyes részt vett ebben a vitában az alexandriai iskola, mely egyesítésére törekedett a két természetnek és az antiochiai iskola, mely elkülönítésük mellett harcolt.

A vitát Nestorius, Konstantinápolyi pátriárka indította meg. Ő már a Mária-kultusz rohamos emelkedésén is megütközött és méltán, mert az már közel volt ahhoz, hogy istennőnek tekintse Máriát. Különösen azon botránkozott meg, hogy általában Isten anyjaként kezdték tisztelni Máriát, holott ez az elnevezés nagyon emlékeztetett a pogány hitregékre. Nestorius úgy gondolkodott, hogy Mária csak Krisztust szülhetett, de Istent nem; befogadhatta Istent, de nem szülhette, a Fiúisten egyesült Mária szülöttével, de nem született Máriától, mert ebből a gondolatból az a másik gondolat következne, hogy a Logos a Szentlélek teremtménye, miután Krisztus tőle fogantatott. Nestorius azt hitte, hogy Krisztusban el van különítve a két természet (kapcsolat, bennlakás).

Ezzel a tannal ellentétben Cyrillus, alexandriai pátriárka (412-444) a két természetnek tökéletes egyesülését s tulajdonságuknak teljes egybeolvadását akarta érvényre juttatni, mert úgy gondolkodott, hogy Krisztus csak úgy hajthatta végre a váltságot, ha a Logos és az ember egészen közös életet élt benne, ha Isten fia elsajátította az emberi természetet és isteni természetét közölte az emberivel. Cyrillus minden eszközt, még nem tisztességeseket is mozgásba hozott, hogy megbuktassa vetélytársát, hirdetni kezdte mindenfelé, hogy Nestorius téveszméket terjeszt, hogy Pelagiust követi. Elhitette Coelestinus római püspökkel, hogy Nestorius tana a pelagianizmus következménye. Nestoriust a római és alexandriai zsinatok eretneknek nyilvánították (430.), Cyrillus pedig 12 átoktételben tette közzé a Krisztus személyéről szóló igaz tant, Nestorius hamis tanával szemben.

Erre Nestorius hasonlóan 12 átoktétellel felelt. II. Theodosius császár közzsínatot hívott össze Efézusba (431.). Cyrillus sietve jelent meg számos párt-híve kíséretében, a keleti püspökök megérkezését nem várta meg, hanem elvakítva bosszúvágyától, kimondotta Nestoriusra az átkot. Végül megérkeztek a keleti püspökök, kik érvénytelennek tekintették a zsinat eddigi folyamát. Azonban a ravasz, cselszövő Cyrillus megnyerte a császárt, saját ellenségeinek egy részével kibékült s így Nestoriust, ki nem értett az udvari ármányokhoz, s egyenességével és szigorúságával sok ellenséget szerzett, megbuktatta. Nestorius lassanként barátaitól is elhagyatva, egyik száműzetési helyről a másikra vitetett, végül Egyiptomban fejezte be életét (440.).

Kalcedoni zsinat:

Az új uralkodó nagy tisztelője volt Nagy Leonak s vele egyetértőleg új közzsínatot hívott össze Chalcedonba (451.), melynek ítélete előre biztosítva volt, miután a gyűlés Leo küldötteinek a befolyása alatt állott. A zsinat Eutyhest kiátkozta, Ibast, Theodoretust, sőt az

egyiptomiak iránti tekintetből Cyrillust is igazhitűnek ismerte el, végül kimondta, hogy *Krisztus tökéletes Isten és tökéletes ember; mint Isten egyenlő lényegű az Atyával, mint ember egyenlő lényegű velünk; mint Isten öröktől fogva nemzetett az Atyától, mint ember az istenszülő szűz Máriától született; egy személy, két természetből áll, melyek vegyítetlenek és változatlanok, de osztatlanok és elválaszthatatlanok.*

- **Konstantinápolyi zsinat:**

Midőn Heraklius császár (610-641) Szíriában és Örményországban (622.) megújította az állam hatalmát, feladatául tűzte ki, hogy egyesítse a monofizitákat az állammal. Ezen egyesítés alapjául Sergius konstantinápolyi pátriárka tanácsára oda módosította a Krisztusról szóló elméletet, hogy Krisztusban két természet van ugyan, de csak egy akarat. Azonban Sophronius (634-től jeruzsálemi püspök) határozottan ellenszegült ennek az egyesülésnek. Erre a császár Sergiussal egy vallástörvényt fogalmaztatott (638.), mely kimondta, hogy Krisztus egy, és egy az akarata.

I. Márton (649-655) római püspök a monotheletizmusra kimondta a kárhóztató ítéletet az I. lateranumi zsinaton (649.).

Constantinus Pogonatus (668-685) a szakadás megszüntetése végett 680-ban közzsínatot hívott össze Konstantinápolyba. Itt Agatho, római pápának a befolyására kimondatott, hogy Krisztusban két természet és ennek megfelelően két akarat van, a monotheleták egyszersmind átokkal sújtattak az évtizedekkel azelőtt meghalt Honorius római püspökkel együtt.

5.2. Ulrich Zwingli és Zürich reformációja

Zwingli születése: 1484. január 1.

Zürichben lelkész: 1519-1531

67 tételének megjelenése: 1523

halála: 1531. október 11.

Nagy és önálló reformátori egyéniség, eredeti teológus, páratlan szervező, európai méretű politikus volt. A reformáció vitatott egyéniségének kell tekintenünk, mivel gyakran érte és éri a vád, hogy Luther hatására kezdett reformációjához. E vád ellen ő maga is tiltakozott, s a kutatások hatására megállapítható, hogy a reformáció szelleme éppúgy élt benne is, mint Lutherben, de éppen így élt az egész a korban is. Humanista szemlélete, Erasmus hatása, valamint mindazok a körülmények is egyformán hatottak rá, melyek jellemzőek e korra. Svájcot ekkor a következő fogalmakkal jellemezhetjük: kis államszövetség, politikai függetlenség, erős szabadságszeretet, humanizmus. A svájci kantonok fő bevételi forrása ebben az időszakban a zsoldos katonaság. Ez azonban függetlenségét is veszélyezteti. A XIV. sz. közepén szövetséget alkottak a papság zsarolásai ellen, melynek alapját az ún. Pfaffenbrief képezte. Később a svájci püspökségeket – német-, francia- és olaszországi püspökök alá tartoztak korábban – Róma felsősége alá helyezte a pápai politika. Az erkölcsök romlása a zsoldosoknak is köszönhető. Az egyházi hivatalokat, az egyházi javakkal lelkiismeretlenül bánva, méltatlanul töltötték be. Ez a körülmény megkönnyítette a reformáció útját. Az elégtelenség kitörését ott is a búcsú árulásával üzött aljas nyereszkeskedés siettetette. A bázeli egyetem több tanára, valamint Erasmus körül kialakult kör a felvilágosodás szellemét terjesztette, e szellem érintette meg Zwinglit is, akinek teológiáját Bullinger őrizte meg és vitte tovább.

1484. január 1-én született Wildhausban, apja bíró. Ötéves korától nagybátyja, Bartholmäus Zwingli weeseni pap nevelte a Walensse partján. Alsóbb iskolákat 1494-től, Bázelen és Bernben végzi el. Egyetemre Bécsbe és Bázelle jár 1502 és 1506 között. Bázelen Wittenbach Tamás kiváló humanista-biblikus tudós a tanítómestere, jelentős hatással van rá. Ő hívja fel a figyelmét a Szentírásra, s az egyházatyákra. Itt kiváló humanista barátokkal került kapcsolatba – Beatus Rhenanus, Heinrich Glareanus, Konrad Pelikan, Leo Jud. 1506-ban magister artium és glarusi plébános lett. (Magiszter: szabad művészetek mestere. Ez a szokásos latin irodalmi-retorikai-filozófiai tanulmányok lezárását jelentette, s elegendő volt az akkori szokások szerint lelkeszi állás betöltésére.) A teológiai fakultásra is beiratkozott. Glarusi plébánossága alatt is valóságos teológiai autodidaktaként könyvekből hatalmas tudást gyűjtött magának. Ettől kezdve tevékenyen részt vesz a közügyekben. Zwingli, mint tábori lelkész részt vett kettő, vagy talán eggyel több zsoldos csatában. Volt alkalma megismerni a zsoldosháborúk siralmas hatását az egész svájci népre. A zsoldosvezérek hallatlanul fényűző életet éltek. A különbség, köztük és a háborúban harcoló katonák között égbekiáltó volt. De a pártoskodás is előfordult, hiszen megesett, hogy svájci katonák két ellenséges oldalon ölték egymást. Mindez mélyen érintette a reformátort. Két verses tanmesét adott ki az idegen zsold csábítása ellen. Az egyik „Az ökörről írt fabula”, a másik a „Labirintus” címet viseli. 1516-ban megismerkedett Bázelen Rotterdami Erazmusszal, a híres „humanista fejedelemmel”. Az ő pacifizmusa, az általa meghirdetett keresztyén újjászületés programja hatalmas lelkesedéssel magával ragadja Zwinglit. Erazmusnak köszönheti, hogy a skolasztika útvesztőjéből átvezette a Szentírás világosságára. Személyes példaképként állt előtte. Oly módon mélyítette el humanizmusát, hogy az evangélium etikai üzenetét összekapcsolta vele. A tanítvány önállóságát a mesterrel szemben mutatja, hogy Zwingli felfedezi Erazmus önellentmondásait, ui. ez bár a „solus Christus”-t hirdeti, mégis emellett Szent Annához is ír himnuszt, és annak közbenjárását kéri. Erazmus hatása Zwingli művein haláláig érződik. Ennek lényege a Biblia erkölcsi mondanivalójának különös hangsúlya Zwingli teológiájában.

1516-1519. között Einsiedenben (híres zárándokhely) az apátság alkalmazza lelkipásztorként. Itt erősebben látja már az egyház visszasságát, bár a reformáció ekkor még csak humanista szemlélődés, kritika nála. A babonaság és búcsú ellen kelt ki, kimondva: a Krisztus az egyedüli közbenjáró.

1519. január 1-én hívják meg Zürichbe a Grossmünster káptalanjának. Ez élete fordulópontja. Itt azzal kezdi meg munkásságát, hogy a perikópa rendszer helyett a Máté evangéliumát magyarázza végig. Ebben az évben pestis pusztít Zürichben, mely majdnem őt is elragadja. Súlyos és fájdalmas betegségéből végül is felgyógyulva, a pestis-élmény hatása alatt egy énekben illetve költeményben fejezte ki háláját Isten iránt. A „Pestis-vers” alaptémája a teljes ráhagyatkozás Isten gondviselő kegyelmére. Tekinthejtük ezt a verset Zwingli megtérése és evangéliumi hitre jutása jelének, tanújának. 1519-től kezdve egyre gyakrabban fordul elő Luther neve levelezéseiben. 1520-ban lemond pápai évjáradékáról. 1522-től kezdve a zürichi reformáció fontosabb eseményei gyorsan követik egymást. Ebben az évben nősül, Anna Reinhardot veszi el, két fiú és két leány származott házasságukból.

1522 tavaszán a böjt megszegésével először kerülnek nyíltan szembe a katolikus egyházzal. 1523-ban jelenik meg a 67 tétel, mely teljes reformátori program. Ez az Első Zürichi Hitvitára készítette el, melyen kb. 600 résztvevő jelenik meg. Ezt a művet nevezhetjük az első református hitvallásnak. Walter Köhlerrel egyetértve kimondható: „az első reformátori program, amely a vallást, a kultúrát és az erkölcsöt egy új evangéliumi egésszé foglalta össze.” A tanács már délben határozatot hozott arról, hogy Zwingli folytassa a munkáját úgy, mint addig, s hogy a papok az egész kantonban csak a Szentírás alapján prédikáljanak. Ezzel megnyílt az út a reformáció előtt. A Második Zürichi Hitvitán 1523. októberében kimondták, hogy a templomból távolítsák el a képeket, szobrokat. 1524. év végén már a kolostorokat is feloszlatták. 1525 jelenti a zürichi reformáció első lendületének csúcspontját. 1525-ben a legnagyobb és legrendszeresebb reformátori műve jelenik meg a Commentarius de vera ac

folsa religione (Kommentár az igaz és hamis vallásról), melynek központjában az Úrvacsora tana áll. Ezt követte az istentisztelet teljes reformja, melynek középpontjában az igehirdetés áll. Az úrvacsorát évente négy alkalommal szolgáltatják ki. Megalakult a teológiai főiskola öse, az úgynevezett „prophezei”, valamint a házassági bíróság. Az egyház dolgaiban már nem a római hierarchia dönt, hanem maga a gyülekezet, illetve annak képviselői, akik Zwingli szemében a városi tanáccsal voltak azonosak. Ez a rendszer az, amit egy félreérthető szóval Zwingli „theokráciájának” is szoktak nevezni.

A katolikus valláshoz ragaszkodó hegyvidéki kantonok konzervatív beállítottságú népe felháborodottan tiltakozott a zürichi eretnek újítások ellen. A Bádeni Hitvitán Johannes Eck vitte a szót, Zwinglit távollétében - 1526-ban - elítélték.

Zwingli reformációja a legnagyobb külső sikereket az 1520-as évek végén érte el: ekkor lett reformátussá Bern, Schaffhausen, Bazel, sőt néhány dél-német város is. Annál keményebb ellenállást tanúsítottak a katolikus kantonok. Szövetségre léptek Ausztriával és a több kanton által igazgatott úgynevezett „közös uralom alatti vidékeken”, leginkább azonban a saját területükön kíméletlenül üldözték a reformáció híveit. Többen mártírhálált haltak. A háborút Zwingli már 1529-ben elkerülhetetlennek, sőt szükségesnek tartotta, de akkor a szemben álló felek Kappelnél, a zürichi terület határán, békét kötöttek. A Második Kappeli Háború már készületlenül találta a Zürichet, Bern késlekedett, s a Kappelnél támadó katolikus sereg nagy túlerőben volt a Zürichből sebtében kiküldött mintegy 3500 főnyi csapattal szemben. Zwinglivel együtt esett el a Zürichi reformáció több kiválósága, összesen 25 lelkész! A zürichiek vérvesztése különben is magas volt: 512 halottat számláltak. Zwingli halála napja: 1531. október 11.

Nagy hatású prédikátor volt, aki a gyakorlati alkalmazást tartotta szem előtt. Zwingliről mint politikusról sokat lehetne beszélni. Egy Habsburg-ellenes koalíció létrehozásával próbálkoztak Fülöp hesszeni örgróffal. Reformjai azonban túléltek őt, különösen a zürichi szegénygondozást biztosító „alamizsna-rend”. Fontosabb művei: „Az isteni és emberi igazságosságról” (1523), „Az anabaptisták fondorlatainak cáfolata” (1527), „Amica exegesis”, „Fidei ratio” (1530), „Fidei expositio” (1531). Ragaszkodott ahhoz a reformátori igazsághoz, hogy Isten az Ő Igéje és Szentlelke által együttesen szól hozzánk, s hogy az Írás legjobb magyarázója maga az Írás. Zwinglit Isten szuverén kegyelmének és a Szentlélek teljes szabadságának erős hangsúlyozása veszélyesen közel vitte a spiritualisták táborához. A „szövetségi teológia” első képviselője, a szimbolikus úrvacsoratan híve volt: a hit lényeges előfeltétele az úrvacsoravételnek. Az úrvacsora Zwingli szemében „megemlékezési ünnepség”. Krisztus lélekben való jelenlétét mindig hangsúlyozta.

5.3. Harmincéves háború

- a cseh rendek képviselői kidobnak két követet az ablakon: 1618. május 23.
- harmincéves háború: 1618-1648
- I. szakasz a cseh-pfalzi háború: 1618-1623
- fehérhegyi ütközet: 1620. november 8.
- II. szakasz a dán-álnémet háború: 1625-1629
- III. szakasz a svéd háború: 1630-1635
- IV. szakasz a svéd-francia háború: 1635-1648
- a veszfáliai béke: 1648. október 24.

Amint a jezsuiták megvetették lábukat Németországban, azonnal enyészni kezdett a béke, a nyugalom. A jezsuiták nemcsak vita- és gúnyiratokkal harcoltak a protestantizmus ellen, hanem nyíltan és hangosan hirdették, hogy a katolikus rendek a vallásbékét nem kötelesek a protestánsokkal szemben megtartani, sőt éppen az eretnekek megsemmisítése a legszentebb kötelességük. Az egyházi fejedelmek erőszakkal térítették vissza területeiken protestáns alattvalóikat a katolikus egyházba, vagy elűzték őket. A protestánsok részéről elkövetett minden meggondolatlan lépést kíméletlen szigorúsággal toroltak meg.

A *regensburgi birodalmi gyűlésen* (1608.) kijelentették a katolikus rendek, hogy az augsburgi vallásbéke érvénye csak a tridenti zsinat befejezéséig tartott. Ily vészjósló körülmények közt jött létre egyfelől az *evangélikus unió* (1608-ban Ahausenben), melynek élén előbb a pfalzi (*IV. Frigyes*), majd a brandenburgi (*Joakim*) választófejedelem állott. Ugyanebben az időben tört ki a viszály *II. Rudolf* császár és *Mátyás* főherceg közt, melynek az lett az eredménye, hogy Rudolf Ausztriát, Magyar- és Morvaországot átengedte Mátyásnak, s miután Mátyás a nevezett országokban biztosította a protestáns egyház vallásszabadságát, *II. Rudolf* is kénytelen volt szentesíteni a *cseheknek kiállított szabadságlevélben* (1609.) a protestánsok vallásszabadságát és jogegyenlőségét.

A Mátyástól trónörökösnek kijelölt *Ferdinánd* alatt, ki esküvel fogadta, hogy ki fogja irtani a protestantizmust, a kitörés pontját érte el az ingerültség, midőn *Braunauban* és *Klostergrabban* a protestánsoktól épített imaházak egyikét bezáratta, másikát leromboltatta. A *Thurn* *Mátyás* alatt felkeltek s legelőbb a fenyegető válasz adásában bűnösöknek tartott két császári helytartón töltötték ki bosszújukat, kiket egy titkárral együtt kidobtak a prágai császári várpalota ablakából (1618. május 23.).

A felkelők *kormányt* szerveztek, a nemzetet fegyverre szólították fel, s midőn meghalt Mátyás (1619. március 20.), trónvesztettnek nyilvánították *Ferdinándot*, s *V. Frigyes pfalzi választófejedelemet*, a német evangélikus unió fejét *kiáltották ki királynak*. A lutheránus német fejedelmek abban a hitben, hogy a katolikus császár majd kímélni fogja a lutheránus egyházat,

vonakodtak segínyt nyújtani a gyűlölt kálvinista cseh királynak. A cseheket nem menthette meg sem *Thurn* vitézsége, sem *Bethlen Gábor* fegyveres beavatkozása, Prága közelében, a *Fehérhegyen vívott döntő csata* 1620. november 8-án véget vetett V. Frigyes rövid királyságának, s előkészítette a cseh protestantizmus megsemmisítését. A jezsuiták eltiltották a protestáns istentiszteletet; előbb a református lelkészeket és tanítókat (1621.), azután a lutheránusokat is elűzték (1624.). Ferdinánd széttépte a cseh szabadságlevelet, a protestánsokat megfosztotta polgári jogaiktól, még a házasság kötésére is kiterjedőleg. Csehországban teljesen visszaállított a katolicizmus.

Csehországnak kíméletet nem ismerő leigázása és megbüntetése oly általános rémületet idézett elő Németországban, hogy *a protestáns unió elpártolt Frigyesről és teljesen felbomlott. IV. Keresztély dán király* lépett hirtelen a csatátérre. Azonban *Tilly* és *Wallenstein*, császári hadvezérek újabb diadalokat arattak, a protestáns fejedelemségeknek nagy részét megszállták, s végül *Lutternél* (1626. augusztus 27.) annyira megverték a dán királyt, hogy kénytelen volt elfogadni a *lübecki békét* (1629. május 12.), s megígérni, hogy nem fog többé Németország ügyeibe avatkozni.

A katolikus reakció hívei már az egész protestantizmus eltemetéséről álmodoztak, de ebből a mámoros álmukból csakhamar felébredtette *Gusztáv Adolfnak*, a svéd hős királynak a német földön váratlan megjelenése. Franciaország mindenható minisztere, *Richelieu* utat nyitott *Gusztáv Adolf* számára, hogy felléphessen Németországban a császár ellen (1630. június 24.). A német rendek nagy része még ebben a végső szükségben sem akart szövetkezni az idegen svéd királlyal, de az átokkal sújtott *Magdeburgnak Tillytől való feldúlása a svéd szövetség* karjaiba űzte a még vonakodó rendeket is. A *lipcsei csata* (1631. szeptember 7.) megnyerése után az egyesült német protestáns és svéd seregek diadallal járták be Németországot, s most már kijelentette a svéd király is, hogy hitfelei vallásszabadságának védelmére fogott fegyvert.

A lützeni véres csata (1632. november 6.) után, melyben elesett a hős svéd király és teljesen megveretett *Wallenstein* serege, változó szerencsével és iszonyú pusztítással folyt tovább a háború. *Oxenstierna Axel*, svéd kancellárnak nem sikerült egy nagy szövetségbe egyesíteni a svédek

hatalmára féltékeny német protestáns rendeket, sőt a szász választófejedelem *békét kötött* a császárral *Prágában* (1635.).

A *nördlingeni elvesztett csata* (1634. szeptember 7.) és a prágai béke után a *svédek* a német protestáns rendektől elhagyatva, *idegen hatalmakkal szövetkeztek* az ausztriai és spanyol hatalom ellen. Ebben a szövetségben részt vett *Franciaország, Németalföld és Svédország*; rövid időre részt vett *I. Rákóczy György*, erdélyi fejedelem is. Most már az volt a *fő cél*, hogy annyira meggyengítsék a császári hatalmat, hogy jó ideig ne veszélyeztethesse Európa szabadságát és fejlődését, és ezt el is érték.

A hadakozó felek már 1635-ben megkezdték az alkudozásokat, előbb *Kölnben*, majd *Lübeckben* és *Hamburgban* folytatták; végül *Münsterben* és *Osnabrückben* befejezték. Végül *aláírták a westfaliai (vesztfáliai) békét* 1648. október 24-én.

Ezen *béke pontjai*, a *vallásügy, kárpótlás és államjogi viszonyok* szerint, három osztályba sorolhatók. A *vallásügyre vonatkozólag*: 1. a passauai szerződést (1552.) és az augsburgi vallásbéke pontjait, Francia- és Svédország jóvállása mellett, újból megerősítették és kiterjesztették a reformáltakra is. 2. A rendek *reformációjogát* elismerték. 3. Teljes *jogegyenlőséget* biztosítottak a protestánsoknak és katolikusoknak.

A *császár örökös tartományaira nézve nem ismerte el érvényességét. Csehországban* teljesen kiirtatott a protestantizmus, a többi örökös tartományokban *II. József*ig folytonos elnyomatásnak voltak kitéve. A *magyarországi protestánsok* vallásszabadságát biztosította ugyan a *linzi béke* (1645.), de a politikai és egyházi cselszövéssek s az üldözések következtében felére apadt le a számuk. A katolikus reakciónak a protestáns egyház ellen indított, százados irtóháborúja alatt *Erdély*, a *vallásszabadság hazája* volt, az üldözött felekezetek menedékhelye, a magyar protestantizmus védőbástyája.

5.4, Protestáns unió törekvések a XIX. században, a protestáns és a katolikus egyház Németországban

Ebben az időben is megkísérelték egyfelől a protestantizmus és katolicizmus kibékítését, másfelől a két protestáns egyház egyesítését. A római és protestáns egyházak egyesítési kísérleteit a kibékíthetetlen elvi különbségei hiúsították meg; a két protestáns egyház egybeolvadását a pártoknak a kedvelt formákhoz való makacs ragaszkodása és hajthatatlansága tette lehetetlenné.

A *westfalai békealkudozások* alatt *IV. Ulászló* lengyel király, ki szemet vetett a svéd trónra is, látván, hogy mennyire akadályozzák az állam erejének kifejtését a katolikus és protestáns egyházak szenvedélyes viszályai, azt hitte, hogy a kölcsönös jóakarátú felvilágosítások és engedmények nemcsak megszüntethetnék ezt az ellenséges hangulatot, de talán még előkészítenék az unióját is az ellenséges egyházaknak. Ebből a célból rendezett *Thornban vallási értekezletet*. A brandenburgi választófejedelem református udvari papját *Berg Jánost* küldte, a braunschweigi herceg *Calixtus Györgyöt*. A lutheránus egyház részéről *Calov Ábrahám* Danzigból és *Hülsemann János* Wittenbergből ment el az értekezletre. A lutheránus követeket már az is bosszantotta, hogy Calixtus a református követek részén állt, s hallani sem akartak engedményekről. Így az értekezlet sikertelenül végződött (1645. augusztus-november).

III. Frigyes Vilmos (1797-1840) porosz király legfontosabb reformja volt a *református és lutheránus egyház uniója*. A *Hohenzollern* háznak régóta kedvenc politikája volt a két protestáns egyház egyesítése. *I. Frigyes* király az összes evangélikus országok egyesítését tervezte. Azok az éles ellentétek, melyek kifejlődtek a reformáció kezdetén, idővel lassanként elmosódtak a köztudatban. Végül a testvéri egyesülés érzetét nagymértékben előmozdította az a nagy öröm, mely az idegen hatalom nyomása alól való felszabadulás után lelkesítette a nemzetet. 1817. szeptember 27-én adta ki a király azt az emlékezetes *rendeletet*, mely alapját képezi az uniónak. Nem akarja - monda a király -, hogy beolvadjon a református egyház a lutheránusba, vagy ez amabba, hanem, hogy közös alapítójának szellemében, *egy megújított evangélikus keresztyén egyházat* képezzen a kettő; a nem lényeges tanok mellőzhetőek, csak az maradjon meg, ami fő a keresztyénségben. Habár elő is volt készítve ez az unió, azért életbeléptetése nem történt meg ellenkezés nélkül. Sokan mindjárt kezdetben megtámadták. Többek közt *Harms Claus 95 tételt* adott ki, melyekben kijelentette, hogy a hitre vonatkozóan az ész, a cselekedetekre vonatkozóan a lelkiismeret a korának a pápája és Antikrisztusa; az unió pedig ennek az antikrisztusi szellemnek gyümölcse. De számosan voltak, kik védelmére keltek az uniónak, és köztük *Schleiermacheré* a fő érdem. *Az unió ünnepélyes megkötése* 1817. október 31-én ment végbe Berlinben.

A közös egyházi kormány és közös liturgia elfogadása után (1830.) csak *egy evangélikus egyház* létezett Poroszországban. De az egy egyházban továbbra is jelen volt a *három párt*, a hitvallásokhoz ragaszkodó *ortodox lutheri* és *ortodox református* és a *racionalis* párt.

Az unió ügyének kedvező fejlődése nemcsak a féltékenység, hanem az ellenszegülés szellemét is felébresztette az ortodox pártban. Míg a szabadelvűek az egyházi életet elposványosító külsőségek és a protestáns hierarchizmus korlátozójának tekintették az uniót; addig a lutheri hitvallás buzgó hívei a református egyházhoz való könnyelmű átpártolásnak ítélték. Ezen utóbbi párt *Scheibel* vezetésével *különvált ó-lutheránus címen*. A folyvást növekedő ellenzéki mozgalmak és zavarok megszüntetése végett *újabb rendeletet* adott ki a *király* (1834. február 28.), melyben kijelentette, hogy az unió nem szüntette meg a lutheránus

egyházat és hitvallást, és akik úgy óhajtják, az ó-lutheránus szertartás szerint is ki lehet szolgáltatni az úrvacsorát.

IV. Frigyes Vilmos (1840-1861) több kíméletet tanúsított az ó-lutheránusokkal szemben. Az ellenük kiadott szigorú rendeleteket megszüntette; a bebörtönzött lelkészeket szabadon bocsátotta, ha megígérték, hogy nem izgatnak az unió ellen; eltúrte, hogy az állami evangélikus egyház mellett *független egyházat* szervezhessenek az *ó-lutheránusok*, melyet a kormány is elismert (1845.).

6, Tétel

6.1. A kereszténység terjedése Európában az V-XI. században.

- Az északi germánok megtérítéséhez az út, a szászok legyőzése után nyílt meg. Első és leghíresebb misszionáriusuk szent Anszgár volt. A frankok támogatását kérő Harald dán király, aki Mainzban megkeresztelkedett, hazájába visszatérve, magával vitte Anszgárt. Harald helyzetének megingása után közel két évig Svédországban apostolkodott, majd 831-ben az északi országok számára létesített hamburgi érsekség vezetője lett. Hamburg 845-ben történt feldúlása után a brémai püspökséget vette át, és innen folytatta dániai és svédországi térítői tevékenységét. Svédországban az ország első püspöke Gauzbert lett, aki azonban 845-ben egy pogány-lázadás miatt kénytelen volt elhagyni az országot. Anszgár 865-ben halt meg.
- Dániában csak Nagy Kanut (1018-1035) uralkodása idején vert végleges gyökeret az evangéliumi vallás. Az Angliát és Norvégiát meghódító hatalmas uralkodó angol papok segítségével szilárdította meg a kereszténységet és szervezte meg az egyházat.
- Svédországban Olaf király megkeresztelkedésével (1008.) kezdett javulni a helyzet. A krisztusi hit véglegesen uralkodóvá IX. Erich (mh. 1160.) uralkodása idején vált. Uppsala 1164-ben lett a megszervezett egyház érseki székhelye.
- Norvégia megtérése Jó Haakon trónralépésével (935.) kezdődött el. Angolszász papok segítségével a kereszténységet végleges diadalra szent Olaf (1015-1028) segítette. Norvégia érseki székhelye Trondheim lett 1152-ben. A norvég fennhatóság alatt lévő Izland és Grönland szigetén a norvég királyok hatására vette fel a lakosság a kereszténységet.
- Perzsiában a kereszténység a II. és III. században kezdett terjedni.
- Az egyház helyzetét az a véres üldözés ingatta meg, melyet II. Sapor (mh. 379.) indított meg, elsősorban politikai okokból, mivel harcban állt a rómaiakkal. A közel 40 évig tartó üldözésnek számos püspök, pap és 16 ezer hívő esett áldozatul. A Sapor után uralkodó királyok egy ideig türelmesek voltak a kereszténységgel szemben. 418-ban azonban a tűzimádók egyik templomának lerombolása miatt újabb, 30 esztendőig elhúzódó üldözés tört ki. A későbbi időkben a keresztények sorsa főleg attól függött, hogy a perzsa uralkodók milyen viszonyban voltak a bizánci császárokkal.

- A perzsa keresztyénségnek következményeiben nagy horderejű eseménye volt a nestorianizmus átvétele. Nestorius tanait a Bizáncból menekülő nestorianusok terjesztették el. A keleti-szír vagy szír-káld egyház 486-ban fogadta el hivatalosan a nestorianizmust, majd Bizáncból és Antiochiától különvált és önálló nemzeti egyházzá alakult.
- 530 körüli időkből vannak értesüléseink a Ceylonban és Madagaszkár szigetén létesített keresztyén közösségekről. A VII. században terjeszkedésük legfőbb iránya Belső-Ázsia, sőt Kelet-Ázsia. Hithirdetőik Turkesztánba, Mongóliába, sőt Kínába is eljutottak. Mongóliában ebben az időben népes keresztyén közösség élt. Szamarkand püspöki székhely volt. T'ai Tsung kínai császár kolostort alapított a nestorianus szerzetesek számára. India nyugati partjain Malabarban a hindu lakosság megtérítése a perzsa nestorianusok nevéhez fűződik. Ebben a korszakban indult viszontagságos történeti útjára a „Tamás-keresztyének” közössége: a malabár egyház. Közép-Ázsia virágzó keresztyén közösségei főleg Tamerlán vagy Timur kán uralmának (1380) semmisítette meg.
- A nem római fennhatóságú Dél-Arábiában, Jemenben az ariánus Theophilos püspök honosította meg a keresztyénséget, sőt királyukat is megtérítette. A Dél-Arábiai keresztyénség később a mohamedanizmus áldozata lett.
- Afrikában a IV. század közepén egészen Núbiáig és Abesszíniáig jutott el az evangélium.
- Núbiába 541-ben küldte Theodora császárnő a monofizita Juliánt, aki terjeszteni kezdte a keresztyénséget. A monofizitákon kívül Núbiában ortodox misszionáriusok is tevékenykedtek. Núbiában a monofizitizmus lett uralkodóvá. A núbiai egyház később az iszlám terjedésének esett áldozatul.
- Abesszíniában (Etiópiában) már a IV. században elterjedt a keresztyénség, az Alexandriából érkező hittérítők hatására. Az első keresztyén közösségek megalakulása Etiópiában a 300-380 közötti időkre tehető. Az első kolostort szír szerzetesek alapították. A szerzetesek alakították ki a ma is használatos liturgiát, ők fordították le a Szentírást és a zsoltárokat.

6.2. Zwingli teológiája

Zwingli teológiájában nagy hangsúly esik Isten fenségére: Isten a legfőbb jó, minden jónak a forrása. Ezért Zwingli szerint minden valóság, amelyet az emberek elmondanak, Istentől származik. A humanizmus előszeretettel utalt az emberre, és arra a jóra, amely az emberben található. Zwingli ezzel szemben Istenre utal: minden jó csak Istentől származik. Mivel Zwingli racionálisan beszélt Isten mindenhatóságáról, szerinte Isten szerezte a bűnt is, a nem kiválasztottak is eszközök Isten kezében azzal, hogy cselekszik a rosszat. Zwingli ezzel egy sajátos determinizmust képviselt: a bűnös ember nem tehet arról, hogy bűnös, mert Isten akarata szerint bűnös.

Ahogy Luthernek, Zwinglinek is harcolnia kellett a római katolikusokkal és az anabaptistákkal. Az előbbiekkal szemben a hívők szívében munkálkodó Szentlélekre figyelmeztetett, különbséget téve a „külső” és a „belső” Ige között. Az első az, amit hallunk és prédikálunk, a második pedig az, amit Isten maga szól a mi szívünkben. A hit a belső Igéből származik, amelynek viszont a külső Ige a mértéke. Így a hívő közösség mindig tudhatja, mi a helyes a Biblia alapján, hiszen a

Szentlélek munkája biztosítja ezt. A gyülekezet így rendelkezik azzal az ítélőképességgel, hogy a lelkipásztor igehirdetéseit hozzámérje az Igéhez.

Mindez azt jelenti, hogy Zwingli szerint az egyháztagság soha nem lehet formális dolog. Csak az nevezhető valóban gyülekezeti tagnak, aki élő kapcsolatban van Krisztussal. Ez a hívő közösség emberi szemmel nem látható.

Ezen a ponton került szembe az anabaptistákkal, akik tiszta gyülekezetet akartak létrehozni, amelyben csak lelki emberek vannak. Zwingli rámutatott a missio Deire: nem mindenkinek szabad minden feltétel nélkül prédikálnia, ezért vannak különböző tisztségek a gyülekezetben.

Lutherhez hasonlóan Zwingli is vallotta, hogy a mise nem áldozat. Zwingli azonban éles különbséget tett az anyagi és a lelki valóság között, és elutasította azt a gondolatot, hogy a fizikai tárgyak lelki ajándékok hordozói lehetnének. A szentségeket nagy előszeretettel nevezte szimbólumoknak vagy az Isten és az ember közötti szövetség jeleinek, s mellőzte a kegyelmi eszköz kifejezést. Az úrvacsora az Úr halálára való emlékezés, illetve azért való hálaadás. A kenyér és a bor nem a jelen levő Krisztus hordozói, hanem a hit által jelen levő Krisztus jelei. A jelek hathatós és kegyelemhordozó jelek, az isteni lélek egyetemes jelenlétének sajátos módjai és azt az ajándékot állítják a középpontba, amelyben akkor részesedünk, amikor imádkozunk érte. Zwingli sohasem fogadta el azt a hagyományos tanítást, hogy az úrvacsorában az Úr ember mivolta valósággal közöltetik a hívő lélekkel.

6.3. Németország 1555 után

A Pfalzi választófejedelemségben, hol Hesshusius Tilemann az egyházi fegyelemnek nagyon szigorú alkalmazása miatt, mint csendháborító elűzetett, de Ottó Henrik választófejedelem Heidelbergbe hívta. Hevesen megtámadta diakónusát, Klebitz Vilmost. Végül felfüggesztette hivatalából. III. Frigyes, az új választófejedelem hiába igyekezett kibékíteni őket. Frigye, hogy helyreállítsa a békét, száműzte mind a kettőt (1559.). Azokat a papokat, kik nem akarták elfogadni Melanchtonnak az úrvacsorára vonatkozó tanát, elűzte hivatalukból és Melanchton- és Kálvin-szellemű hittudósokkal töltötte be helyüket. Egy káté megszerkesztésével bízta meg Ursinus Zakariás és Olevianus Gáspár heidelbergi tanárokat (1562.). Így készült el a Heidelbergi káté. A fejedelem új egyházi rendtartást is kidolgoztatott. VI. Lajos (1576-1583.) a lutheranizmus helyreállítására törekedett, de halála után Kázmér János pfalzi gróf, a kiskorú IV. Frigyes gyámja, újból érvényre emelte a kálvinizmust.

Fülöp hesseni tartománygróf a lutheránus és református egyház tanai közt nem talált lényeges különbséget, és híve maradt a reformátusokkal kötött uniónak. IV. Vilmos (1567-1592), atyjának, Fülöpnek a nyomdokait követte. Négy zsinaton előkészítette az országnak a református egyházba való áttérését, s fia Móric (1592-1627) a teológia tudományokban jártas tartománygróf be is fejezte azt. Móric előbb kísérletet tett a két egyház egyesítésére, de mikor megghiúsult ez a terve (1604.), három javítópontnak a közzétételével megkezdte az egyháznak újrareformálását (1605.). Kálvin és Melanchton szellemében alakította át a kultuszt és egyházi rendtartást s elűzte a rendeleteinek ellenszegülő papokat.

A brandenburgi választófejedelemségben Joakim Frigyes előre esküvel kötelezte le fiát, János Zsigmondot, a fejedelemségben örökösét, hogy megmarad a lutheri egyházban, ám egyéni vonzalma, a

pfalzi udvarral való összeköttetése és politikai érdeke egyaránt követelte, hogy a reformált egyházhoz csatlakozzék.

A fejedelmek mint kétségbevonhatatlan fejedelmi jogot gyakorolták a *reformáció jogát* s ha cserélték a hitvallást, a legtöbb esetben, ha önként nem akart, erővel is kényszerítették a népet az áttérésre. A papságnak ilyen esetben nem maradt más választása, mint vagy hirdetni az uralkodó vallását vagy elhagyni az országot. Az ekként újrareformált német egyházak megtartották az Augsburgi hitvallás módosított kiadását.

A katolicizmus a westfalai béke kedvéért, melyet sohasem ismert el, nem volt hajlandó lemondani eddigi elveiről, nem volt hajlandó önként eltérni a protestáns egyházat.

Így a *pfalzi választófejedelemségben*, mikor a *pfalz-neuburgi katolikus ág* jutott uralkodásra (1685.), a kormány főleg a református egyházzal érezte ellenszenvét. Az örökösödési ügybe Franciaország is beavatkozott, mivel igényt tartott némely területekre. A kitört örökösödési háborúnak a *rijswijki béke* (1697.) vetett véget, melynek *záradéka szerint* a Franciaországtól visszaengedett területen abba az állapotba kellett visszahelyezni a katolikus kultuszt, amelyben a francia foglalás alatt volt. A protestánsok templomait és egyházi javait a katolikus egyház számára foglalták le. A választófejedelem csak akkor szüntette megerőszakoskodását (1705.), mikor a porosz király Magdeburgban és Halberstadtban válaszcsapást tett.

A *szász választófejedelemségben Frigyes Ágoston*, hogy a lengyel koronát is fejére tehesse, áttért a katolikus egyházba (1697.). *Württembergben Károly Sándor*, hogy gazdag menyasszonyhoz juthasson, a jezsuiták rábeszélésére áttért a katolikus egyházba (1713.), de nem háborgatta a protestáns egyházat.

6.4. A methodizmus

- John Wesley: 1703-1791
 - George Whitefield: 1714-1770
 - John Wesley megtérése: 1738. május 24.
 - predestinációs vita: 1770-1773
 - megalakult az önálló metodista egyház: 1784
-
- methodizmus: Módszeresek. Eredetileg gúnynév volt, ebből alakult ki a felekezet neve. Mivel John és Charles Wesley, valamint barátai a keresztyén életet, a megújulást egyfajta módszerességgel közelítették meg, innen az elnevezés.

Ugyanazok az okok, melyek Németországban a pietizmust és herrnhutizmust, *Angliában a methodizmust* hozták létre. Az angol állami egyház, miután a lelketlen üres formaságok rendszerévé fajult, nem tudott gátat vetni a mindinkább terjedő hitetlenségnek.

A vallási és erkölcsi süllyedésnek ebben a reménytelen korszakában léptek fel a

Wesley testvérek, a methodizmus alapítói.

Midőn a Wesley testvéreket többé nem elégítették ki az oxfordi vallásos gyakorlatok, *Amerikába utaztak*, hogy ott az indiánoknak és angol gyarmatosoknak hirdessék az evangéliumot. Több herrnhuti testvérrel találkoztak, kiknek kegyessége és rendületlen hite nagy benyomást gyakorolt az ifjakra. Ekkor jöttek rá, hogy eltévesztették céljukat mikor mások megtérítésére vállalkoztak, hiszen maguk sem tértek meg egészen, hiszen a jó tettekben és nem a hitben keresték az üdvöt. A két ifjú 1738-ban tért vissza Angliába.

A methodizmus megalapításában nagy szerepet vállalt *George Whitefield*. Amerikából visszatérve Angliában is megkezdte *az igének szabad ég alatt való hirdetését*.

Mikor John Wesley visszatért Amerikából, meglátogatta a holland és német herrnhuti községeket, s szabályaikat utánozva, *kisebb társulatokat* alapított (1738.) egymás építése és szigorú erkölcsi fegyelmezése miatt. Még ekkor sem volt szándékában, hogy elszakadjon a püspöki egyháztól, csak az ellankadt vallásos életet óhajtotta benne felébreszteni. De az állami egyház gyanús szemmel kísérte a kis vallásos társulatokat és rosszallta a püspöki egyház rendtartásainak mellőzését. Ily körülmények közt Wesley kénytelen volt *külön egyházat* szervezni, s külön imaházakat építeni. És éppen ez a *szervezet, mely keveréke a püspöki, presbiteri és herrnhuti rendszernek*, különbözteti meg a methodista egyházat az angol államtól.

Istentiszteletük olyan, mint az állami egyházé, csakhogy az ének fontosabb helyet foglal el. *Hittan* tekintetében alig különböznek az angol egyháztól; azonban sokat adnak a Szentléleknek közvetlen befolyására, s azt hiszik, hogy az ő rögtöni, csodás hatása idézi elő a megtérést. Az a barátságos viszony, mely egy ideig összekötötte a methodistákat és herrnhutiakat, lassanként megszűnt. Míg Wesley azt állította, hogy az újjászületett keresztyén még ebben az életben elérheti az *erkölcsi tökélyt*, addig Zinzendorf szerint a kegyelemben részes még mindig vétkezhetik, amíg él, és szüksége lehet bűnbocsánatra.

Ennél sokkal károsabb hatása volt annak a véleménykülönbségnek, mely a felekezet két vezérét idegenítette el egy időre egymástól (1741.). Ugyanis míg *Whitefield* a *predestinációra* vonatkozólag ragaszkodott *Kálvin* szigorú felfogásához, addig *Wesley* az ember akaratának is részt követelt az újjászületésben.

7, Tétel

7.1. Az Iszlám létrejötte és téhódítása

- Mohamed születése: 570 körül
- Mohamed elhagyja Mekkát és Medinába megy: 622
- Mohamed halála: 632
- Arab támadás a Pireneusi-félsziget ellen: 711

Míg a kereszténység keleten nagy területeket hódított meg és virágzásnak indult: addig Arábiában egy új világhatalom izmosodott meg, mely ebben az irányban nemcsak feltartóztatta a kereszténység diadalútját, hanem később elhódította azokat a területeket is, hol a bölcsője ringott a kereszténységnek.

Az ősi hit szentélyének, a Kábának székhelyén, *Mekkában* lépett fel *Mohamed*, mint próféta (611.), hogy új kijelentést hirdessen a világnak.

Mohamed (=dicséretre méltó) a tekintélyes *Koreisi* törzs *Hásim* ágának ivadéka, *Abdallahnak* és *Aminának* gyermeke Mekkában született (570 körül). Hatéves korában árván maradt. 25 éves korában *Khadidsának*, egy gazdag kereskedő özvegyének lépett a szolgálatába, aki kezét is felajánlotta az ifjúnak (596.).

Ebben az időben a *vallásos forrongás* időszakát élte Arábia is. Az arab törzsek ősi hite (csillag-, bálvány- és faimadás) vesztetni kezdett hatásából, a perzsákkal, keresztényekkel és zsidókkal való gyakori érintkezés új vallásos eszméket hozott forgalomba.

Mohamed ideges, élénk képzelődő és álmodozó természetű, és e mellett állítólag epilepsziás volt. Vallásos elmékedései, a szigorú böjt felizgatták szellemét, látások rajzottak lelke előtt, melyeket *Isten kijelentéseinek* tartott. Első látása 40 éves korában volt; ez alkalommal Gábor angyal jelent meg előtte s egy könyvet mutatott, hogy olvassa; ezentúl számos kijelentést vett élete végéig. Prófétaéént első látása évében lépett fel Mekkában, de kigúnyolták és bántalmazták. A prófétát és híveit átok alá vetették (617-619). Mohamed barátai közbenjárására feloldoztatott. Több medinai felszólította, hogy meneküljön hozzájuk (622.). Medinában megerősödvé, elhatározta, hogy nemcsak az ige, hanem a *fegyver erejével* is terjeszteni fogja az igaz hitet. Több merész hadjárattal meghódította Arábia egy részét, *elfoglalta Mekkát* (630.) s a *Kábát* az új hit központjává, főtemplomává szentelte fel. Magánéletében hű, egyszerű, mértékletes volt, azonban nem volt ellensége a földi gyönyöröknek sem. A próféta a menekülése 10. Évében egy nagy *nemzeti zarándoklást* rendezett Mekkába, mely után visszatérve Medinába meghalt (632.).

Mohamed *tana*, Isten igaz kijelentése a Koránba van belefoglalva. A próféta halála után az első választott *kalifa*, *Abubekr* (632-634) annak egykori titkárát *Zaidot* bízta meg a kijelentések összeírásával; *Ocman* (644-656) javíttatta ki és hitelesítette. E könyv a moszlimok *hit- és jogtudományának forrása*.

Mohamed mintegy elvül kimondta, hogy *nincs más Isten az egyetlen Istenen kívül; Allah* eszerint egyszemélyű Isten, az igaz vallást: az *iszlámot* már Ádám óta kijelentések és próféták által közölte az emberiséggel. Noé, Ábrahám, Mózes, a próféták, Jézus és az apostolok mind

moszlimok voltak. Szerinte a *végítélet* napján visszatér Jézus. Az összes próféták közt Mohamed a legfőbb. Az *üdvnek feltétele* a hit és a jó cselekedetek. A bűnös ima, böjt, alamizsna s más elégtételek által nyerhet engesztelést, Mohamed közbenjárásának is nagy hatása van. A *körülmetélés* nem feltétlenül szükséges az üdvre. A *túlvilágnak* három osztálya van: a *mennybe*, az igazhívők, főleg a hitért csatában elesettek jutnak; a *pokol* a hitetlenek és gonoszok örök lakhelye; végül van valami *középállapot-féle* a lelki tehetetlenek számára. Az *utolsó ítélet* alkalmával a testek újra egyesülnek a lelkekkel. Az egész erkölcsstan alapja, hogy az ember az egy Istent urának, az iszlámot vallásának, Mohamedet prófétának, a Koránt Imámnak (igazgató, zsinórmérték) ismerje el. Ezenkívül az iszlám megkívánja híveitől, hogy becsületesek, könyörületesekek, igazak, igazságosak, erkölcsileg, étel, ital és ruházat dolgában *tiszták* legyenek. *Árnyoldalai* közé tartoznak az iszlámnak: a *rabszolgaságnak* és a *nő* alárendelt helyzetének fenntartása, a *soknejűség*, mely utóbbi a hajdani nomád élet következménye.

A próféta és utódja, a *kalifa* az Istennek földi helytartója; az állami és egyházi intézmények egyé vannak olvasztva. A Koránt a hagyomány, a *Szunna* egészíti ki.

Mohamed szent kötelességévé tette híveinek, hogy *fegyveres erővel* is terjesszék az *új hitet*. Arábia szomszédos országait: *Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot* és *Perzsiának* egy részét egymás után gyorsan meghódították (Omár alatt, 634-644). Ezek után következett *Kis-Ázsia, Örményország, az egész Perzsia* (Ocman alatt, 644-656) és az *észak-afrikai partvidék* (707.) meghódítása. Innen átmentek *Spanyolországba*, azután átkeltek a Pireneusok és egészen Burgundiáig nyomultak, itt útjukat állta *Martell Károly* s egy döntő csatában (Tours és Poitiers közt, 732) legyőzvéen őket, ebben az irányban gátat emelt továbbnyomulásuknak. Keleten egészen *Konstantinápolyig* hatoltak előre, két ízben hosszasan ostromolták (669-676, 717-718), de ez a város egy ideig még feltartóztatta a moszlimok előrenyomulását. A keresztyén világ vesztesége óriási volt, az ázsiai és afrikai egyház pusztulásnak indult, az *alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi* pátriárkaságok csak névleg állottak már fenn.

7.2. Az anabaptisták (Sion királyság, Münzer Tamás), a német parasztlázadás

Karlstadt 1521-ben egy iratot tett közzé a *papi nőtlenség és szerzetesi fogadalom* ellen, mire több szerzetes elhagyta a zárdákat. Így megindult a belső forrongás.

Ez idő tájt alakult *Zwickauban* egy rajongó felekezet, melynek fejei *Storch Miklós, Thomae Márk* és *Stübner Márk* isteni kijelentéssel dicsekedtek, s többre becsülték azt az írott kijelentésnél. Helytelennek tartották a gyermekek megkeresztelését, mivel náluk a hit nem lehet meg, s az apostoli egyházat akarták visszaállítani a létező egyház helyébe. Azonban *Zwickauból* menekülniük kellett. *Wittenbergbe* mentek, ahol megnyerték maguknak *Karlstadtot, Cellarius Mártont* és másokat. Az újítás szelleme megszállta a polgárság egy részét, s ezek kihányták a templomokból az oltárokat és képeket (1522.). A zavaroknak *Lutherhez* is eljutott a híre. A választófejedelem akarata ellenére *elhagyta Wartburgot* (1522. március 3.). *Wittenbergben* nyolc napon keresztül prédikált, s a *zwickai* prófétákat a város elhagyására kényszerítette, s lecsillapította a kedélyeket.

Münzer Tamás az elbocsátott *zwickai* prédikátor, ki az anabaptista mozgalomban való részvételéért kellett távoznia, miután Csehországban nem tudott híveket szerezni, visszatért, s mint

allstedti prédikátor erős támadást kezdett mind a pápaság, mind a wittenbergi reformáció ellen. Véleménye szerint a Szentírásnak nem a betűjére, hanem a szellemére kellene alapozni a reformációt, s ezen az alapon átalakítani nemcsak az egyházi, hanem a világi intézményeket is. *Münzer eszméi a racionalizmus és miszticizmus vegyületéből alakultak*; ő szellemi vallást akart egyház és papság nélkül. Elvetette a hit által való megigazulásnak tanát, az ördögről szóló tant, a háromságot és a szentségeket. Az őskeresztyénségnek a társadalmi intézményeit is fel akarta eleveníteni; ez abból állott volna, hogy üzessenek el a fejedelmek, irtassanak ki az evangélium ellenségei és legyen vagyonszegység. Münzer egy *gúnyiratában* Luthert „istentelen, wittenbergi hústömegnek, szégyentelen barátoknak, wittenbergi pápának” nevezte, s maró gúnnyal nyilatkozott az ő „mézes, édes Krisztusáról” és „költött Evangéliumáról). Végül a választófejedelem kitiltotta Münzert Szászországból.

E közben a parasztok elfojtott elégtelensége mindenütt közeledett a kitöréshez. Azt hitték, hogy Luthernek a keresztyén ember szabadságáról fejtegetett eszméi alapján joggal követelhetik terheik könnyítését, s így a parasztok fegyverhez nyúltak. Már 1524-ben több vidéken kitört a *parasztlázadás*, de gyorsan leveretett. A következő évben a *Bodeni tótól a Dunáig fegyverben állt a nép*. A felkelők 12 cikkbe foglalták össze kívánságaikat. A felkelők, kikhez városok is csatlakoztak, kényszerítették a fejedelmeket, nemességet és papságot ezen pontok elfogadására, legyilkolták az ellenszegülőket, kirabolták, felgyújtották a kastélyokat, zárdákat. A fejedelmek (Fülöp hesseni tartománygróf, Állhatatos János szász választófejedelem, György szász herceg és Henrik braunschweigi herceg) hadaikkal megkezdték a bosszúhadjáratot. Münzer Mühlhausenből a *frankenhauseni táborba* vonult. Itt vívták a legvéresebb csatát (1525. május 15.), a felkelők nagy része lemészároltatott, a többi elfogatott; ezek közt volt Münzer is, kit azután lefejeztek.

Az újrakeresztelők fő vezetői voltak: *Hetzer Lajos, Greber Konrád, Manz Félix, Hubmeier Boldizsár, Stör István, Röublin Vilmos, Blaurock György*. Legelőször Zürich közelében léptek fel, hol összetörték a képeket, oltárokat. A zavargás főnökeit a tanács megfosztotta hivataluktól. Zürichben és Bázelen több *értekezletet* is tartottak, hogy meggyőzzék őket esztelenségükről. De végül Manz Félixet vízbe fojtották, Blaurockot megvesszőzték és kiutasították, Hubmeiert megégették, Hetzert lefejezték. Végül a zürichi és berni kormányok kimondták, hogy testi-és halálbüntetéssel sújtatnak az anabaptistákat.

Egy sokkal józanabb szervező volt *Menno Simon*. Menno elítélte a münsteri anabaptisták féktelenségeit. *Németalföldön, Kölnben, Holsteinban, Mecklenburgban, Livlandban* a Szentírás szigorú alapelvei szerint megalapította azt a „tisza községet”, melynek tagjai csak erkölcsileg kifogástalan hívők lehettek. Menno „*Az igaz keresztyén hit alapkönyve*” című művében (1539.) fejtette ki tanait. A két szentség mellé még a *lábmosást* is felvette harmadiknak, s úgy vélekedett, hogy egy igaz hívőhöz nem illő foglalkozás a *világi hivatalok* viselése és a *katonáskodás*.

A szervező nevével *mennonitáknak* nevezett újrakeresztelők több tekintetben is eltértek a mester tanaitól. A Szentírás *alapján elvetették az esküt, a fegyver használatát, az elválást a házasságtörés kivételével és a gyermekkeresztelést. Az egyházi fegyelem kérdése* még Menno életében két pártra szakította a mennonitákat: a *durva* és *finom pártra*. A durva párt hívei a *waterlánderek* felhagytak az eredeti erkölcsi és fegyelmi szigorúsággal. Ez a párt is két részre szakadt. Az egyik a *lammista*, a másik a *sonnista* párt. A lammisták semmilyen hitvallást nem fogadtak el, és lassan többségbe kerültek. Ez a szakadás 1800-ig tartott, ekkor a sonnisták lemondva hitelveikről és tanaikról egyesültek a lammistákkal.

7.3. Az angol egyház 1559-et követően

- I. Erzsébet: 1558-1603
- I. Károly halála: 1649

Máriát a kivégzett Boleyn Anna leánya: Erzsébet követte a trónon (1558-1603), ki protestáns hitben nevelkedett. Az ő hosszú, szigorú kormánya alatt mérsékelt közvetítő alakot nyert és teljesen megszilárdult az *angol püspöki egyház*. A királyné azon volt, hogy kölcsönös eredmények árán megnyerje és egyesítse mind a katolikus, mind a protestáns pártot. A pápa (IV. Pál) azonban nem ismerte el Erzsébetet törvényes trónörökösnek s emiatt a két udvar közt megszakadta az összeköttetés; ezenkívül Skócia trónörököse, *Stuart Mária* (II. Ferenc francia király felesége, s VIII. Henrik testvérének az unokája) abban az esetben, ha Erzsébet nem jogos örökös, igényt tartott az angol koronára. Az *új parlament* 1559-ben elismerte a királyné örökösödési jogát, s kimondta, hogy az ellenkezőleg cselekvők felségsértőknek tekintendők; elvetette Mária katolizáló intézkedéseit; VIII. Henrik és VI. Eduárd a pápai tekintély ellen hozott végzéseit újra megerősítette az *Acta Uniformitatis* nevű végzésben; a királynőt az egyház legfőbb kormányzójának nyilvánította.

A *hitvallás* megállapításánál VI. Eduárd alatt létrejött 42 hitcikket fogadták el alapul, az erősebb kifejezéseket szelídítették, s *39 cikkbe* foglalták össze az egészet. Ezt a hitvallást 1571-ben a parlament az ország alaptörvényei közé sorozta, s kötelezővé tette a papságra nézve. Eszerint az egyház tekintélyének alapja a *Szentírás*, mely mind magába foglalja az üdvre szükségeseket, de figyelembe kell venni azokat az *egyházi hagyományokat* is, melyek nem ellenkeznek a Szentírással. A *megigazulás* feltétele a hit, de ebből a hitből szükségképpen folynak az Isten előtt kedves, jó tettek; az *úrvacsorában* kálvini értelem szerint Krisztus teste mennyei szellemi módon közöltetik a hívekkel; az *elővégzés* kálvini értelemben, de szelídítve van felvéve. Az egyház alkotmánya meghagyta a régi *püspöki rendszert*, az *egyház legfőbb hatalmát* a korona birtokosára ruházta, ki a törvény korlátai közt gyakorolja azt; a püspökök az egyház fejei és az ország főnemesei maradtak. Az *istentiszteletben* meghagyatott sok katolikus elem.

Az új egyházi szervezet ellenzőit vagyonvesztéssel, fogsággal, száműzetéssel, súlyosabb esetben halállal fenyegette a kormány, de fenyegetéseit főleg a katolikusok ellen akkor kezdte szigorúbban alkalmazni, mikor a katolicizmus helyreállítását tervezgették még az ország függetlensége árán is. Ugyanis miután Douay-ban (1568.) angol hittérítők képzésére *katolikus angol szeminárium* alapított, s XIII. Gergely, ugyancsak térítési célból, Rómában *angol kollégiumot* alapított; a parlament szigorúbbá tette, és érvényesítette is a korábbi végzéseket. Házkutatásokat rendeztek, a katolikus kultuszhoz tartozó szereket elkobozták, s a vétkeket gyakran halállal büntették.

Erzsébet halála után Stuart Mária fiára, Skócia királyára, *VI. Jakabra* szállott Anglia és Írország koronája. Alatta habár más alakban, még mindig tartott a katolicizmus és protestantizmus közti küzdelem. Egyfelől a *puritánok* azt várták, hogy a puritán nevelésben részesült király ezt az irányt fogja pártolni; ellenkezőleg történt; Jakab a puritanizmust nagyon korlátozónak hitte a királyságra nézve, s inkább a püspöki egyházhoz vonzódott, mely fejének ismerte el a királyt. Másfelől a *katolikusok* azt remélték, hogy a vértanúnak tekintett királyné fia helyre fogja állítani a katolicizmust, de csalódtak ők is. Jakab függetlenül akart uralkodni, állam és egyház felett, s ezt a célját csak a püspöki egyházra támaszkodva érthette el.

Skóciában a király trónra léptével erős mozgalom indult meg a *presbiteri egyházalkotmány* érdekében, s tízéves küzdelem után egy *parlament* végzés (1592.) megerősítette a nevezett alkotmányt, szabályozta jogkörét, s megszüntette az ezzel ellenkező korábbi végzéseket.

Jakab azonban *Angliában* a püspöki egyház mellett nyilatkozott, s nem titkolhatta el azt a véleményét, hogy a puritánokat egy rendezett állam sem tűrheti meg. De nem sokkal volt kíméletesebb a katolikusok iránt sem, s szigorúan üldözte azokat, akik vonakodtak elismerni az egyház feletti felsőségét. A csalódott pápai párt az úgynevezett *lópor-összeesküvést* tervezte, melynek az volt a fő célja, hogy a parlament megnyitásakor a levegőbe repítse a királyt a rendekkel együtt (1605. november 5.). De a bosszú sötét terve meghiúsult, s csak arra szolgáltatott alkalmat, hogy a legszigorúbb megelőző szabályokat léptesse a kormány életbe. Nevezetesen azt követelte egy *rendelet*, hogy *hűségi esküt* tegyenek le az egyházi hivatalnokok, később (1610-től) az állami hivatalnokok is. Akik vonakodtak ezt az esküt letenni, a legszigorúbb büntetésekkel sújtattak.

Jakab fia és utóda *I. Károly* (1625-1649) midőn azt tapasztalta, hogy tervei kivitelezésében akadályozza a parlament, a királyság isteni jogait vitatva, parlament nélkül kezdett kormányozni (1629-től). Már azzal a lépésével is elégedetlenségre adott okot, hogy katolikus hercegnővel kelt egybe, s nem hajtotta végre a katolikusok ellen hozott végzéseket.

Károly tanácsadóinak sugalmazására mind az egyházban, mind az államban az abszolutizmus eszméi kezdtek irányadók lenni. A király nem elégedett meg az angol egyházban tett önkényes újításokkal, hanem Skóciába is át akarta ültetni őket. De Skócia számára kiadott *egyházi rendeleteivel* (1633-tól) csak sietette a válság bekövetkeztét. Abból a célból, hogy egyesítse a skót egyházat az angollal, egészen katolikus irányú, *új liturgiát* erőszakolt rá, de a nép ingerülten utasította vissza ezt az új „bálványimádást”, s több helyen bántalmazta annak hirdetőit.

Thomas Cranmer 1484-ben született, a cambridge-i egyetemen tanult, ugyanott 1524-ben a teológia tanítója lett. Már korán úgy nyilatkozott, hogy érvénytelen a királynak a testvére özvegyével kötött házassága, miután ellenkezik Isten akaratával. 1533-ban canterbury-i érseki székre emeltetett. **Vermigli Martyr Péter** Firenzében született 1500-ban. Ágoston rendi szerzetesként már korán tanulmányozni kezdte a Szentírást és annak nyelvét. 1539-körül Nápolyban megismerkedett Ochinoval. Áttért a református egyházba, s mint tanár Zürichben, Strassburgban és Oxfordban működött, végül mint zürichi tanár halt meg 1562-ben. **Ochino Bernát Sienában született** 1487-ben. 1534-ben ferences szerzetes lett, majd 1538-ban a rend helyettes főnöke. sokáig erélyesen harcolt az eretnekek ellen, de a reformátorok iratainak tanulmányozásától felvilágosítva, „Krisztust kezdte prédikálni és kevesebbet beszélt a szentekről”. 1542-ben áttért a református egyházba, azután Németországban és Angliában működött, végül Morvaországban halt meg 1564-ben.

7.4. A protestáns egyház Észak-Amerikában

- Martin Luther King élete: 1929-1968
- King elmondja híres beszédét: „I have a dream”: 1963
- fundamentalizmus: Ez az irányzat az 1870-es években alakult ki az Egyesült Államokban. A Bibliát szó szerint értelmezik, ezért szembefordultak a liberális teológiával és az evolúciós elméletet követő modern tudománnyal.

- Social Gospel: Egy amerikai mozgalom elnevezése: szociális evangélium. A társadalmi bajokon óhajtottak segíteni. Isten országát akarták megvalósítani a földön. Megfeledeztek arról, hogy maga a társadalmi rendszer volt a forrása a visszaéléseknek.

Hogy valaki 35 éves korában Kennedy- és Nobel-békedíjat kapjon, az több, mint szokatlan. *Martin Luther King* vezető alakja az Egyesült Államok történelme legnagyobb erőszakmentes tiltakozási akciójának. Elkötelezettsége a széles körű és mélyen gyökeret vert rasszizmus ellen irányult, mely a feketéket másodrendű USA-polgárokká fokozta le.

Martin Luther King 1929. január 15-én született, egy baptista lelkész fiaként Atlantában. A legtöbb néger a baptista egyházba tartozik, a déli államokban elsősorban ők jelentik a keresztyénséget. Teológia-filozófia szakon végzett, 1954-ben doktorált. Lelkeszi tevékenységét Montgomeryben kezdte.

1955-ben szervezte meg King szolgálati helyén, Montgomeryben a buszbojkottot. Ez a bojkott az ellen a rendelet ellen irányult, mely szerint a feketék a buszoknak csak hátsó soraiban ülhettek le. A bojkott eredményes volt: az USA Legfelsőbb Bírósága mint törvényellenest elvetette a faji megkülönböztést a közlekedési eszközökön.

1957-ben választották meg Kinget az abban az időben alapított szervezet, a Déli Államok Keresztyén Vezetőinek Egyesülete (SCLC) vezetőjének. A későbbi években vezetése alatt számos erőszakmentes megmozdulásra került sor a fekete amerikaiak polgárjogaiért. Ez 1963-ban, a „washingtoni menet”-tel érte el csúcspontját. Itt mondta el Martin Luther King híres beszédét: „I have a dream” (Van egy álmom):

„Azt mondom ma önöknek, barátaim, hogy a mai és holnapi nehézségek ellenére van egy álmom. Ez olyan álom, amely mélyen gyökeredzik az amerikai álomban. Van egy álmom, hogy egy napon ez a nemzet fölemelkedik, és credója igazi jelentésének megfelelően él: „Mi ezt a valóságot természetesnek tartjuk, hogy minden ember egyenlőnek van teremtve.” Van egy álmom, hogy egy napon Georgia vörös dombjain a hajdani rabszolgák fiai és a rabszolgatartók fiai egyazon asztal mellett tudnak ülni barátságban. Van egy álmom, hogy egy napon maga Mississippi állam, mely a jogtalanság és elnyomás örületétől elgyengült, a szabadság és az igazságosság oázisa lesz. Van egy álmom, hogy egy napon minden völgy felmagasodik, és minden halom és hegy alacsonnyá válik. A göröngyös helyek kisimulnak, a görbék kiegyenesednek. És az Úr dicsősége megnyilvánul, és minden test láthatóvá válik. Ez a mi reménységünk. Ezzel a hittel térek vissza Délre. Ezzel a hittel leszek képes a kétségbeesés hegyéből a reménység szikláját kihatítani, ezzel a hittel leszünk képesek nemzetünkben a sivítő, hamis hangokat a testvériség csodálatos szimfóniájává átalakítani. Ezzel a hittel képesek leszünk együtt dolgozni, együtt imádkozni, együtt harcolni, együtt menni akár a börtönbe is, együtt felkelni a szabadságért, abban a tudatban, hogy egy napon szabadok leszünk.”

1968. április 4-én Memphisben merényletet követtek el ellene.

8. Tétel

8.1. VII. Gergely pápa és az investitúra harc

- IV. Henrik: 1056-1106
- canossa-járás: 1077. január
- V. Henrik: 1106-1125
- II. Calixtus: 1119-1124
- wormsi konkordátum: 1122
- I. lateráni zsinat: 1123

Hildebrand *VII. Gergely* néven lépett a pápai székre (1073-1085), s első teendőjének ismerte, hogy a papságot megjavítsa erkölcsileg, rászorítsa hivatása teljesítésére, és teljesen függetlenné tegye a világtól, hogy így egyedül az egyház (= pápaság) érdekeit szolgálják. Ebből a célból tartott egy *zsinatot Rómában* (1074.), melyen megújította a *papok nőtlenségéről* szóló régi törvényt, s *kijelentette*, hogy mind ama papoknak, akik *fornicatio* bűnében (= ágyasság és törvényes házasság különbség nélkül) leledzenek, a mindenható Isten és szent Péter tekintélyével mindaddig megtiltatik a templomba való belépés, míg meg nem javulnak és vezeklést nem végeznek. Ha pedig makacsul megmaradnak bűnükben, abban az esetben egy világinak sem szabad a miséjüket hallgatni. Mert áldásuk átokká, imájuk bűnné válik. Aki pedig nem engedelmeskedik, az kirekesztetik az egyházból. Ez a rendelet fellázította a nagyrészt házasságban élő papságot, s az azt életbe léptetni *szándékozó mainzi, erfurti és párizsi zsinatok* viharos jelenetekkel végződtek. Pápai követek járták be az országokat, kik felbujtogatták a népet a nős papok ellen, és sok helyen embertelen kihágások közt hajtották végre a nőtlenségi törvényt. Egy második *római zsinat* (1075.) azt az elvet támada meg, hogy világinak joga volna egyházi hivatal adományozásához. A zsinat ebben az értelemben *kimondta*, hogy aki a jövőben világi kezéből fogad el bármely egyházi hivatalt, nem tekinthető az egyház hivatalnokának és a templomba sem léphet be addig, míg el nem hagyja törvénytelen állását; az a világi, ki bármely egyházi hivatalt adományoz, hasonlóképpen kirekesztetik az egyházból. Gergely azt tervezte, hogy a papság minden eddigi világi jogának az élvezet mellett is az államtól teljesen függetlenül, egyedül Róma érdekeinek szolgáljon, a pápának engedelmeskedjék, egyszóval azt akarta, hogy a pápa egyházi és világi tekintetben független ura legyen az összes papságnak, s ennek a közvetítésével az egész keresztyén világnak.

Gergely egy nagy *eszméért* küzdött egész életében, azért, hogy a keresztyén világ *univerzális teokráciává* alakuljon át. Gergely keresztyén államának a feje a pápa volna, ki mint Krisztus helytartója magasan felette áll minden földi hatalomnak. A fejedelmek és Isten között az egyház a közvetítő, a fejedelmek ítélő bírója és hűbérura a pápa, kinek követni tartoznak rendeleteit. A fejedelemség a hold, a pápaság a Nap, amaz is ettől nyeri fényét és melegét.

A római zsinatvégzés alapján legelőbb Henrik tanácsosaira mondatott ki az átok, kik korlátlanul árulták az egyházi méltóságokat. Azonban nemcsak Henrik, hanem a többi fejedelmek sem voltak hajlandók lemondani eddigi jogaikról. Tudta Gergely, hogy ha megalázza Henriket, benne a fejedelmi hatalom legmagasabb foka, a császárság lesz megalázva; ezért Henriket szigorú dorgáló hangon bűnbánatra és az átokkal sújtott tanácsosok elbocsátására szólította fel, ellenkező esetben excommunicatióval és letétellel fenyegette. Henrik ezen a merészségen haragra lobbánva, a *wormsi zsinaton* (1076.) letettnek nyilvánította a pápát. Gergely viszonzásul (a böjti zsinaton, 1076.) *egyházi*

átkot mondott a királyra és a zsinat minden egyes tagjára, kirekesztette a királyt az egyházból és feloldotta alattvalóit a hűségi eskü alól. Ezzel a ténnyel kezdetét vette az *investitúra feletti háború*, mely alapján azt a kérdést akarta eldönteni, hogy ki a nagyobb úr: a pápa-e, vagy a fejedelem; melyik a főbb: az egyház-e, vagy az állam?

A német fejedelmek és püspökök többsége a *triburi birodalmi gyűlésen* (1076.) elismerte a pápának említett jogát és kimondta, hogy ha Henrik a következő február végéig eleget nem tesz a pápa követeléseinek, a következő birodalmi gyűlés (1077.) ítéletet fog tartani felette, s megüresedettnek nyilvánítja a trónt. Henrik maga ment el, hogy felkeresse a pápát és kibéküljön vele. A pápa *Canossa várában* várta be a királyt, s miután Henrik porig lealázta magát és királyi méltóságát (1077. január 25-28.), azon feltétel mellett oldozta fel, hogy a kitűzött birodalmi gyűlésig (Augsburgban) ne gyakorolja a királyi hatalmat. A megalázkodott király magához tért, és csak most kezdte meg a pápa elleni harcot igazi erővel és politikai számítással. A lombardok szövetségét, melyet Olaszországba mentében nem fogadott el, most készséggel elfogadta. Az átok és letétel megújult mindkét részlől, ellenzéki pápa és király választott. *Sváb Rudolf*, az *ellenzék királya* csakhamar elesett (1080. október 15.), a *császári pápa*, *III. Kelemen* Henrikkel és hadseregével Rómába vonult, hol császárrá koronázta a királyt (1084.). A Rómát felszabadító sereg kényszerítette ugyan Henriket Róma elhagyására, de oly iszonyú pusztítást, rablást és gyilkolást vitt véghez, hogy Gergely a rómaiak bosszúja elől *Salernoban* keresett menedéket, hol nemsokára befejezte viszontagságos életét (1085. május 25.).

Gergely a kicsapongó és tékozló *I. Fülöp*, francia királyt is letétellel fenyegette. Fülöp látszólag engedelmeskedett a pápának, különben minden maradt a régi állapotban. Még óvatosabb volt Gergely *Hódító Vilmos angol királlyal* szemben. Vilmos az egyház felett is szigorúan örködött, s nem tűrt meg idegen beavatkozást. *Lanfranc*, canterburyi érsek, Anglia primása sem volt hajlandó engedelmeskedni a pápa rendeleteinek, a *nótlenségi* törvényt azzal a módosítással léptette életbe a *winchesteri zsinaton* (1076.), hogy a világi papság a jövőben nem élhet házasságban, de a nős papok nem kötelesek elbocsátani feleségüket.

Gergely *Magyarországnak* ügyeibe is beleavatkozott. *László* király elismerte ugyan a pápát lelki atyának és biztosította fiúi engedelmességéről, de a pápa azt óhajtotta volna, hogy hűbérurának ismerje el. De ez nem történt meg. A papok *nótlenségi* törvénye csak módosítással hajtatott végre, nevezetesen a házasságban élő papoknak megengedettett a házasság folytatása és csak a második házasság tiltott el.

III. Viktort (1085-1087) és *II. Orbánt* (1088-1099) annyira szorongatta *III. Kelemen*, a császári pápa, hogy a Gergely-párt is lépéseket tett a béke helyreállítására. Ez a párt Henrik fiát, *Konrádot* apja ellen lázította és Olaszország királyává emelte (1093.), *II. Orbán* pedig megindította a keresztes hadjáratokat. A pápa egyházi átokkal arra kényszerítette *Fülöp* francia királyt, hogy fogadja vissza törvényes feleségét, *Bertát*, a törvénytelen *Bertradét* pedig bocsássa el; megtiltotta, hogy a papok hűségi esküt tehessenek le a világiaknak. *IV. Henrik* ura maradt ugyan Németországnak, de pápáját egy keresztes had elűzte Rómából. Még ezek után sem mondott le földesúri jogairól *Roger*, normann gróf, Szicília ura; *Orbán* tehát, hogy el ne veszítse szövetségését Szicíliának örökös pápai követévé nevezte ki őt és utódait (1098.).

Már *II. Szilveszter* pápa felhívta a keresztyénség figyelmét arra, hogy a hitetlenek kezében van a keresztyénség bölcsője. A szent föld visszafoglalásának kedvenc eszméje volt *VIII. Gergelynek*. A szent föld kérdésének megoldása nagyon sürgetővé vált *II. Orbán* alatt. Ebből a célból lelkesítő beszédeket tartott a *piacenzai* és *clermont-i zsinaton* (1095.), melyekre a nép egyhangúan kiáltotta: Isten akarja! Az emberek minden osztályából tömegesen tódultak össze, hogy feltűzzék vállaikra a kereszt jelvényét. Azonban a vallásos lelkesedés mellett más *indokok* is szerepeltek, némelyeket a regényesség utáni erős vágy, másokat a nagy szükség, sokakat a hűbéri rendszernek nyomasztó volta, egyeseket elkövetett bűneik tudata ösztönzött a kereszt felvételére. Másfél évszázadig tartott, s mintegy ötmillió ember életébe került az egész. De *következményei* roppant nagy befolyást gyakoroltak Európára mind szellemi, mind politikai tekintetben.

A nyugati fejedelmek követség által *László magyar királyt* szólították fel a fővezérség elvállalására, *László* el is fogadta, de meghalt a készülétek közben (1095.). Az első rendetlen tömegek, melyek rablással és a zsidók üldözésével vezették be a hadjáratot, megsemmisültek már Európában.

Csak ezután indult meg *Bouilloni Gottfried* (Alsó-Lotharingia hercege) 80000 főből álló rendezett seregével, mely 600000 főre emelkedett útközben. Niceát, Edessát, Antiochiát sok viszontagság és veszteség után bevették, s végül 1099. július 15-én *Jeruzsálemet is elfoglalták*. Gottfried királlyá választott. Gottfried halála után (1100.) testvére *Balduin* királlyá koronáztatott Betlehemben. Jeruzsálemben *latin pátriárkaságot* állított fel, melynek négy érsekség és több püspökség volt alárendelve. Európából újra három tekintélyes kereszties had kerekedett fel (1101.), hogy elfoglalja Bagdadot, az iszlám központját, de még útközben megsemmisültek.

II. Orbán utóda *II. Paszkál* (1099-1118) több vereséget szenvedett. Midőn *Fülöp francia király* ismételve magához vette ágyasát, Bertradét, a pápa átokkal kényszerítette az engedelmességre, de utóbb nem háborgatta többé a régi útjára visszatérő királyt. Eltúrte, hogy Franciaországban és Angliában a fejedelmek gyakorolták az investitúrát, és hűbéri esküt követeltek a főpapoktól. A *francia püspökök* mérsékelt álláspontot foglaltak el az investitúra kérdésében, és elismerték, hogy a király jogosan követelhet a püspököktől hűbéri esküt. Paszkál *IV. Henriket* pártütő fia segítségével teljesen megalázta. Henrik lemondott a koronáról fia részére és átok alatt halt meg (1106.). De *V. Henrik*, mihelyt biztosítottnak érezte állását, azonnal megújította az investitúrát illető jogát, s hogy érvényt szerezzen ennek a királyi hatalmának, Olaszországba nyomult egy hatalmas sereggel (1110.). A pápa *egyességre* lépett a királlyal (Sutriban, 1110.). A királynak le kellett volna mondania az investitúráról, ha az egyháznak adományozott hűbérjavak (*regálék*) visszaszálltak az államra, és ha ezt az egyezményt elfogadják a német egyháznagyok. Azonban a német egyháznagyok nem voltak hajlandók a pápa kedvéért gazdag világi javadalmaikról lemondani, s az egyesség megbukott. Henrik őrizet alá helyezte a pápát, s nem bocsátotta addig szabadon, míg meg nem ígérte, hogy elismeri az investitúra királyi jogát, őt császárrá koronázza és megfogadja, hogy sohasem fogja átokkal sújtani (1111.). A pápa mindenbe beleegyezett, de most a Gergely-párt vonta felelősségre egy *római zsinaton* (1112.), mely érvénytelennek nyilvánította az egyezményt, és kimondta az átkot a császárra. A harc tehát megújult. Henrik Rómába vonult (1116.), a pápa pedig száműzetésben halt meg.

Henrik pártja oly hatalmas lett Rómában, hogy *II. Gelasius* (1118-1119), kénytelen volt a császár és pápája, *VIII. Gergely* elől Franciaországba menekülni (ott is halt meg). A bíbornokok új pápája, *II. Calixtus* (1119-1124) hajlandó lett volna a békére, ha megszűnik az investitúra. A császár erre nem volt hajlandó, ezért a pápa a rheimsi zsinaton (1119.) átkot mondott a császárra. A zavarok megújultak, Calixtus mormann segítséggel Rómába vonult, a császári pápát börtönbe zárta. Végül belátta a két párt, hogy kölcsönösen engedni tartoznak. Így jött létre a *wormsi egyezmény* (1122.). E szerint *egyfelől* a császár lemond a gyűrével és pásztorbottal való investitúra jogáról, beleegyeznek abba, hogy a főpapok szabadon, kánon szerint választassanak, de a választás a császár felügyelete alatt történjék; a hűbéri adományozás a császár joga marad. *Másfelől* a pápa beleegyezik abba, hogy a főpapok hűségi esküt tegyenek a császárnak. Ezt az egyezményt az *I. lateranumi közzsínat* (1123.) megerősítette. Ez az egyezmény végre véget vetett a pártküzdelmeknek. Mindössze néhány évtized telt el, s a XII. század második felében

BARBAROSSA FRIGYES császár (1152–1190) és **III. SÁNDOR** pápa (1159–1181) uralkodása idején az indulatok ismét forrpontra jutottak. Az újabb küzdelemsorozat ekkor már a kontinens feletti világi hatalom birtoklásáért indult meg, kezdetben a császár, majd egyre inkább a pápa viláгурalmi koncepciójának megfelelően. A császár mindenáron német uralom alá akarta vetni Itáliát, amely lépés azonban nem csak a pápa, de az északitáliai lombard városok lakosságának ellenérzését is kiváltotta. A német beavatkozás híre hallatára e városok Milánó vezetésével szövetségbe tömörültek, és – pápai segítséggel – **1176-ban, Legnano** mellett súlyos vereséget mértek a császár lovasseregére. E győzelemmel a pápaság immár másodszer került ki megerősödött tekintéllyel a császársággal folytatott küzdelemből, s negyedszázaddal később elérkezett hatalma csúcsára.

8.2. A protestantizmus helyzete Németországban az Augsburgi békéig

- V. Károly uralkodása: 1519-1556
- német parasztháború: 1524-1525
- I. speyeri gyűlés: 1530
- torgauai szövetség: 1526
- II. speyeri gyűlés: 1529
- Augsburgi gyűlés: 1530
- Schmalkaldeni szövetség: 1531
- nürnbergi vallásbéke: 1532
- Schmalkaldeni cikkek: 1537
- nürnbergi szent szövetség: 1538. január
- regensburgi gyűlés: 1541
- Augsburgi interim: 1548. május 30.
- passauai szerződés: 1552
- Augsburgi vallásbéke: 1555. szeptember 9.

A politikai viszonyok nagyon kedvezően alakultak a reformáció ügyére nézve. A wormsi birodalmi gyűlés után V. Károly császár háborúba keveredett a francia királlyal s nem sok gondot fordíthatott a német ügyekre. A császár testvérének, *Ferdinánd* ausztriai főhercegnek a fenyegető török hódítások kötötték le figyelmét, a fejedelmek pártoskodtak, s így a birodalom erejét nem lehetett közös célra egyesíteni.

A vallás ügye az *első nürnbergi gyűlésen* (1522. vége felé) került tárgyalás alá. VI. *Hadrianus* pápának *Chieregati* követ képviselte az érdekeit. Hadrianus X. Leo halála után (1521. december 1.) lépett a pápai székre, s komolyan munkába vette az egyház visszaéléseinek megszüntetését, de gondja volt arra is, hogy haladéktalanul kiirtassék a Luthertől terjesztett eretnokség. Chieregati a gyűlésen végrehajtását sürgette az átokbullának és a wormsi ediktumnak, azonban elismerte az egyház romlását is és alapos javításokat ígért ura nevében. A kirendelt bizottság kijelentette, hogy éppen azért nem tanácsos végrehajtani a wormsi ediktumot, mivel szembeűnő az egyház romlottósága, s ha erőszakot alkalmaznának, könnyen lázadásra és egyházi szakadásra ingerelhetnék a népet. A rendek elfogadták és birodalmi végzéssé emelték ezt a véleményt.

Hadrianus utóda: VII. *Kelemen* minden eszközt megragadott a németországi eretnokség megsemmisítésére. Míg a reformációt pártoló rendek, hittudósaiak segítségével, javaslatokon dolgoztak a speyeri gyűlésre, addig a ravasz *Campeggi* bíboros *konventet rendezett Regensburgban* 1524. június-júliusában, melyen a régi rendszer híveit *szövetségbe* egyesítette. Ugyanebben az időben a császár lépéseket tett a reformáció elnyomására, egy *rendeletben* semmisnek nyilvánított a nürnbergi gyűlés végzéseit, a vallásügy elintézése végett tervezett speyeri gyűlést felségsértésnek bélyegezve, birodalmi száműzetés terhe alatt megtiltotta, s haladéktalan és szigorú végrehajtását követelte a wormsi ediktumnak.

Ezek után még élesebben különváltak a *pártok*. Azok a fejedelmek, kik eddig semleges állást foglaltak el, most határozottan a reformációhoz csatlakoztak.

A császári hatalom emelkedésétől tartó olasz fejedelmek és VII. Kelemen pápa *szövetségre léptek* a francia királlyal a császár ellen (*cognac-i szent szövetség*, cognac-i liga, 1526. május 22; a pápa, I. Ferenc, Velence és Milánó).

A **speyeri birodalmi gyűlést 1526. június 25-én** nyitotta meg Ferdinánd a császár helyett. Az evangélikus fejedelmeket annyira felbátorították a politikai zavarok, hogy már nyíltan is felléptek az új egyház híveiként. **Heves tárgyalások után létrejött az a birodalmi végzés, mely első ízben ismerte el az evangélikusok létezési jogát, s mely alapját képezte a territorialis rendszernek.**

Míg Németországban a katolikus és evangélikus párt közt folyvást feszültebb lett a viszony, addig mind a franciákon, mind az olaszokon diadalmaskodott a császári sereg; *Rómát bevették* (1527. május 6.) s a pápaságot gyűlölő német és a zsold elmaradásáért elégedetlen spanyol csapatok korlátlanul raboltak; a pápa fogolyként őriztetett az Angyalvárban s csak súlyos feltételek árán nyerte vissza szabadságát.

A második speyeri birodalmi gyűlésen (1529. február) a vallásügyi bizottság javasolta, hogy miután az előző speyeri gyűlés végzése sok félreértésre adott alkalmat, „azok a rendek, kik eddig a *wormsi ediktumhoz* tartották magukat, ezután is amellet maradjanak; a többiek azon újítások mellett, melyeket zendülés veszélye nélkül el nem törölhetnek, megmaradhatnak a jövő közzsínatig, de ne prédikáljanak a Krisztus igazi testének és vérének legnagyobb tiszteletre méltó *szentsége* ellen; szüntessék meg a misének további eltörlését, s ahol eltörltetett, senkit se gátoljanak a mise olvasásában és hallgatásában; kerüljék a *vitás tantételek* fejtegetését; ne tűrjék meg *Zwingli híveit* s az *anabaptistákat*”. A gyűlés a bizottság javaslatait *birodalmi végzéssé* emelte (április 19.). Erre az evangélikus rendek *ünnepélyes tiltakozással (protestatio)* feleltek, melyben kijelentették, hogy ragaszkodnak a megelőző speyeri gyűlés végzéseéhez.

A diadalmas császár *Barcelonában* (1529. június 29) politikából *kibékült* a megalázott pápával és megígérte, hogy ki fogja irtani az eretnekséget, mire a pápa Bolognában ünnepélyesen megkoronázta; a francia királlyal kötött *cambray-i békében* (1529. augusztus 5.) ígéretet tettek a szerződő uralkodók, hogy megvédik a pápai szék tekintélyét, emellett a francia király vállalkozott rá, hogy a császárt segíteni fogja az eretnekség és a török ellen.

Az *augsburgi birodalmi gyűlés* 1530. június 20-án nyitott meg. Itt nyújtották be a protestánsok hitvallásukat. A császár feleletül az augsburgi hitvallásra, egy *Confutatiót* készítettett katolikus hittudósokkal.

Több sikertelen alkudozás után kimondatott a *birodalmi végzésben* (szeptember 22.), hogy a protestáns rendek gondolkozási időt nyernek a következő év április 15-ig; ezen idő alatt nem adhatnak ki új iratokat, nem gátolhatják meg a gyónást és misézést, s kötelesek az egyházi fejedelmek eddigi jogait tiszteletben tartani.

A protestánsok egyesítették erőiket, s *Schmalkaldenben* (1530. december 22.) elhatározták, hogy közösen védelmezik egymást a kamarai törvényszék intézkedései ellen. Az így kezdeményezett *szövetség* egy újabb *schmalkaldeni értekezleten* (1531. március 29.) *megkötetett hat évre*. A szövetség tagjai kijelentették, hogy nem a birodalom, nem is a császár ellen szövetkeztek, hanem abból a célból, hogy ha megtámadnák őket vallásukért, teljes erejükkel védelmezzék egymást. A császár erre alkudozásba kezdett, s 1532. július 23-án létrejött a *nürnbergi vallásbéke*. Ebben megígérte mindkét párt, hogy a következő közzsínatig nem lép fel egymás ellen támadólag; a protestánsok megígérték, hogy segítenek a török ellen.

A nürnbergi vallásbékével nem volt megelégedve Ferdinánd király és a katolikus fejedelmek egy része; azt kívánták a császártól, hogy sürgesse a pápánál a megígért közzsínat

összehívását. Végül a pápa 1537. május 23-ra *Mantovába* hívta össze a zsinatot. Ennek megvitatása miatt a protestánsok 1537. februárjában *újra összegyűltek Schmalkaldenben* és elővették azokat a cikkeket, melyből semmit sem szabad engedni. Ez a német nyelven fogalmazott irat a *schmalkaldeni cikkek*. Luther ebben már nem tartotta szem előtt azt a kíméletet, mellyel korábban viseltetett a pápaság iránt. Luther élesen kiemelte a protestantizmus és a katolicizmus közti ellentéteket és eltéréseket.

1541. április 5-én nyílt meg a birodalmi gyűlés Regensburgban. Granvella, a gyűlés elnöke a kiegyezés alapjául, egy vitás pontokat tárgyaló dolgozatot terjesztett az értekezlet elé. Ez az úgynevezett regensburgi interim. Négy pontra, az ember eredeti állapotára, az eredendő bűnre, a szabad akaratra, és a megigazulásra nézve megegyezett az értekezlet. De amikor az egyház jutott tárgyalás alá, s a protestánsok vonakodtak elismerni a zsinatok feltétlen tekintélyét, s az úrvacsora kérdésénél nem akartak a transsubstantiatio tanához csatlakozni, az értekezlet eredmény nélkül oszlott fel. Végzésül kimondták, hogy a vallásügy rendezése elhalasztatik.

A hadi események kedvezőtlenül alakultak, s így a császárnak ismét a protestánsok segítségére volt szüksége. Így a speyeri birodalmi gyűlés (1544. február) végzése elismerte a protestáns egyházak jogosultságát, megengedte a protestánsoknak, hogy egyházak és iskolák szervezésére fordíthassák a lefoglalt egyházi javakat; megszüntette a protestánsok számára kedvezőtlen birodalmi végzések érvényességét.

De a császár, hogy sikerebben felléphessen a schmalkaldeni szövetség ellen, fegyverszünetet kötött a törökkel (1545. november) és alkuba bocsátkozott a pápával, ki felajánlotta segítségét az eretnekek elnyomására.

Eközben megnyílt a tridenti zsinat (1545. december 13.), mely határozottan ellenséges állást foglalt el a protestantizmus ellen.

A császár Móríc szász herceggel kötött titkos szövetséget 1546. június 19-én, s a szász választófejedelemre és a hesseni tartománygrófra kimondta a birodalmi átkot (1546. július 20.).

1547. szeptemberében a császár megnyitotta a birodalmi gyűlést Augsburgban, hol a megalázott protestáns rendek kénytelenek voltak beleegyezni a császárnak abba a kívánságába, hogy magukra nézve is kötelezőnek ismerik el a közszinat végzéseit, ha újra összeül Tridentben. A császár elhatározta, hogy a pápa és a zsinat mellőzésével legalább külsőleg egyesíti a régi és az új egyházat. Ebből a célból elővetette a régi reformációi terveket, s azok alapján egy ideiglenes vallástörvény (interim) tervének kidolgozását kezdeményezte. Ez a törvény kimondta többek között, hogy a megigazuláshoz nem elég a hit, hanem szükségesek a jó cselekedetek is; hogy a megigazultnak Isten nemcsak megbocsátja bűneit, hanem jobba is teszi őt; hogy a mise nem engesztelő, hanem hálaáldozat; hogy a világiak is részesülhetnek a kehelyben s a papok megnőszülhetnek; az egyházi hatalomra elismerték, hogy a legfőbb püspök a pápa, ki az egyház egységének őre, az egész egyház kormányzója, de hatalmát építésre tartozik fordítani; a hét szentség és az átlénygülés tana megmaradt.

Az interim csak azzal a módosítással vált birodalmi törvénnyé (1548. május 15.), hogy nem kötelezi azokat, akik nem tértek el a régi hagyományoktól.

Móríc alkudozni kezdett Linzben Ferdinánd királlyal. A Passauba összehívott rendek (1552. július) elfogadták a linzi pontokat. A szerződést csak azzal a módosítással köthették meg, hogy teljes bocsánat, általános béke és vallásügyenlőség biztosítatik a protestánsoknak mindaddig, míg egy köz-, vagy egy nemzeti zsinat véglegesen nem intézkedik az ügyben. Végül 1555. február 5-én megnyitották az augsburgi birodalmi gyűlést,

ahol az örök vallásbéke pontjaiban kimondatott, hogy a birodalomnak katolikus és augsburgi hitvallású rendjei teljesen egyenlő jogúak; hogy vallásáért személyében és javaiban egyik birodalmi rendet sem szabad háborgatni; a katolikus főpapok bírói illetékessége, amennyiben a vallásra és a kultuszra vonatkozik, felfüggesztetik a protestánsokkal szemben.

8.3. Hollandia (Németalföld), Svájc? a dortrehti zsinat

Hollandia (Németalföld)

- Confessio Belgica: 1562
- németalföldi szabadságharc: 1566-1609
- Holland Kelet-indiai Társaság: 1602

- cocceianismus: Cocceius János tanának és az azt követőknek megnevezése. Szerinte Isten munkálkodásának alapja a szövetség. Ezért szövetségi teológiájában kifejtette, hogy alapvetően két szövetség van, a bűneset előtti természeti szövetség, és a bűneset utáni kegyelmi szövetség.

Németalföld, mint nagyanyai örökség, V. Károly császár birtokába került. A császár itt sokkal szigorúbban léphetett fel, mint Németországban; a vallásújítók ellen a wormsihoz hasonló szigorú *rendeletet* adott ki (1521.), s két *inkvizítort* bízott meg a rendelet végrehajtásával. Midőn az *anabaptizmus* is megkezdte ténykedését, a legkeményebb büntetéseket kezdték alkalmazni a zavargók ellen. Az új tan hívei és a rajongó zavargók közt nem tettek különbséget; ezeket hurcoltak börtönbe vagy végeztek ki vérpadon és máglyán evangéliumi hitükért. De ez még csak a kezdete volt a vérengzéseknek; midőn az országot 1555-ben Károly fia és utóda, a vakbuzgó II. Fülöp vette át, a legkegyetlenebb eszközöket vette használatba a vallásos és politikai szabadság elnyomására. Fülöp *Pármái Margit*ra bízta a főhelytartóságot, ki mellé egy *titkos államtanácsot* rendelt, melynek vezetője *Granvella* Antal volt.

Eközben a zsarnokság minden eszköze sem volt képes feltartóztatni a reformáció mozgalmát; a *községek* egymásután szerveződtek, *konzisztóriumok* és *zsinatok* alakultak, s az új református egyház a *Belga hitvallásban (Confessio Belgica, 1562.)* a kálvini hitrendszert ismerte el szabályozónak.

Granvella 1564-ben visszahívatott. A nemesség egy része *titkos szövetségbe léptek (Compromissum, 1566.)* jogaik védelmére, s a törvénytelen inkvizíció és előmozdítói ellen. A szövetség megbízásából egy *küldöttség* vitte el Margit-hoz azt a kérelmet, melyben a sérelmek megszüntetését sürgették. A kérvényt nem vették figyelembe, de mikor a nép megrohanta a zárdákat és templomokat, megijedt Margit, s felhatalmazva a királytól, *alkudozni kezdett a szövetséggel*, s több engedményt tett; nevezetesen megszüntette az inkvizíció működését, általános kegyelmet ígért és megengedte az evangélium szabad hirdetését (1566. augusztus 23.). De midőn hírért vette a nép, hogy *Alba herceg* (1508-1582), a vakbuzgó és kíméletlen katona, egy tekintélyes hadsereg élén úton van Németalföld felé, oly rémület fogta el az új egyház híveit, hogy mintegy 100000-en hagyták el az országot.

Amint megérkezett Alba (1567. augusztus 28.), azonnal megalakult a *zavargások tanácsa*, mely egyenlő kegyetlenséggel dühöngött a katolikusok mint lázadók, és a reformátusok mint eretnekek ellen. Elég volt a puszta gyanú, hogy vérpadra jussanak a legtekintélyesebb férfiak, mint *Egmont* és *Hoorn* grófok is, hiszen a királynak *egy rendelete* (1568. február 16.) felségsértőnek nyilvánította az egész nemzetet. Margit helyét elfoglalta Alba. Végül 1576-ban a *genti szerződésben* a katolikus és protestáns államok szövetkeztek a spanyolok elűzésére és függetlenségük kivívására. *Orániai Vilmos* az *utrechtunióban* (1579.) összefogta a hét északi tartományt, melyek megegyeztek, hogy minden támadás ellen közös erővel védelmezik szabadságukat. A szövetséges államok Vilmos halála után (1584.) fiát *Móricot* választották meg, ki oly sikerrel folytatta a szabadságharcot, hogy még a spanyol kormány is elismerte az *egyesült németalföldi szabad államot* (1609.). De *Pármái Sándor* helytartó elérte, hogy a *déli, belga tartományok* megmaradtak spanyol uralom alatt és a katolikus egyházban.

A dordrechtzi zsinat (1618-1619)

- arminianusok: Arminius követői. Arminius azt állította, hogy az Újszövetség szerető Istenről beszél, és ez összeegyeztethetetlen azzal a nézettel, hogy Isten eleve elrendelés szerint némelyeket örök kárhozatra rendelt.
- gomaristák: Gomar követői. Arminius ellenfele volt, aki – ha lehet – még Kálvinnál is következetesebben hirdette a kettős predestináció tanát. Azaz, hogy Isten némelyeket örök életre, másokat örök kárhozatra rendelt.
- remonstránsok: Nevüket egy tiltakozó dokumentumról, remonstrációról kapták. A dokumentumot aláírók kifejtették, hogy az örök életre való kiválasztás jó cselekedetektől függ, hogy az isteni kegyelemnek ellen lehet állni, és azt el lehet veszíteni, és hogy Krisztus minden emberért meghalt. Tanaikat a dordrechtzi zsinat elítéli.

A *németalföldi reformált egyház* Kálvin tanához csatlakozott a *Confessio Belgicában*. Az *egyetemen* működő teológiai tanárok természetesen nem maradtak mindnyájan a *Confessio Belgica* határai között, s eltérő hittani nézeteket hirdettek aszerint, hogy Erasmust, a szász vagy a svájci reformátorokat követték.

Kálvin rendszerében különösen a *predestináció* volt az a pont, amelyet több oldalról is megtámadtak. Ha Isten mindenható és abszolút lény – mondták Kálvin hívei –, akkor tudnia kellett, hogy mi végre teremtett mindent, tehát az embert is; ennél fogva az ember sorsa nem a maga, hanem az Isten kezébe van letéve. De ha Isten a szerzője az eredendő bűnnek – mondták az ellenkező nézetűek –, akkor Ő igazságtalanul bünteti az emberek egy részét. Azokat, akik az eset előttre tették a predestinációt, *supralapsariusoknak*, azokat pedig, kik az eset utánra, *infralapsariusoknak* nevezték.

Ehhez járult még az a kérdés is, hogy az *egyház* független vagy függő legyen-e az államtól, s ezzel kapcsolatban, hogy teljes épségben fenntartassék-e vagy korlátoztassék a *lelkiismeret-szabadság*.

Majdnem az egész állam *arminiánusok* és *gomaristák* pártjára szakadt. Az *arminiánusok* azt akarták, hogy a pápaságtól elszakadt egyházaknak ne emeljenek dogmákból korlátokat, hanem csak a szentírásból merített legszükségesebb és legegyszerűbb hittételekre szorítkozzanak, és ne legyen központosított országos egyház. Ellenben a *gomaristák* azt kívánták, hogy teljes épségben fenntartassék a szigorú kálvinizmus; az egyház független legyen ugyan az államtól, de központi kormány vezesse. Arminius utódai, *Episcopius Simon* leideni tanár és *Uytendogaert János* hágai prédikátor több prédikátorral szövetkezve, hogy tisztázzák magukat a gomaristák vádjai alól, egy *Remonstrantiát* terjesztettek a rendek elé (1610.), melyben kijelölték az általuk helyeseknek nem ismert tanokat, s kifejtették velük szemben nézeteiket.

A Remonstrantia elveti a következő tanokat: 1. hogy némelyek, bűneikre tekintet nélkül és változhatatlanul az életre, mások a kárhozatra vannak predestinálva; 2. az Istennek örök végzését abban az értelemben, hogy Isten Ádám bűne miatt, minden embert érdemesnek tart a kárhozatra; némelyeket megvált aztán könnyörületből, másokat pedig kárhozatra juttat anélkül, hogy tekintettel volna megtérésükre, hitükre vagy ezeknek az ellenkezőjére; 3. hogy Krisztus csak a választottakért halt meg és nem mindenkiért; 4. hogy Istennek és Krisztusnak a szelleme ellenállhatatlanul hat a választottakra; 5. hogy aki, mint választott, hithez jutott, azt a hitet nem vesztheti el még bűnei miatt sem. Ezekkel szemben kimondja: 1. hogy Isten elhatározta, hogy megváltja a kárhozatból s üdvözíti a hívőket; 2. hogy mindenkiért meghalt Krisztus, de csak a hívők részesülnek az általa nyert bűnbocsánatban; 3. hogy senki sem lehet hívő a maga erejéből, hanem szükséges, hogy őt Isten, Krisztusban, újra szülje a Szentlélek által; 4. a kegyelem a megszentelésnek elejétől a végéig hat ugyan, de az ember ellenállhat neki; 5. sőt el is veszítheti bűnössége által.

A vallásügy megoldása végett *zsinat* tűzetett ki *Dordrechtbe* (1618. november 13. – 1619. május 9.). A zsinat egy párt képviselőiből alakult, s a hercegnek és katonáinak a védelme alatt állott. A remonstránsokat vádlottakként idézték a zsinat elé. A zsinat képteleneknek nyilvánította őket minden egyházi és akadémiai hivatal folytatására, s arra az esetre, ha a zsinat végzése ellen működnének, száműzéssel fenyegette őket. Végül a zsinat szentesítette a Belga hitvallás és a Heidelbergi káté tanait. A zsinat végzése értelmében, a szövetség legtöbb tartományában száműzték a zsinat ellen tiltakozó remonstráns papokat és tanítókat.

Móric halála után (1625.) *Frigyes Henrik* helytartó mindent elkövetett a szakadás megszüntetésére. A *remonstránsok szabad vallásgyakorlatot nyertek* s a száműzöttek visszatérhettek. Most, hogy békében élhettek, világosabban kifejtették tanait; visszautasították a szabad vizsgálódást korlátozó *hitvallásokat*; egyedül az *újszövetséget* tartották a keresztyén hit és élet törvényének s annak is főleg gyakorlatibb részére fordítottak figyelmet; nem fogadták el az eredendő bűn tanát s a szentháromságnak szemléleti fogalmát. Általában azt a vezérelvet követték, hogy a keresztyénnek nem a hitre, hanem a cselekedetekre kell gondot fordítani. A keresztyén *hittant* megszabadították a rideg skolasztikától.

8.4. Kisebb felekezetek és szekták, a mormon egyház, a pünkösdisták és a karizmatikus mozgalom.

Kiseb felekezetek és szekták

Világosság Barátai Amikor megindult a protestáns unió melletti mozgalom, s a pietistáknak ortodoxokká felcsapott része szorosabban csatlakozott egymáshoz, az unió elleni küzdelemre s a racionalizmus megsemmisítésére fordította minden erejét; vakbuzgó türelmetlenségével és üldözési dühével a radikalizmus terére sodorta a szorongattatott racionalistákat. Ez a szenvedélyes harc hozta létre a *Protestáns Barátok* vagy a *Világosság Barátai* egyesületet, amelynek célja volt a keresztyénséget a kor műveltségével a Szentírás szellemében a XIX. század eszközei által összhangba hozni. *Sintenis* magdeburgi prédikátor egy hírlapban istenkáromló babonának bélyegezte Krisztus imáadását. *Sintenis*, *Uhlich* és *König értekezleteket* kezdtek el tartani, és elhatározták, hogy a minden oldalról megtámadott racionalizmus érdekében nyilvános gyűléseket fognak tartani. A gyűlések egyre népesebbek lettek, a középosztály jelentős számban volt jelen, s a hegeli bölcészet mellőzött híveivel is erősödtek. Egyik gyűlésen elhagyták a mérsékelttség határait, és a radikalizmus terére léptek. Ugyanis *Wislicenus* arról a kérdéstről érkezett, hogy *a hit szabályozója az írás vagy a szellem*. Ő elvetette az írás szelleme és betűje közti különbséget. Az írás szellemének a helyét tehát más szellemnek kell elfoglalnia, nevezetesen „az emberiségben szabadon szárnyaló szent léleknek, mely az örök isteni tudásból ered”. Amit ő szellemnek nevezett, az megfelel a racionalisták által bíról ismert észnek. A kormány azonban az ortodoxok tanácsára betiltották a *Világosság Barátainak* összejöveteleit.

A hívek *szabad evangélikus községeket* alakítottak. 1847-ben megjelent egy *türelmességi parancs*, mely kimondta, hogy a polgári jogok gyakorolhatósága nem függ a törvényesen elismert vallásos társulatokhoz tartozástól, s ez a rendelet kiterjedt mindazokra az új vallásos községekre is, melyeknek alapelvei nem ellenkeznek az istenség hitével, a törvények iránti engedelmességgel, az állam iránti hűséggel s a közérkölcselel.

Baptisták Észak-Amerikában a XIX. század folyamán néhány fő vonulat emelkedett ki a nagyszámú keresztyén csoportosulásból. Igen erőteljes növekedésnek indult a baptisták csoportja. Nagy erősségük a független prédikátorok révén megvalósított evangélizáció. A polgárháborút követően sikerült a baptistáknak a feketéket megnyerni a maguk számára. A rabszolgaság kérdésében tanúsított eltérő álláspontjuk miatt a déli baptisták 1845-ben elszakadtak, 1865 után pedig a feketék délen önálló baptista közösséget hoztak létre.

A baptista irány Németország némely vidékén önként is kifejlődött a pietizmus és miszticizmus hívei körében. De legtöbbet az angol *Oncken* tett ennek érdekében. Így keletkeztek egyes községek Poroszországban. Mecklenburg pénz- és börtönbüntetéssel gátolta terjedésüket.

Unitáriusok A törvény tilalma dacára az anglikán papságon belül kifejlődött, főleg Clericusnak és Wettsteinnek a hatására az unitarizmus. A papság ilyen gondolkodású része *Lindsay*-vel az élen kérelmet adott be 1772-ben a parlamenthez avégett, hogy a 39 cikk helyett a Szentírásra köteleztessenek és így bennmaradhassanak az állami egyházban. A kérelmet elutasították, így *Lindsay* 1774-ben Londonban, *Priestley* Birminghamben gyülekezetet szervezett unitárius szellemben.

A nép egyes unitáriusokkal néha durván érezte ellenszenvét. Így *Priestley* házát 1791-ben felgyújtották. Később Észak-Amerikába költözött. Az unitarizmus azonban ellenséges hangulattal találkozott az új hazában is, s csak *Priestley* halála után kezdett nagyobb mértékben terjedni, főleg az independensek és baptisták között. Angliában nőtt az unitáriusok száma.

Irvingianusok Az eszkatologikus-apokaliptikus gondolatvilágú szekta alapítója *Edward Irving*, a londoni skót gyülekezet ébredési prédikátora volt, aki sikereinek hatása alatt profétának tartotta magát. Az irvingianusok 1832-ben az ószövetségi szent sátor berendezésének szimbolikája alapján sajátos hierarchiát alakítottak ki. Az egész egyház élén a 12 apostol állt, mint kormányzó testület, mellettük a proféták, kik a vett titkos isteni kijelentéseket közlik az apostolokkal; evangélisták, kik mint térítők Irving tanait hirdetik; pásztorok és tanítók. A kultusz lényege az imáadás volt. A transsubstantiatiót elvetették. Jellemző sajátosságuk a papi tized életbeléptetése.

Adventisták A szekta alapítója *William Miller*. Miller New Yorkban és Bostonban az Úr

eljövetelét hirdette. A visszajövetel megjósolt időpontja Heussi szerint 1843. április 23., A keresztyénség krónikája szerint 1844. október 21., Jos Colijn szerint 1844. október 22., Waga Lajos szerint 1847. október 23. De annyi biztos, hogy egyik időpontban sem következett be a világvége. De persze ezt is meg tudták magyarázni, úgyhogy évről-évre gyarapodott a számuk.

Ellen White látomásban részesült Miller hatása alatt. Ő lett a *szombatisták* vezetője. Sok könyvet is levelet írt, amelyeket a Biblia elé helyeztek. A szombatisták legfeltűnőbb tanítása a szombat megünneplése, ami szintén egy kijelentésen nyugszik. A szombatisták más kérdésekben is visszatértek az Ószövetséghez. Sertéshúst nem esznek, általában vegetáriánusok. Saját kórházaik vannak és tizedet fizetnek. Tanításukban továbbra is jellemző maradt Krisztus közeli visszajövetelének várása. Ellene fordultak a reformációnak. Kitartottak az ember szabad akarata mellett, mert szerintük Isten senkit sem üdvözít saját akarata ellenére.

Nazarénusok A nazarénusok *tana* majdnem azonos a református egyházával. Hitük alapjának a Szentírást, főleg az Újszövetséget tekintik, ragaszkodnak még betűihez is, pontosan követik parancsait. Ők is várják Krisztus visszajövetelét. *Szertartásaikban* és mindenben a puritanizmus legvégső határáig elmentek. A *gyermekkeresztséget* elvetik s csak a hitben megerősödött felnőtteket kereszteszik meg (vízbemerítés). Az úrvacsorát Jézus halálának emlékezetére veszik.

A *községet a vének* kormányozzák. Céljuk az öskeresztyén egyházi és családi élet megújítása, ezért eleinte a vagyonszösséget is életbe léptették, de később felhagytak vele. Szerintük nincs szükség állami és egyházi adókra, katonáskodásra, polgári hatóságokra.

Harmoniták Rapp György takács elhitette a néppel, hogy az egyház megromlott, ezért nem mentek többé templomba, mert szerintük helytelen újításokkal van tele az istentisztelet. Rapp követői közül némelyek elvetették a gyermekkeresztséget, nőtlenséget követeltek. Rapp híveinek egy részével Amerikába költözött, és Pittsburg közelében egy kolóniát alapított *Harmony* néven. Később eladták ezt a kolóniát és Indianában megalapították *Economy* községet.

Micheliánusok A pietizmus befolyása alatt keletkezett a párt, melyet *Hahn Mihály* mészáros alapított. Azt állította, hogy a legfőbb dolog az újjászületés, mint fokozatosan fejlődő belső folyamat. E szerint a tan szerint Krisztus az egyes hívő kedélyében mindazt a küzdelmet és szenvedést, melyeket gyakor kiállt az emberiség üdvéért, végig harcolja és szenved, hogy így készítse elé őket az üdvre.

Pregizeriánusok Hívei fő dolognak tartják a keresztséget és megigazolást, hitük következtében üdvükről biztosak és így gyötrő bűnbánatra sincs szükségük. Ugyanis szerintük az újjászületett keresztyén büntelen és tökéletes. Alapítója *Pregizer* lelkész.

Ámen-közösség Izrael Pick alapította, aki egy zsidóból lett keresztyén volt. Pick azt hitte, hogy ezzel a lépésével nem tagadta meg a zsidóságot, sőt inkább most lett igazi zsidóvá, s mint ilyen ragaszkodott az ószövetségi ígéretekhez. Pick zsidó-keresztyénekből akarta Isten népét az ígért földjén összegyűjteni. Megtartották a szombatot és a körülmetélést.

Keresztyén Tudomány Egyháza Eszmerendszerében vallási és orvosi nézetek keveredtek. Bostonban alapította *Mary Baker*. Azt az álláspontot képviseli, hogy a testi betegségek imádkozással meggyógyíthatók.

Teozófiai Társaság Az orosz *Helena Petrovna Blavatsky* és *Henry Olcott* amerikai ezredes alapította a társaságot. A teozófia a spiritizma tanokat és a keresztyén tradíciókat buddhista elemekkel elegyíti.

Üdvhadserég Ez egy methodista körökből kiindult s katonailag szervezett vallásos egyesület, melyet *William Booth* és felesége alapított. Ennek a célja az egyháztól elidegenedett tömegeket megnyerni, s rendkívül hatásos eszköze rá a katonai szervezet, melynek élén Booth állt tábornoki címmel. Istentiszteletükön nagy szerepet játszik az ének és a nők prédikációja. Működésüket eleinte lenézéssel és üldözéssel kísérték a hivatalos egyházak, de újabban megpróbálnak belőle hasznot húzni.

Jehova tanúi A XIX. század végén keletkezett Amerikában. Alapítója *Charles T. Russel* volt. Szerinte a világtörténelem 7000 évig fog tartani. Az utolsó 1000 év az ezeréves birodalom lesz. A teremtés Kr. e. 4128-ban történt, a bűneset Kr. e. 4126-ban. 1874-ben Krisztus láthatatlan módon jelen van. 1914-ben lesz vége a régi világnak és elkezdődik az ezeréves birodalom. A meglévő egyházakban

a legkeményebb bünt látta, hiszen a keresztyénség szövetkezett a világgal. A katolikus egyházat a szajhák anyjának mondta, a protestantizmust pedig a szajha lányának.

Létrehozta az *Őrtorony Társaságot*, ami szervezi a bibliatanulmányozási csoportokat és terjeszti a kiadványokat. A Jehova tanúi visszautasítják a születésnap ünneplését, mert Jób és Jeremiás megátkozta születése napját; elítélik a dohányzást, mert Izráel népe égőáldozatokat mutatott be; nem engedik meg a vérátömlesztést, mert a Biblia azt mondja, hogy az ember lelkét a vér hordozza és az izraelitáknak nem volt szabad vért fogyasztaniuk. A keresztyén ünnepeket nem tartják meg, mert azokban pogányos szokást látnak.

A Jehova tanúi második elnöke Rutherford 1925-re várta Krisztust, ezért palotát építtetett, amit aztán ő használt. A következő elnök 1975-re tette a világ végét.

Ha krisztus visszajön csak 144000 Jehova tanú megy a mennybe, a többi a meg nem számlálható sokasághoz fog tartozni. A szám sajnos 1929-ben már betelt. Szerintük a halál után egyelőre nem lesz semmi. A hitetlenek egyszerűen eltűnnek. A Szentháromságot tagadják. Általában a racionalizmusból indulnak ki.

Minden tagnak kötelező naponként evangelizálni, embereket felkeresni. Minden beszélgetésről beszámolót kell írniuk. Emellett árulniuk kell az *Őrtorony* számait. A pénz be kell fizetniük, de szégyellik pénzért adni, ezért általában az árát maguk fizetik be.

Mormon egyház

Másik nevük az *utolsó napok szentjei*. *John Smith* 1825-ben azt állította, hogy isteni kijelentéstől utasítva New Yorkban a Comora dombon egy kőládát ásott ki, melyben szent okmányokat tartalmazó *aranytáblákat* talált. Mellettük egy szemüveg is volt, ami segítségével elolvashatta, megérthette és lefordíthatta azokat. Ezt a fordítást aztán *Book of Mormon* címen közrebocsátotta. E szerint az izraelitáknak 10 törzse *Lehi* vezérlete alatt Amerikába vándorolt, ott két néppé fejlődött ki. Ezek közül az egyik nép megőrizte az izraeliták őstörténeteit és jóslatait; csodás égi és földi jelekből megtudták, hogy Krisztus megszületett s befejezte életét, sőt Krisztus a mennybe menetele után még egyszer valósággal megjelent a földön, Amerikában, s miután prófétákat választott, újra mennybe ment. Ezen próféták egyike volt *Mormon*. Kr. u. a 4. században a két nép háborúzni kezdett egymással, és a kiválasztott nép Mormon kivételével elpusztult. Ekkor írta le Mormon az említett táblákra az eseményeket s ásta el, hogy egykor bizonyosságot tegyenek az utolsó napok szentjeiről.

Smith kijelentette, hogy ő van hivatva ezen okmányok és a vett kijelentések alapján az utolsó napok szentjeinek egyházát megalapítani.

Az új vallásos társaság 1830-ban *Missouri* államban telepedett le, de mivel ellene nyilatkozott a rabszolgatartásnak, az ezt pártolók részéről annyi zaklatást kellett szenvednie, hogy *Illinois* államban megalapították *Nauvoo* várost. A város felvirágzott, de az irigykedő szomszédok megrohanták a várost, azt porrá égették és elűzték a mormonokat. Az elűzöttek *Utahban* megalapították *Salt Lake City-t*.

Orson Pratt prófétájuk és apostoluk szerint *anyag* és *szellem* egybekeléséből származott a *törvény* és ebből az *ős Isten*. Az ő Isten férfi és nő isteneket nemzett, s közöttük felosztotta a világot. Az emberek által imádott Isten a naprendszert kormányozza. Ő Máriával nemzette a fiút. Istennek legidősebb fiai *Krisztus* és *Lucifer*; a szerényebb Krisztust az atya jobban szerette, e miatt Lucifer fellázadt, de a földre taszított. Istennek még más fiai is vannak, ezek a *szellemek*. Születése előtt szellem volt minden ember, s azzá lesz halála után is. A *bűnösök* elkárhoznak, rendszerint egy négerbe vagy egy állatba költöznek; az *erényesek* ellenben a halál után angyalokká lesznek, sőt ha a soknejség folytán kiváló érdemeket szereztek, istenkké. *Három szentséget* ismernek: a keresztséget, az úrvacsorát és a papszentelést.

A *Bibliát* betűszerinti értelemben veszik, de csak azokat a részeit, melyek igazolják tanaikat.

A karizmatikus irány különböző formákban jelenik meg, de közös vonások is felfedezhetők

bennük. Nagy hangsúlyt fektetnek a Szentlélek *különleges és látható kegyelmi ajándékaira*. A pünkösdisták mozgalom tagjai állítják, hogy ők a Szentlélek *teljes* munkáját tiszteletben tartják, és ezért a Szentlélek ajándékait elfogadják. Szerintük a hivatalos egyház a múltban elzárkózott ezektől a karizmáktól, és így ezek az ajándékok el is tűntek. Náluk a *lelki tapasztalat* rendkívül fontos. A gyülekezeti tagok már nem tapasztalják a Szentlélek személyes jelenlétét, márpedig az a hit, amely nem tapasztalja Isten közelségét, halott hit.

A XX. század elejéig újra és újra kisebb csoportokban illetve felekezetekben fordultak elő különleges dolgok, pl. nyelveken való szólás. A XX. század elejétől azonban megváltozott a helyzet; 1901-ben Amerikában elindult a *pünkösdisták mozgalom*, amely nagyon hamar elterjedt. Külön gyülekezetet hoztak létre a meglévő egyházak és felekezetek mellett. *1960-tól* egy *második* mozgalom kezdődött, az ún. újpünkösdisták vagy *karizmatikus mozgalom*. Ennek a mozgalomnak, az ún. *második hullámnak*, az a célja, hogy a karizmatikus lelkületet a különböző meglévő egyházakban elterjessze. Jellemző rájuk a *lélekkeresztség*. A lélekkeresztség a megtérés után következik be. Ez a tapasztalat a bizonyíték rá, hogy valaki Istentől megkapta a Szentlelket. A lélekkeresztség gyakran *nyelveken való szólásban* nyilvánul meg. *1980-tól* egy *harmadik hullám* is elindult, ami különösen a *gyülekezeti növekedés* mozgalmában testesült meg. Céljuk az, hogy a karizmatikus megújulás minden gyülekezeti tagot elérjen.

A karizmatikus lelkület nemcsak a nyelveken való szólásból áll. Elgondolásuk szerint, ha hiszünk Istenben és Jézusban, akkor nem létezik, hogy minden a régiben maradjon. Akkor új életet kell kezdenünk. A hitet személyesen kell megtapasztalnunk, és meg kell mutatni életünkkel, hogy Isten gyermekei vagyunk.

Nagy hangsúlyt fektetnek a megszentelődésre. Szerintük csak akkor van valakinek hite, ha erős élményei vannak, ha úgy érzi, hogy kegyelmet nyert.

Amerikában már a XVIII. században nagy ébredés történt. *Jonathan Edwards* igehirdetései nyomán sokan megtértek. Ez a mozgalom, az ún. *első ébredés* hamar elmúlt. A XIX. században kezdődött az ún. *második ébredés*, *Timothy Dwight* vezetésével.

A második ébredés körében sok minden történt Amerikában, ami előkészítette a XX. századi pünkösdisták és karizmatikus mozgalom térhódítását. A kálvini jellegű ébredés mellett a nép között elindult egy *másik ébredési mozgalom* is, amely elsősorban baptista és metodista igehirdetők szolgálatának hatására terjedt.

A második ébredés folyamán kialakult egy *új mozgalom*, az ún. *megszentelődési mozgalom*, amely egyre távolabb került a reformatori, kálvini szemlélettől. Ez a mozgalom a methodizmus elképzeléseit vitte tovább.

A mozgalom elindítója *Charles G. Finney* (1792-1876) volt.

1900 októberében egy metodista lelkész, *Charles Perham* (1873-1929) bibliaiskolát nyitott. Perham a megszentelődési mozgalomból indult és az volt a meggyőződése, hogy a második áldás következtében teljesen eltűnt belőle a bűn. 1901. január 1-én *Agnes Ozman*, az egyik diák, nyelveken kezdett beszélni, miután Perham rátette a kezét. Ez számít a pünkösdisták mozgalom kezdetének. Hamarosan a többi diák is nyelveken szólt, és maga Perham is. Ettől kezdve úgy tartották, hogy a lélekkeresztség egyetlen valódi jele a nyelveken szólás. Ez lett Perham pünkösdi evangéliuma. Akik mindebben nem részesülnek, azok szűkölködnek.

Később missziós központot nyitottak, ahol három éven keresztül összejöveteleket tartottak. Hamarosan az egész országból jöttek érdeklődők.

A mozgalom hamarosan eljutott Európába is, a norvég igehirdető *Barratt* által.

Németországban *ellenállás* is keletkezett. Hamar rájöttek a mozgalom veszélyére és elfordultak a pünkösdistáktól. A *berlini nyilatkozatban* megfogalmazták, hogy a pünkösdisták mozgalom nem *fentről*, hanem *lentől* származik. Különösen azt kritizálták, hogy nem veszik komolyan a bűnt és a kegyelmet, a megtérést és az újjászületést.

A második hullám az 1960-as évek elején kezdődött. A mozgalom egyik vezetője, *Derek*

Prince 1962-ben a tengerparton sétálgatva hallotta az Úr szavát, hogy egy új hullámot fog küldeni, amely minden egyházon végigvonul. *A mozgalom ezért kifejezetten a különböző meglévő egyházakon belül akar új életet kelteni.*

A mozgalom *célkitűzése* nem egyértelmű, mert egyrészt a kialakult pünkösdistá gyülekezetek ellen fordultak, mert sok karizmatikus szerint ezek a gyülekezetek is megmerevedtek; másrészt bírálják a történelmi egyházakat is. A lelki élet nélküli, hagyományos történelmi egyházakat át akarják formálni.

1980 körül jelent meg a harmadik hullám, az ún. erőevangélizációval és a gyülekezetnövekedés mozgalommal. Az alapítók *Peter Wagner* és *John Wimber*. Ugyanarról a lelki erőről tanúskodtak, mint a pünkösdisták és a karizmatikusok, de saját értelmezésük szerint. A harmadik hullám inkább a Bibliához ragaszkodó kiségyházakat akarta megragadni.

9. Tétel

9.1. A keresztes háborúk és a lovagrendek (204; 240-241; 247; 264)

- II. Orbán meghirdeti a keresztes háborút: 1095
- I. hadjárat: 1096-1099
- Jeruzsálemi Latin Királyság: 1099-1187
- II. hadjárat: 1147-1149
- III. hadjárat: 1187-1192
- IV. hadjárat: 1202-1207
- Latin Császárság fennállása: 1204-1261
- V. hadjárat: 1218-1221
- VI. hadjárat: 1228-1229
- VII. hadjárat: 1248-1254
- VIII. hadjárat: 1270
- Akkon eleste a keresztes hadjáratok végső kudarca: 1291

Az I. keresztes hadjárat. Az a hit, hogy aki meglátogatja a szent sírt, nagyobb üdvben és bűcsúban részesül, arra indította a nyugati keresztyéneket, hogy minél többen meglátogassák a szent helyeket. A Fatimidák uralma alatt, a X. század kezdetétől már sokféle háborgatásnak voltak kitéve a keresztyének; még súlyosbodott ez az állapot, midőn Palesztina a *szeldzsukok* uralma alá jutott (1073-tól). Ily körülmények között fogant meg a szent föld visszafoglalásának az eszméje.

Már *II. Szilveszter* pápa felhívta a keresztyénség figyelmét arra, hogy a hitetlenek kezében van a keresztyénség bölcsője. A szent föld visszafoglalásának kedvenc eszméje volt *VII. Gergelynek*. A szent föld kérdésének megoldása nagyon sürgetővé vált *II. Orbán* alatt. Ebből a célból lelkesítő beszédek tartott a *piacenzai* és *clermont-i zsinaton* (1095.), melyekre a nép egyhangúan kiáltotta: Isten akarja! Az emberek minden osztályából tömegesen tódultak össze, hogy feltűzzék vállaikra a kereszt jelvényét. Azonban a vallásos lelkesedés mellett más *indokok* is szerepeltek, némelyeket a regényesség utáni erős vágy, másokat a nagy szükség, sokakat a hűbéri rendszernek nyomasztó volta, egyeseket elkövetett bűneik tudata ösztönzött a kereszt felvételére. Másfél évszázadig tartott, s mintegy ötmillió ember életébe került az egész. De *következményei* roppant nagy befolyást gyakoroltak Európára mind szellemi, mind politikai tekintetben.

A nyugati fejedelmek követség által *László magyar királyt* szólították fel a fővezérség elvállalására, László el is fogadta, de meghalt a készülétek közben (1095.). Az első rendetlen tömegek, melyek rablással és a zsidók üldözésével vezették be a hadjáratot, megsemmisültek már Európában. Csak ezután indult meg *Bouilloni Gottfried* (Alsó-Lotharingia hercege) 80000 főből álló rendezett seregével, mely 600000 főre emelkedett útközben. Niceát, Edessát, Antiochiát sok viszontagság és veszteség után bevették, s végül 1099. július 15-én

Jeruzsálemet is elfoglalták. Gottfried királlyá választott. Gottfried halála után (1100.) testvére *Balduin* királlyá koronáztatott Betlehemben. Jeruzsálemben *latin pátriárkaságot* állított fel, melynek négy érsekség és több püspökség volt alárendelve. Európából újra három tekintélyes kereszties had kerekedett fel (1101.), hogy elfoglalja Bagdadot, az iszlám központját, de még útközben megsemmisültek.

A II. kereszties hadjárat. Midőn *Edessa* elestével (1146.) veszélyben forgott az új jeruzsálemi királyság, *III. Jenő* újból fegyverre szólította a népeket, és *Clairvaux-i Bernát* hirdette a keresztnek bekövetkező diadalát. *VII. Lajos francia király* és *III. Konrád német császár* hatalmas hadseregeket vezettek Ázsiába (1147-1159), de ezek elvesztek diadal nélkül. Bernát azzal mentette a nagy szerencsétlenséget, hogy az Isten a keresztiesektől nagy bűneik miatt tagadta meg a győzelmet.

A III. kereszties hadjárat. Ebben az időben a jeruzsálemi királyság a romlás felé sietett. A keleti és nyugati keresztieseknek a kereszties hadjáratok óta jobban gyűlöltek egymást, mint azelőtt; a szent háborút a keleti keresztiesek területein folytatták a nyugatiak, még pedig néha féktelenebbül a törököknél. A hűbéresek a korona ellen ármánykodtak. Az erkölcstelenség és féktelenség dúsan tenyészett a szent földön. A derék és hős *Szaladinnak* tehát nem sok dolgot adtak a szent sír védői, a tiberiaszi csata megnyerése s a keresztiesek szíriai uralmának a megdöntése után *elfoglalta Jeruzsálemet* is (1187.). Ezen csapás híre mély benyomást tett az egész nyugatra. *VIII. Gergely* rögtöni segély küldésére szólította fel a fejedelmeket, mindenkinek kötelességévé tette, hogy vagy nyújtson fegyveres segélyt vagy fizessen *Szaladin-tizedet*. Előbb a 70 éves *Frigyes* császár indult útnak (1189.) 150000 főnyi jól fegyverzett és fegyelmezett seregével; sok viszontagság után megverte az ikoniumi szultánt és elfoglalta székvárosát. Ez után *Kalykadnus* hullámaiban lelte halálát (1190.). a császár seregének megfogyott maradványát fia, *Sváb Frigyes* Akkon alá vezette, hol nemsokára ő is a járvány áldozata lett. Itt szállott partra *Fülöp Ágoston* francia és *Oroszlánszívű Richard* angol király. *Akkont bevették* (1191.), de ezután a francia király és *VI. Lipót* ausztriai herceg elhagyta a csatateret. A magára maradt *Richard* még két fényes győzelmet vívott ki (elfoglalta *Joppét* és *Askalont*), azután derék ellenfelével *Szaladinnal* háromévi békét kötött, mely biztosította a keresztieseknek a *Joppe* és *Askon* közti partvidéket és a szent helyek látogatását.

A IV. kereszties hadjárat. *Szaladin* halála után kitört a trónviszály. *Ince* pápának a fejedelmekhez intézett felhívása süket fülekre talált. *Neully-i Fulko* bűnbánathirdetőnek a buzdítására, *Balduin* flandriai gróf és mások vezetése alatt számos francia és olasz lovag indult útnak egy tekintélyes hadsereggel. Ez a sereg ahelyett, hogy a szent földre igyekezett volna, előbb a velenceiek (*Dandolo dózse*) rábeszélésére, a szállítási díj fejében, *Zárát* foglalta el; azután *IV. Elek* kérésére az ő atyját (*II. Izsákot*) visszahelyezte a bizánci császári trónra, de midőn a kikötött díj lefizetésével késtek a görögök, *Konstantinápolyt* bevette ostrommal, iszonyú rablást, pusztítást és istentelenséget vitt véghez és *Balduint* kiáltotta ki *császárnak* (1204.). Az ekként megalapított *latin császárság* 57 évig (1204-1261) állott fenn. *Ince* átok alá vetette mind a keresztieseket, mint a velencei dózsét, s rosszalta a konstantinápolyi eseményeket.

Ezek után Párizsból kiindulva, Francia- és Németországban egy *gyermek-keresztieshad* alakult, mintegy ötvenezer fiú és leánygyermek indult a szent földre. E sereg nagy része az éhség és nyomor áldozata lett még Európában, a többit elvetemült emberek eladták Egyiptomba rabszolgának.

Az V. és VI. kereszties hadjárat. *III. Honorius II. Endre* magyar királyt is folyton serkentette kereszties hadjáratra. A magyar király 1217-ben útnak is indult egy szép sereggel, de miután látta, hogy nagy sikerre nem számíthat a keresztiesek egyenetlensége miatt, ereklyékkel

megrakodva hazatért. *VII. Lipót* osztrák herceg ott maradt, s később *Brienne János* jeruzsálemi címzetes királlyal és más hercegekkel együtt megtámadta Egyiptomot (1218.). A keresztyén had bevette Damiette erődöt, a kairói szultán (Kamel) a fontos erődért Jeruzsálemet kínálta cserébe, de a győzők elbizakodva, nem fogadták el az ajánlatot s előbbre nyomultak. Erre a szultán megnyitatta a Nílus zsilipjeit, s elárasztva a keresztesek táborát, békére kényszerítette őket (1221.).

III. Honorius halála után *IX. Gergely* (1227-1241) ült szent Péter székére. A császár jól tudta, hogy az új pápát nem lehet szép szóval tartani, s hogy kikerülje az összeütközést, hajóra szállott (1227.), de útközben megbetegedvén, visszatért. A pápa azt gondolta, hogy ez csak ürügy az út elhalasztására, s ezért haladéktalanul *kimondta a császárra az átkot*. Frigyes hosszú védiratban igazolta magát a világ előtt, keserűen panaszkodott a pápa ellen, s nem sokat törődve az átokkal, a következő évben Palesztinába ment. A pápai ármányok arra ösztönözték, hogy *tíz évi fegyverszünetet* kössön a kairói szultánnal. Ennek alapján Jeruzsálem néhány várossal együtt visszabocsátott a keresztyének birtokába. Frigyes diadallal vonult be a szent városba, s a szent sírnál maga tette fejére a jeruzsálemi koronát, azután pedig visszatért hazájába (1229.).

A VII. és VIII. hadjárat. Míg nyugat erejét a mongolok, a pápai fondorlatok, s a latin császárság emésztették, s kialvóban volt a szent földért való lelkesedés: addig a *jeruzsálemi királyságot* a fővárossal együtt *földülták* a mongoloktól szorongattatott *törökök*, s átszolgáltatták az egyiptomi szultánnak (1247.). A keresztyének birtokában csak Akkon s még néhány tengerparti város maradt meg. Ekkor *IX. vagy szent Lajos*, francia király tekintélyes sereggel Egyiptomba vitorlázott (1249.). Damiette-et elfoglalta, de midőn az ország belsejébe nyomult, a Nílus zsilipjeinek megnyitása, éhség, ragály és csaták következtében elveszett seregének nagy része és fogságba esett maga is (1250.). Ebből a fogságból csak egy év múlva, Damiette átengedése és 800000 bizánci arany árán szabadulhatott meg. Megfogyott seregével Palesztinába evezett, a partvárosokat megerősítette s hazatért (1254.). Miután a *Sanctio Pragmaticában* (1269.) biztosította a francia egyház szabadságát, fegyvert fogott még egyszer, hogy visszaszerezze a szent földet. Hadseregével Tuniszba vitorlázott (1270.), de seregének nagy részét megsemmisítette valami ragály, és sírba temette magát a királyt is. Ez volt az utolsó kísérlet a szent föld visszafoglalására. A *latin császárságnak véget vetett Palaeologus Mihály*, Palesztina, Szíria ismételve elveszett a keresztyének egyenetlensége miatt. Végül Akkon, a keresztesek utolsó védőbástyája is az egyiptomi szultán birtokába jutott (1291.).

Lovagrendek

A lovagrendek gyakorlati célok elérésére alakultak. A papság és katonaság a kor felfogása szerint nem volt összeférhetetlen. Már pedig a szerzetes lovagok, mint a hit hősei, a keresztyénség érdekét szolgálták, védelmezték a gyengéket, szorgalmatoskodtak a keresztyén erkölcs és szeretet munkáiban, és áldásos tevékenységükkel olyan magaslatára emelkedtek a köztiszteletnek, hogy még akkor is, mikor már régen letűntek a történelem színpadáról, az utókor, működésük idejére emlékezve, eszményi, a dicsőség fényében tündöklő lényeknek képzelte őket.

A keresztes háborúk által teremtett *egyházi lovagrendek* egyesítették annak a kornak két legfontosabb törekvését: a szerzetességet és a lovagságot.

A *Johanniták* első alapítói *amalfi-i* (olasz) *kereskedők* voltak, kik élénk kereskedelmi összeköttetésben állottak a szent földdel, s Jeruzsálemben a XI. században (1048.) előbb egy *kórházat*, azután egy *szállót* alapítottak zarándokok számára. Eleinte *Keresztelő szent János testvéreinek* neveztettek. *Raymund du Puy* főnöksége alatt, a zarándokok védelmét és a

hitetlenek elleni harcot is felvették a betegápolás és vendéglátás kötelessége mellé (1118-1130). Ettől fogva a szerzet *János lovagrend* néven szerepelt, ismertető öltözkül *fekete* köpenyt viseltek *fehér* kereszttel. Midőn az arabok kiszorították őket a szent földről, előbb Ciprusban telepedtek meg, ezen sziget elvesztése után Rodosz szigetére vonultak (1310.), ebből a birtokukból is kiűzetvén, V. Károly császártól Tripoliszt, Málta és Gozzo szigetét nyerték (1530.) oly feltétel alatt, hogy tovább is folytassák a hitetlenek elleni harcot.

A *templomos rendet* *Payens-i Hugo* alapította kilenc francia lovaggal. Nevüket lakásukról nyerték, mely állítólag Salamon temploma közelében volt. Öltözkül *fehér* köpenyt viseltek *vörös* kereszttel. Szent Bernát közbenjárására a rend a *troyes-i zsinaton* (1228.) pápai megerősítést nyert, s kivívta egész nyugat elismerését. Midőn a keresztyének elvesztették Palesztinát (1291.), a templomosok előbb Ciprus szigetén telepedtek le, de nemsokára nyugati birtokaikra vonultak, hol a püspökökkel és fejedelmekkel is többször éreztették hatalmukat. Végül *IV. Szép Fülöp* francia király kívánságára, ki kényelmetlennek találta a lovagok gazdagságát, hatalmát és előjogait, *V. Kelemen* pápa eltörölte a bálványozással, Krisztus tagadással vádolt rendet (1312., a *vienne-i zsinaton*). A rendnek legtöbb tagja elítéltetve, börtönbe vagy máglyára jutott. A rendnek utolsó nagymestere, *Molay Jakab* is máglyán fejezte be életét (1314.).

A *német lovagrend* alapját *brémai és lübecki kereskedők* tették le, midőn egy kórházat alapítottak Akkon ostroma alkalmával (1190.). Ebből az intézetből fejlődött ki a német fejedelmek gyámolításával a hatalmas lovagrend, mely csak németeket vett fel tagjai sorába. A német lovagok *fehér* köpenyen *fekete* keresztet viseltek. A német lovagrend a szent föld elvesztése után a XIX. századi *Poroszországban* telepedett le, a kardtestvérek segítségével a keresztyén vallás elfogadására kényszerítette és leigázta a föld népét (1237.). Így állott fenn gazdag birtokán a reformációig, ekkor *Albert* nagymester a protestáns hitre tért át, s a világi hercegség lett a rendnek porosz területéből (1525.). Egészen a XIX. századig fennmaradtak, midőn *Napoleon* eltörölte rendjüket (1809.).

Magyarországon tekintélyes állást foglalt el mindhárom említett lovagrend. A *Johanniták* első társháza *Székesfehérváron* alapított (XII. század), a *templomosok* II. Géza alatt (1141-1161) jöttek be, s ugyancsak Székesfehérváron telepedtek le legelőször, a *német lovagoknak* II. Endre (1211.) Erdély délkeleti határán a *Borza földet* (Barcaság) engedte át, s számos kiváltsággal ruházta fel, hogy ezek fejében védelmezzék az országnak ezt a határát.

A lovagrendek tagjai *három osztályt* képeztek: a tulajdonképpen való *lovagok* hadi szolgálatot teljesítettek, a *papok* a lelkeszi teendőket végezték, a *szolgáló testvérek* a betegeket ápolták, ezen kívül kézművesként és apródokként szolgáltak. A rend élén a *nagymester* állott, kit a lovagok és papok *káptalana* (tanács) gyámolított és ellenőrzött a kormányzásban.

Ahol a világi fegyverekre volt szüksége az egyháznak, ott lovagrendek is alakultak. Így Spanyolországban a mórok ellen több lovagrend keletkezett, melyek közt legnevezetesebb volt a *Calatrava rend*. Ezt a XII. század közepén egy cisztercita apát alapította Calatrava határváros védelmére és III. Sándor erősítette meg (1164.). Dél-Franciaországban, az albigensek ellen, a Domokos rend vezetése alatt a *Fratres de militia Jesu Christi* nevű rend alakult (1220.).

9.2. Kálvin élete

- Kálvin születése: 1509. július 10., Noyon
- megtérése. 1533 körül
- I. genfi tartózkodás: 1536-1538
- első felterjesztése az egyházi rendszabályoknak: 1537. január 16.
- száműzetése Genfből: 1538. április 23.
- Kálvin Strassburgban: 1538-1541
- visszatérés Genfbe: 1541. szeptember 13.
- II. genfi tartózkodása: 1541-1564
- a genfi akadémia megalapítása: 1559
- Kálvin halála: 1564. május 27., Genf

Kálvin 1509. július 10-én született Noyonban, kb. 100 km-re északra Párizstól. Apja a káptalan ügyésze volt, a gyermek Kálvin plébániai ösztöndíjjal tanult. Párizsban, Orleansban volt joghallgató s megismerkedett a humanizmus eszméivel, de a bibliai nyelvekkel is. 23 éves korában kiadta Seneca: De clementia című művét, mely az uralkodóknak a méltányosságot ajánlotta a kegyetlenség helyett alattvalóikkal szemben. Ezzel valószínűleg a hugenották üldözésével szemben foglalt állást. 1533-ban azonban, a Biblia és az egyházi atyák tanulmányozása következtében bekövetkezett megtérése.

Részt vett a párizsi egyetem ifjúságának evangéliumi összejövetelén, sőt maga is tartott bibliaórákat. Amikor barátját, Nicolas Cop-ot az egyetem rektorának választották, Kálvin írta meg a székfoglaló beszédét, a reformáció szellemében. A felolvasás alkalmával azonban botrány tört ki, és Kálvinnak menekülnie kellett. Három év bujdosás következett (1533-1536), ennek során egyebek közt Navarrai Margit, a király evangéliumi hitű nővére udvarában tartózkodott. Baselben megírta és kiadta főműve: a keresztyén vallás rendszere (Institutio Religionis Christianae) első változatát (1536.), mely egyszerre ismertté tette nevét a reformáció híveinek táborában. Amikor Genfen átutazott, a már idős Farel Vilmos rá tudta venni, hogy vállalja a városban előbb a lektori, majd a prédikátori tiszteletet.

Első genfi tartózkodása csupán két évig tartott (1536-1538). Hitvallást írt (erre esküt kellett tennie a genfi polgároknak), egyházfegyelmi szabályokat dolgozott ki, hitvitákat folytatott ellenfeleivel. Felismerte, hogy a genfi polgárok főleg azért fogadták el a reformációt, hogy így megszabaduljanak a savoyai herceg és püspök uralmától, de messze voltak még attól, hogy életüket is a reformáció szellemében alakítsák át. Nem volt hajlandó a kompromisszumokra, s amikor kényszeríteni akarták, hogy az úrvacsorát ne evangéliumi módon ünnepelje a gyülekezet, akkor ellenállt, vállalva a befolyásos polgárok haragját. Meg akarták ölni, de sikerült elmenekülnie a városból.

Strassburgba menekült, ahol 3 évig (1538-1541) működött a francia menekültek lelkészeként. Ezalatt írta meg a Zsoltárok könyvéhez és a Római levélhez írt magyarázatot. Megjelentette franciául is latinul írt főművét, és megnősült. Felesége: Idelette de Bure.

Közben a genfiakat Sadoletus bíboros megpróbálta visszahódítani a római egyháznak. Követséget küldtek Kálvinhoz Strassburgba és visszahívták, elfogadva feltételeit. Visszatért s megkezdődött második genfi munkássága (1541-1564), mely haláláig tartott.

Visszatérése első évében megalósította az egyháztanács (consistoire, konzisztórium) intézményét, mely 12 választott presbiterből és a lelkészből állt.

Megírta az egyházi törvénykönyvet, liturgiát, a híres Genfi Kátét. Főművét, az Institutiót, egyre inkább bővítve adta ki (1536, 1539, 1543, 1559.). A világ csaknem minden nyelvén megjelent, magyarra Szenci Molnár Albert fordította le 1624-ben.

A reformáció ügyében fél Európával folytatott levelezést. Jó szervező volt. Fontos tette volt a Consensus Tigurinus (Zürichi Egyetértés, 1549.) című hitvallás, amit Bullingerrel, Zwingli utódával együtt alkottak. Ez az irat a német és a francia ajkú Svájc reformátorainak egysége volt. A Genfi Akadémia, melyet 1559-ben alakított ki, már az első évben 900 ifjút fogadott. 1564. május 27-én halt meg.

9.3. Az ellenreformáció Franciaországban

- Confessio Gallicana: 1559
- Szent Bertalan éjszakája: 1572. augusztus 23/24.
- Nantes-i ediktum: 1598
- Nimes-i kegyelmi ediktum: 1629. július
- XIV. Lajos: 1643-1715
- Gall pontok: 1682. március 19.
- Fontainebleau-ban visszavonják a nantes-i ediktumot: 1685. október 18.

Elődei példáját követve, a korlátlan királyi hatalom megszilárdítását tűzte ki élete feladatául *I. Ferenc* király is (1515-1547), és ezen cél elérésére, válogatás nélkül jónak talált minden eszközt. A király a Luther felléptét megelőző évben a királyi hatalomra nézve nagyon kedvező *konkordátumot* kötött *X. Leo pápával*, mely gazdag jövedelemforrást nyitott s biztosította a francia katolikus egyház főfelügyeleti jogát is. Az így új alapon szervezett francia katolikus egyház papsága lekötöztette a királynak, s a hatalmas testület felett a pápa csak névleg, ténylegesen a király uralkodott. A királyságnak és papságnak ebből a szoros viszonyából következett, hogy az egyház megtámadása egyszersmind a királyság megtámadása, a reformáció egyszersmind politikai ellenzéki mozgalom is volt.

Előbb a lutheri irány terjedt el, de később a kálvini szellem hódított nagyobb tért. 1521-ben a *Sorbonne* felemelte a szavát Luther tanai ellen s kimondta rájuk kárhóztató ítéletét. A *régi eretnektörvényeket* megújították a lutheránusok ellen. Több zsinat tartott (Párizsban 1524, 1528.) a lutheri eretnecség kiirtása céljából.

Míg egyfelől az anyakirályné, *Savoyai Luiza* és *Duprat* bíboros és kancellár a pápai érdekeket szolgálta, *Margit*, a király testvére a reformáció barátait védelmezte; addig *I. Ferenc* aszerint változtatta álláspontját, amint a politika kívánta. Ha V. Károly császár ellen protestáns fejedelmekre volt szüksége, feljűk mosolygott; ha a pápát nem nélkülözhetette, súlyosbította az üldözést; Németországban segítette a protestánsokat, hogy gyengítse a császár hatalmát; otthon üldözte a hugenottákat, hogy kedvébe járjon a pápának.

Mikor a francia reformáció támogatást nyert Genfből s nagyobb körben kezdett terjedni, komolyabbak lettek az üldözések is. Az első nagyobb vérengzés *Provence*-ban a valdensek utódait

érte, kik összeköttetésbe léptek a svájci reformátorokkal. Az ellenük kiküldött katonaság minden gátlás nélkül gyilkolt; 4000 lemészárolt öreg, nő és gyermek, 700 gályákra hurcolt férfi és 22 hamuvá égetett falu esett áldozatul.

II. Henrik alatt (1547-1559) a Sorbonne-nak és a király katolikus környezetének befolyására, még fokozódott az üldözés. De *Navarrai Antal* címzetes navarrai király és neje *d' Albret Johanna, Condé Lajos herceg és Coligny Gáspár* tengernagy nyíltan a református egyházhoz csatlakozott. 1559-ben nemzeti zsinatot tartottak Párizsban, hol megállapították a hitvallást (*Confessio Gallicana*) Kálvin szellemében és a genfi szervezet szerint letették az *egyházalkotmány alapját*. A katolikus párt élén a király és a Guise-ek állottak.

II. Ferenc árnyékkirálysága alatt (1559-1560) anyja, Medici Katalin a katolikus párt élén álló Guise-ekre támaszkodott, kik mint a királyné nagybátyjai hatalmukban tartották a királyt s a protestánsok kiirtását tervező intézkedésekkel törekedtek hatalmukat megszilárdítani. Medici Katalin II. Ferenc halála után (1560. december 5.) a tíz éves IX. Károly helyett kezébe vette a kormányt. A rendek gyűlései és a *Poissy-beli vallási értekezlet* hatására az úgynevezett *januári ediktumban* (1562. január 17.) korlátozott vallásszabadságot nyertek a protestánsok.

A dühös katolikusok *Cahors-ban* a hugenották fejére gyújtotta az imaházat; *Vassiban* Guise Ferenc hasonló vérengzést rendezett; *Toulouse-ban* a városházára menekültek a reformátusok, az ostromló katolikusok szabad elvonulást ígértek, de mivel az eretnekeknek adott szó nem kötelez, megrohanták az elvonulókat, s lemészároltak mintegy 4000 férfit, nőt és gyereket. Condé Lajos herceg fegyverre szólította fel a reformáltakat, hozzájuk csatlakozott Coligny is. A spanyol és pápai udvar pénzzel és fegyverrel segítette a katolikus pártot, a protestánsokat angol pénz és német fegyveres csapatok támogatták. Ismételt békekötések (Amboise-ban, 1563. március 19.; Longjumeau-ban, 1568. március 20.) után harmadszor *St. Germain-ben* 1570. augusztus 8-án kötötték meg a béke, mely a hugenottáknak, Párizs és az udvar székhelyének kivételével, vallásszabadságot és politikai jogegyenlőséget biztosított, s négy fontos erődített várost engedett át. A béke zálogául IX. Károly testvére, *Margit eljegyeztetett Navarrai Henrikkel*. De Medici Katalin az esküvő alatt meg akarta gyilkoltatni Colignyt, ami nem sikerült. Katalin dühében megesküdt az összes hugenotta kiirtására s erre vette rá a királyt is. Az öldöklés *Szent Bertalan éjszakáján* kezdődött és négy napig tartott. Az első áldozatok között volt Coligny. *Navarrai Henriknek és Condé Henriknek* a halál és a mise közt engedtek választást. Az egész Franciaországban mintegy 30000 reformáltat gyilkoltak le. XIII. Gergely pápa a vérengzés hírére hála-istentiszteletet tartott s emlékpénzt veretett.

A megszárlás után egész sora következett a *polgárháborúknak* (1572-1587 között hat polgárháború). 1574. május 30-án meghalt IX. Károly, s helyére testvére, a lengyel trónt szó nélkül otthagyo III. Henrik került. A református párt élén *Condé Henrik* állott, ki IX. Károly halála után azonnal visszatért a református egyházba. *Navarrai Henrik* is ezt az utat követte.

Ugyanebben az időben a Guise-ek, a pápa és II. Fülöp spanyol király *szent liga* néven szövetséget alapítottak, melynek az volt a célja, hogy megvédje a római egyháznak veszélyeztetett érdekeit, s ne engedje trónra jutni a hugenotta Navarrai Henriket, és teljesen kiirtsa a hugenottákat. 1585. július 18-án kitört az ún. „három Henrik” közti háború, mellyel egyidejűleg a pápa, V. Sixtus, 1585. szeptember 9-én átokkal sújtotta Navarrai Henriket, s elvesztettnek nyilvánította a Bourbonoknak a francia trónhoz való igényét. De a hadi szerencse Navarrai Henriknek kedvezett, III. Henrik pedig annyira megelégedte a Guise-ek fondorkodását s a liga hatalmaskodását, hogy elhatározta a Guise-ek meggyilkoltatását. *Blois-ban*, a rendek gyűlése alkalmával, *Guise Henrik* herceget, ki már királyi hatalmat kezdett gyakorolni és *Lajos* bíborost meg is ölette orgyilkosokkal (1588.). A Sorbonne

feloldotta a népet a katolikus egyház érdekei ellen működő királynak tett hűségesküje alól. A liga élére *Guise Károly* állt, ki annyira szorongatta a királyt, hogy az kibékült Navarrai Henrikkel, s a hugenották táborába menekült. A két király Párizs ellen vonult, de III. Henriket a liga megbízásából meggyilkolta *Clement Jakab*, domokosrendi szerzetes (1589. augusztus 2.).

A Valois-ház utolsó sarja, III. Henrik, halálos ágyán azzal a feltétellel nevezte ki utódjául Navarrai Henriket, hogy térjen vissza a katolikus egyházba. A francia trón törvény szerint is Henriket illette (1589-1610), de meg kellett küzdenie érte. Miután átlátta Henrik, hogy tisztán protestáns párt segítségével csak hosszú és nehéz harcok után juthat el a francia trónhoz, s még úgy sem biztos; elhatározta, hogy újra áttér a katolikus egyházba.

Mikor *Henrik* ünnepélyesen *áttért St.-Denis-ben* (1593. július 25.) azonnal megváltozott a helyzet. Ő nem hajtott fejet a pápának, hanem élére állt a királytól függő katolikus klérus által vezetett állami egyháznak; ezzel megmentette Franciaországnak fenyegetett egységét, keresztülhúzta II. Fülöpnek és *Guise Károlynak* számítását.

A bel- és külháborúk befejezése után a király véget vetett a vallásos küzdelemnek is. A *Nantes-i ediktumban* (1598. április 13.) az egész országban teljes lelkiismeret-szabadságot, bizonyos korlátok közt nyilvános vallásgyakorlatot, teljes polgári jogegyenlőséget biztosított örök időkre. De IV. Henriket 1610. május 14-én meggyilkolta a jezsuita *Ravaillac*.

XIII. Lajosnak (1610-1643) kiskorúsága alatt *Medici Mária*, az anyakirályné vezette a kormányt. A reformált Bearnban a katolicizmus restaurációja nagyon felingerelte a reformáltakat, s arra indította, hogy részt vegyenek az arisztokrata pártnak a kormány ellen intézett felkelésében. E felkelések arra indították a kormány élére került *Richelieu-t*, hogy megsemmisítse politikai jogaikat. Ez meg is történt La Rochelle-nek, az utolsó reformált megerősített helynek a bevételével. De *Richelieu* nem akarta, hogy újabb vallásháború bénítsa meg az országot, és üldözés helyett a *nimes-i kegyelmi ediktumban* (1626. július) biztosította vallásgyakorlati jogaikat a reformáltaknak.

XIV. Lajos uralkodásának első éveiben aranykorát élte a református egyház. Azonban lassanként, de kérlelhetetlen következetességgel munkába vették a református egyház jogainak korlátozását. A templomokat, iskolákat hamis vádak alapján lefoglalták vagy szétrombolták, a szegény embereket pénzel csalogatták a katolikus egyházba, erre külön pénztárt alapítottak (1676.); a reformátusokat a hivatalokban nem tűrték meg; a református gyerekeknek katolikus iskolába kellett járniuk. A király végül felfüggesztette a nantes-i ediktumot (1685. október 17.). Ezután törvényen kívül állóknak tekintették a reformáltakat, börtönnel, gályarabsággal, halállal és vagyonekobzással büntették az elfogottakat.

9.4. Misszió a XIX-XX. században (549-551. o.)

A katolikus egyház a pápaság helyreállítása óta (1814.) fokozott buzgóságot fejtett ki a térítés mezején; de hogy ebben a munkában nem mindig a keresztyénség tiszta szelleme, hanem önző célok is irányadók voltak, az is bizonyítja, hogy aratni igyekezett a protestáns misszió vetésein is és nem annyira az evangéliumnak, mint inkább a katolicizmus külső hatalmának terjesztését tartotta szem előtt.

Afrikának északi területén, Egyiptomban, mely (1837-óta) külön apostoli vikariátus Alexandria székhellyel, a ferencesek kezdték meg a térítést. Asszuánban és a Szezei-csatorna mentén

kór- és menedékházakkal, iskolákkal jól felszerelt állomásokat szerveztek, de nem sikerült az iszlám hívei közt jelentősebb hódítást tenni. Kárpótlásul a keresztyén koptokat igyekeztek Rómával egyesíteni. A franciák által elfoglalt *Algériában* (1830.) jezsuiták, lazaristák és más szerzetesek kezdték meg a munkát, majd felállították az algériai püspökséget (1838.). *Tunéziában* már régóta térítettek a kapucinusok, majd ott is apostoli vikariátust szerveztek (1843.), s mikor francia védnökség alá került ez a terület (1881.), XIII. Leó helyreállította a karthágói érsekséget (1884.). *Marokkó* számára a spanyolok birtokában lévő ceutai püspökség képezte a térítés kiindulási pontját.

Afrika nyugati partvidékén eleinte nagyon lassan haladt előre a térítés, majd *Alsó- és Felső-Guinea* részére egy apostoli vikariátust szerveztek; amint sikeresebb lett a munka, hat apostoli vikariátust alapítottak (Gambia, Sierra-Leone, Benin, Gabon, Francia- és Belga-Kongó).

Afrika déli részén, hol eleitől fogva a protestánsok foglaltak el erős állást, a katolikus térítők csak 1837-ben kezdték meg működésüket, mikor a fokföldi vikariátust megalapította XVI. Gergely. Amint sikere mutatkozott a térítésnek, IX. Pius nyugatira és keletre osztotta a vikariátust (1847.); majd kollégiumot alapítottak Grahamstownban, melynek vezetését a jezsuiták vették át (1875.).

Madagaszkár szigetén az angol protestáns térítőkel versenyeztek a Franciaországra támaszkodó katolikus térítők (1832-óta). Abesszíniában a lazaristák 1838-óta alapítottak térítő állomásokat, de a király elűzte őket. Mikor az uralkodó meghasonlott az angol protestáns térítőkkal, újból visszatérhettek.

Afrika belsejében a Núbiára és Szudánra kiterjedő apostoli vikariátust XVI. Gergely alapította (1846.).

Ázsiában főleg a *kínai birodalom* kötötte le a római propaganda figyelmét. Az üldözések és a kereskedelmi érdekek beavatkozására sarkallták Angliát és Franciaországot (1857.). E háborúnak a tienczini szerződés vetett véget (1858.), mely biztosította a hiterjesztést és a kereskedelmet, megígérte az elfoglalt templomok visszaadását. De a pekingi kormány csak a második háború (1860.) és Peking elfoglalása után szerzett neki érvényt. Azonban a klérus hatalmaskodása és törvényszegése miatt a nép több helyen fellázadt és legyilkolta a francia térítőket.

Tibetben a lazaristák igyekeztek tért hódítani (1844.), de elűzték őket. Hasonlóan jártak a párizsi misszió papjait is (1846.). Koreában XVI. Gergely alapított apostoli vikariátust (1831.), de még a vikárius sem juthatott el helyére az üldözések miatt.

Japán, melynek kormánya a XVII. században teljesen megsemmisítette a katolikus egyházat, a hollandok kivételével minden összeköttetést megszakított a külföldiekkel. A kormány csak 1858-ban nyitotta meg a nagaszakii kikötőt az európaiak előtt. Egy császári parancs (1868.) halálbüntetést szabott a keresztyén egyházba áttérte. Végül az európai műveltséget megkedvelő kormány 1884. augusztus 11-én kihirdette a teljes vallásszabadságot. Erre XIII. Leó három püspökséget alapított Tokió érseki székhellyel (1890.).

Kelet-Indiában, XIII. Leónak a portugál kormánnyal kötött konkordátuma megszüntette az érdekek összeütközését, szabályozta a portugál patronátust és újraszervezte a kelet-indiai hierarchiát.

A török birodalom ázsiai részében, a keleti egyház és az iszlám ellenállása miatt, a katolikus misszió csak nagyon lassan hódíthatott némi tért. A portának több ízben tett ígérete és türelmi rendelete (1839., 1856.) mellett is időnként véres üldözésnek voltak kitéve a keresztyének.

Amerikában a katolikus külmisszió munkássága az európai kultúrának rohamos előrenyomulása következtében a bennszülött indiánokra és a behurcolt feketékre terjedt ki. Erre a munkára leginkább a jezsuiták és ferencesek vállalkoztak.

Ausztráliában a francia és spanyol térítők is munkához láttak (1818-óta), de majd mindenütt ott találták más a protestáns térítőket, főleg a metodistákat.

A protestáns egyházakban a külmisszió ügye nagy népszerűségnek örvendett a XIX. században. A misszió-társulatok száma évről-évre gyarapodott. A nagyobb térítő-társulatok közt nevezetesebbek: a londoni (1795-óta), az edinburghi (1796-óta), a bostoni (1810-óta), az amerikai baptistáké (1814-óta), a berlini (1823-óta).

Európában a svéd misszió *Lappföldön* (1835-óta) terjesztette a keresztyénséget, és *Orosz- és Törökországban* is biztosan haladt előre a protestantizmus.

Afrika déli részén Fokváros volt a kiinduló pontja a keresztyén műveltségnek. *Sierra Leonében, Libériában* a metodisták, baptisták vezetése alatt virágzott a keresztyénség. *Madagaszkáron* a londoni társulat megnyerte a keresztyénségnek a királyt.

Hátsó-Indiában az amerikai baptisták kezdték meg a térítést (1831-től).

Kínában a protestáns misszió 1807-ben kezdett működni, de az elzárt birodalom határain az angolok ütöttek rést, amikor az ópium és evangélium számára öt kikötőváros nyitattott meg, s Hongkong Angliáé lett (ópiumháború 1839-1842).

- David Livingstone: 1813-1873
- Albert Schweitzer: 1875-1965

Afrikában a híres felfedező és misszionárius, *David Livingstone* úttörő munkát végzett. Livingstone először *Robert Moffattal* dolgozott együtt, majd feleségül vette a lányát. Aztán híres felfedező utakra indult Afrika szívébe. Livingstone nemcsak missziói munkát végzett, hanem harcolt a rabszolga-kereskedelem ellen is. Afrika nyugati oldaláról vittek Amerikába annak idején rabszolgákat; az arabok ugyanezt tették a keleti oldalon. Livingstone próbált az afrikai népeknek megélhetési lehetőséget nyújtani azzal, hogy kereskedelmi kapcsolatokat igyekezett kialakítani a nyugati világgal, hiszen a rabszolga-kereskedelem afrikai segítséggel működött. Úgy gondolta, hogy akkor lehetne ezt a folyamatot megállítani, ha Afrikának más megélhetési lehetőségei lennének, hogy az afrikai ne a másik afrikai kárán gazdagodjon meg. Livingstone jelszava ezért, a kereskedelem és misszió volt.

Albert Schweitzer Strassburg, Párizs és Berlin teológiai fakultásain tanult, és elsősorban Jézus élete kérdésével foglalkozott. 1905-ben pályát változtatott és orvos lett. 1913-tól Afrikában (Lambarene; Kongó) kórházat szervezett. 1914-ben egy egész évtizedre megszakította orvosi tevékenységét a világháború miatt, s ekkor alkotta meg humanista színezetű kultúrfilozófiáját. Neves békeharcos volt. 1924 után folytatta munkáját Lambarenében, is halt meg 1965-ben. Híres orgonaművész is volt, 1952-ben Béke Nobel-díjat kapott.

Schweitzer teológusként főleg Jézus élete kérdésével foglalkozott. Schweitzer kifejezetten racionalista volt, hiszen Jézust csak etikai tanárnak tartotta, aki segít a mi erkölcsi eligazodásunkban. Jézus nem több nála, mint kitűnő példa, akit követni érdemes, mert csodálatos módon bizonyosságot tett a hitéről. Schweitzer etikájának legfőbb parancsa az élet iránti tisztelet; az életet megtartani, előreségíteni, fejleszteni, ez a jó. A rossz pedig az életet megsemmisíteni, megkárosítani. Schweitzernél eltűnik az alapvető különbség a humanista és a keresztyén etika között. Schweitzer önfeláldozó munkája mély hatást gyakorolt sokakra, de tagadhatatlan, hogy teológiai felfogásában alig maradt valami a bibliai üzenetből.

10. tétel

10.1. A pápaság hatalma csúcsán a XII-XIII. században

III. INCE (1198–1216) – alatt érte el a pápaság azt a világhatalmat, amelyet sem azelőtt, sem pedig azután nem mondhatott magáénak olyan maradéktalanul, mint ebben az időben. Az új pápa minden világi uralkodót egyértelműen a hűbéresének tekintett, akiket tetszése szerint ültethet trónjukra, vagy tehet le onnan, ha érdeke éppen úgy kívánja. **III. INCE** alatt valóban úgy tűnt, hogy megvalósul **I. GERGELY**, **I. MIKLÓS** és **VII. GERGELY** álma a pápa világuralmát illetően. Az egyházfő tisztában volt azzal, hogy az univerzális politikai hatalom megszerzését megelőzően a pápai államot – annak közigazgatását – „modern hivatalnokállam” mintájára kell átszerveznie, s ezt ő következetesen végre is hajtotta. Nem véletlenül nevezik **III. INCÉ**t a pápai állam második megalapítójának. A művelet után észak felé terjeszkedett a pápai állam (Ravenna és Ancona megszerzése), és eredményesen érvényesítette hűbéri igényét Dél-Itáliával, valamint Szicíliával szemben is. Ebben persze az a tény is nagy szerepet játszott, hogy a németek itáliai uralma 1197-ben, tehát egy esztendővel **INCE** trónra kerülése előtt összeomlott, ami nagymértékben megkönnyítette a terjeszkedést. „**III. Ince** kifejtette, hogy az egyes országok élén a királyok állnak, Szent Péter és utóda azonban mindegyikük felett trónol, s a császárságot a pápa hűbértokként adományozza.” A politikus pápa ténylegesen beleavatkozott több ország belügyeibe is bő másfél évtizedes uralma alatt. Angliából a tehetetlen uralkodó, **FÖLDNÉLKÜLI JÁNOS** hozzá fordult például segítségért a rendekkel és a franciákkal szemben, mire a pápa – segítsége fejében – pápai hűbértokká nyilvánította Angliát, és évenkénti, meghatározott összegű adó megfizetésére kötelezte. Kisebb-nagyobb mértékű beavatkozás történt Aragóniában, Portugáliában, Dániában, Lengyelországban és Magyarországon is. **III. INCE** az Árpád-házi királyok trónviszályaiba is többször beleavatkozott, **II. ANDRÁST** pedig kiközösítés terhe mellett kötelezte a keresztes hadjáratban való részvételre. Pápasága idején hozták létre a keresztesek a Latin Császárságot Bizáncban (1204), és ő adta ki a parancsot a gyermekek szégyenletes kudarcú keresztes hadjáratára is 1212-ben. Uralkodása alatt indult be teljes erővel és példátlan kegyetlenséggel az inkvizíció, és jött létre egy sereg új szerzetesrend. Halála előtt egy évvel ülésezett a **IV. lateráni zsinat (1215)**, melyen több mint kétezer egyházi személyiség vett részt. E zsinat megnyitásakor hangzott el **III. INCE** szájából az a kijelentés, mely mindvégig a mottója volt uralkodásának: „Az Úr nemcsak az egyházat, hanem az egész világot Péter kormányzására bízta.” **III. INCE** halálának évében kezdődött meg a pápák és a **HOHENSTAUF** császárok harcának utolsó felvonása. Az ellenfél ezúttal **II. FRIGYES** (1212–1250) császár volt. A tét – Itália birtoklásán túlmenően – az egész Európa feletti hegemonia megszerzése volt.

A rideg politikai célok megvalósításának menetéhez a vallásnak tulajdonképpen már nem volt semmi köze, hiszen egyszerűen két világuralomra törő hatalom viaskodott egymással. A pápaság számára kedvező tényező volt a császári hatalom folyamatos gyengülése Németországban, mely hamarosan totális anarchiába torkollott. **IX. GERGELY** pápa (1227–1241) ennél fogva képes volt újra meg újra lázadásra bírni az egyre nagyobb önállósulásra igényt tartó német feudális nagyurakat Frigyes ellen, akivel szemben – nem szokatlan módon – a kiközösítés fegyverét is felhasználta. Amikor **II. FRIGYES** 1250-ben elhunyt, teljessé vált az anarchia Németországban. Az utolsó **HOHENSTAUF** uralkodó, **IV. KONRÁD** sikertelen itáliai hadjárata, majd halála (1254) után a birodalom önálló tartományokra esett szét. Ez volt az úgynevezett **nagy interregnum** – a király nélküli állapot ideje – (1254–1273). A pápa annak érdekében, hogy északi ellenfele megsemmisülése után délről is biztosítsa magát – hűbéri

jogaira hivatkozva –, az addig normann, majd HOHENSTAUF uralom alatt álló Dél-Itáliát a francia királyi család egyik tagjának, ANJOU KÁROLYNAK adományozta, s ettől kezdve az **anjouk** hosszú időn át a nápolyi és szicíliai királyság uralkodói lettek. A pápaság és császárság ádáz küzdelemsorozatából tehát az előbbi került ki abszolút győztesként. A győzelem azonban csak látszólagos volt. A pápák maguk is gyorsan belátták, hogy a térségben egy olyan új és erős hatalom van felfejlődőben – Franciaország részéről –, mellyel szemben rövid időn belül védekezniük kell, amennyiben képtelenek lesznek ezt a hatalmat a saját oldalukra állítani. Ezért a bajt mintegy megelőzendő, a pápaság maga tett sikeres lépéseket a németországi anarchia felszámolására, abban a reményben, hogy a régi ellenfél most hűséges szövetségessé válik, melyet szükség esetén ki lehet játszani a franciák ellen. Pápai nyomásra új, szerény vagyonú, tehát támogatásra szoruló dinasztia került a Németrómai Császárság élére, **HABSBURG RUDOLF** (1273–1291) személyében. Róma azonban nagyot tévedett, amikor azt hitte, hogy a császár majd védelemben fogja részesíteni a pápai államot. Ezt a tévedést pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a pápák rövid idő múlva kénytelenek lettek – mintegy hét évtizedre – a francia királyok „szolgálatába” szegődni. Ennek körülményeit később részletezzük.

10.2. Kálvin hatása a társadalmi és gazdasági életre, Kálvin és a hitviták, a Consensus Tigurinus, a Szervét ügy

Nem csak Genfben volt jelentős, az ott tanuló diákok **szerte vitték a világon: Hollandiába, Magyarországra** is elterjedt a kálvini tanítás

Eszméi jótékonyan hatottak az újkori gazdasági életre is. Genfben az ő idejében nagy pestisjárvány pusztította, ezt pedig kibírhatatlan drágaság és nélkülözés követte. Kálvin városában azonban a munka kötelező volt, ha nem akadt munkaalkalom ő segített teremteni. Az ő javaslatára lendült fel újból a posztókereskedelem, bársonyszövő ipar, megerősödött az óragyártás, aranyművesség is. – **Kálvin hirdette először a paraszti és kereskedői munka értékét**

Fordulópont Eu. Gazdasági életében: **Kálvin a törvényes és méltányos kamat jogosságát meghirdető biblíamagyarázata.**

A Bolsec-ügy

Hieronymus Bolsec francia karmelita szerzetes volt, s miután kilépett a rendből, megházasodott, elhagyta Franciaországot és orvosként tevékenykedett. 1550-ben telepedett le Genfben. Ügyének rövid áttekintése arra szolgál, hogy beleláthassunk valamennyire a korabeli társadalmi-politikai viszonyokba, s egy megtörtént esemény példáján szemléltessük az egyház és társadalom, vallás és politika eléggé bonyolult összefüggéseit a reformáció korában.

Bolsec 1551 tavaszán bírálni kezdte az eleve elrendelésről Kálvin által kifejtett nézetet. Hangoztatta, hogy „Kálvin Istene képmutató és hazug, s mint a bűnösök patrónusa, rosszabb a sátánnál”.¹⁸ A tanács figyelmeztette őt, Kálvin pedig személyesen adott magyarázatot teológiai álláspontjáról, de Bolsecet nem tudta meggyőzni. Bolsec a konzisztóriumot is megkereste kifogásaival, elismerte a kiválasztást, de csak pozitív értelemben, tagadta ugyanis az elvettetésről szóló tanítást (kettős predestináció). Kifejtette, hogy Isten mindenkit kiválasztott, az üdvösséget mindenkinek felajánlotta, hogy mégsem fogadja el azt minden ember, az a szabad akarat, az ember szabad választásának bizonyítéka. Talán feledésbe merült volna a kérdés, ha Bolsec nem érzi úgy, hogy a széles nyilvánosság előtt is ki kell fejtenie nézeteit. Vagy csak a helyzet adta lehetőséget ragadta meg. Ugyanis egy októberi kongregáción, azaz olyan istentiszteleten, amikor a laikusok is felszólalhattak, a lelkész a Jn

8,47 alapján a predestináció szellemében prédikált, Bolsec félbeszakította a prédikátort, hamisnak nevezte a tanítást, szidalmazta a lelkészeket, figyelmeztette őket, hogy ne vigyék tévelygésbe a népet. Kálvin, aki az istentiszteletre időközben megérkezett, vitába szállt Bolseckel, szentírásbeli érvei mellett Augustinusra hivatkozva. A városban tartózkodó és itt jelen lévő Farel szintén szólt a gyülekezetnek. A történetek hatására egy városi elöljáró letartóztatta Bolsecet, az indok a közbéke megzavarása volt. Ezt követően hetekig tartó vita kezdődött Bolsec és Kálvin között, s mert az előbbi a svájci lelkészekre hivatkozott, az ügy messze túlnőtt Genf határain. A megkérdezett teológusok Kálvin mellett foglaltak állást, de a kérdést nem tartották olyan súlyúnak, hogy ne lehessen kompromisszumos megoldást találni a per kimenetelére nézve. A genfi tanács, hogy elejét vegye az ügy mentén kibontakozó további viszályoknak, 1551 decemberében száműzte Bolsecet.

Kálvin ragaszkodott Bolsec megbüntetéséhez, ellenkező esetben ugyanis rajta marad a „hamis tanító” bélyege, ami az adott helyzetben tökéletesen ellehetetlenítette volna őt, s nemcsak Genfben. (Egyébként Bolsec Kálvin halála után tizenhárom évvel kiadott egy őt gyalázó könyvet, képtelen rágalmaikat több későbbi történeti munkában is tényként kezelték.)

A vita tárgya tisztán teológiai kérdés volt, Bolsecet mégis a polgári hatóság vette őrizetbe. A reformáció korában nem lehetett szétválasztani teológiát és politikát. Ez igen fontos szempont, a következő fejezet megértéséhez nélkülözhetetlen.

A Szervét ügy

- Szervét műve: De erroribus trinitatis, azaz a Szentháromság tévelygése, pere elítélése, halálának hatása

Szervét ellen folyt a leghírhedtebb per. Kálvint később kemény bíráló érte ezért a perért, amely azzal végződött, hogy Szervétet máglyán megégették.

Szervét elsősorban orvos volt, ő volt az, aki a vérkeringést felfedezte. Vienne-ben dolgozott, mint az érsek orvosa. Emellett Strassburgban és Bázelen a reformátorokkal vitatkozott teológiai kérdésekről. Többek között tagadta a klasszikus dogmákat a szentháromságról: közel állt a régi monarchianizmushoz. Erről két könyvet is írt. Azon a véleményen volt, hogy a keresztyénséget meg kell tisztítani a szentháromságról szóló tanítástól. Az ógyház, a római egyház és a reformátorok mind meghamisították a keresztyén üzenetet, s nézete szerint, ő fogja a keresztyénséget eredeti tisztaságába helyreállítani.

Ezzel a szándékkal írt egy könyvet. A könyv fontos részeit elküldte Kálvinnak (1546 körül), hogy azt átnézze. Kálvin erre válaszolt, s rámutatott a teológiai tévedésekre. Amikor Vienne-ben kiderült, hogy ő volt az, aki könyveket írt a szentháromság tan ellen, elfogták őt – a római katolikusok -, de sikerült elmenekülnie, úgy hogy csak a könyveit égették meg. Szervét Olaszországba akart menni, de útközben megszállt Genfben, ahol felismerték és megint elfogták. Ebben Kálvinnak is szerepe volt. Aztán a kihallgatásokon visszataszító módon viselkedett, mindenkit támadott, különösen Kálvint, akit eretneknek titulált. Bár Kálvin és a többi lekipásztor helyesnek látták Szervét halálra ítéletét, megégetése ellen tiltakoztak. A városi tanács azonban mégis a máglya mellett döntött, így 1553-ban Genfben megégették.

Ahogy a periratokból tudható, a protestáns vértanúk nem vonták kétségbe a római katolikus bíróság felhatalmazottságát arra, hogy kihallgassák és elítéljék őket – ez annak idején elfogadott dolog volt. Csak az volt a kérdés, hogy ki az igazi eretnek. A római katolikusok és a protestánsok egyaránt „rákos fekélynek” tekintették az eretnekeket, s ezt a „fekélyt” ki kell vágni. Ha ez nem történik meg, akkor az egész test (az egyház)

elfekélyesedik. Kálvin ezt szó szerint vette és ki is mondta, hogy nem szabad Szervétet megmenteni, mert akkor sokakat félre fog vezetni: a nyáját védeni kell a farkasok ellen. Aki lelkeket öl, azt meg kell ölni, azt ki kell végezni.

Consensus Tigurinus

Consensus Tigurinus: tigurinok megállapodása, azaz Zürichi Egyezmény.

Mivel az egyházat megosztó harc állandóan a sákramentumokról adott megfogalmazások miatt tört ki, itt kellett teológiai megegyezésre jutni. Ez a megfontolás vezetett kiterjedt levelezéshez e témáról Kálvin és Bullinger között, aki Zwingli utódja lett Zürichben. Miután kifejtették álláspontjukat, és kölcsönösen közeledtek egymáshoz, Kálvin 1549 májusában Zürichbe utazott. Ez volt az ötödik alkalom, hogy Zwingli városában időzött. Kevesebb, mint kétórás személyes beszélgetés megegyezéshez vezetett a zwingliánus reformációval. Ennek az eredménye volt a keletkezési helyéről „Consensus Tigurinus”-nak /tigurinok megállapodása; Zürichi Egyezmény/ nevezett megállapodás az úrvacsoratanról, amelynek a szövege a református egyház egyik, történelmileg legfontosabb hitvallásos irata lett. A Consensus Tigurinus akadályozta meg ugyanis a zwingliánizmus és a kálvini teológia és egyház fenyegető szétválását, és megteremtette egy közös tan- és egyházfejlődés előfeltételét.

Szíves fogadtatásra talált az egyezmény Svájcban, Franciaországban, Angliában és Melancthon részéről is. Ugyanakkor a német lutheranizmussal megszakadt fonalat nem tudták újból összekötni, ami azután ismét heves „úrvacsoratan-harc” okozójává lett. A Consensus Tigurinus mégis a reformátor egyik legnagyobb ökumenikus tette marad, mert ennek megvalósulásáért teológiai nézeteiből néhányat fel is kellett áldoznia. Kálvinnak a teológiai kérdésekben egyébként nemigen megmutatkozó kompromisszumkészsége itt a reformáció történetében egészen ritka, tartós egységet eredményezett.

10.3. A pietizmus jellemzése, az angol pietizmus

Az ortodoxiát a református és a lutheránus egyházban ellenáramlatként a pietizmus váltotta fel. A pietizmus megjelenése szükségszerű volt a protestáns egyházakban. Az ortodoxia hitvallásokhoz, tanokhoz való merev ragaszkodása, mely oly fontos volt a reformáció és az azt követő időszakban, a XVII. század második felében már kevésnek bizonyult. A kiszáradt ortodoxiát a pietizmus a felvilágosodással szövetségben győzte le úgy, hogy később elutasította a felvilágosodás racionalizmusát is. Szükségszerű volt egy ébredési mozgalom megjelenése, a pietizmus, mely a kegyes életnek olyan új formáját hozta, melyben első helyen állt a Krisztussal való személyes kapcsolat, a megtérés és az újjászületés, és az ezt követő érzelmekben, cselekedetekben gazdag Isten dicsőségére való élés.

A pietizmus előfutárai, első képviselő Angliában és Hollandiában jelentek meg. A kezdetet William Perkins (1558-1602) teológiai munkássága jelenti. Az „Armillá Aurea” című munkájában a szentírás szerinti keresztyén életvitelre teszi a hangsúlyt. Akiket Isten kiválasztott, azoknak az életében meg kell, hogy látszódjék Isten ígéreteinek a megvalósulása. Legjelentősebb tanítványa William Amesius (1576-1633) volt. Szerinte a hit összefügg az ember döntésével is, akinek az a feladata, hogy odaadja magát Istennek és így nyugalomra találjon. A holland pietizmus a Nadere Reformatie (pontosabb reformáció) mozgalomból nőtt ki, mely a dordrecht-i zsinat után indult el azzal a céllal, hogy a református tanítást és etikát ne csak elfogadják az emberek, de meg is éljék. A holland pietisták

az egyházat akarták megreformálni, nemcsak a személyes kegyességi életet. Képviselői: Willem Teelinck (1579-1629), Gisbert Voetius (1589-1676) és Johannes Coccejus (1603-1669).

A holland pietizmus sem volt egységes. A gyülekezetekben megkülönböztették a hívő magot a meg nem tértektől, vagyis fennállt a törvényeskedés és a szakadás veszélye.

A pietizmus pozitívan hatott az egyházi élet belső megújulására, benne a keresztyén ember lelkeségének meggazdagodására. Értékei: bibliakörök, napi bibliaolvasás, bibliaterjesztés, konfirmációi előkészítő, lelkigondozás, misszió, szociális munka, tanintézetek, énekek. A pietizmus értékelésénél nem szabad arról elfelejtkeznünk, hogy különböző ágai voltak, a szelídtől, mely nem akart az egyházból kiszakadni, hanem inkább élesztőleg hatni, a vad szélsőségesig, mely számára a gyülekezet is akadály volt a kegyesség megélésében. A pietizmusra szükség volt, hogy az egyházat, annak életét megújítsa, hogy a pusztá tanok helyett odafordítsa az emberek figyelmét Jézus Krisztusra, a vele való élő kapcsolatra, és annak következményére, a jónak cselekvésére. Általa lett előbbé az egyház, bár nem volt mentes a pietizmus a túlzásoktól.

10.4. Az egyház a harmadik birodalomban

A *Német Keresztyének* gondolatvilágára nagyban hatott a Hitler iránti elfogult, kritikátlan lelkesedés. 1932-ben a nemzetiszocialista párton belül Német Keresztyének név alatt szövetkeztek mindazok, akiket politikai érdekek vagy vallási okok fűztek az egyházhoz. A Német Keresztyének követelése a 28 tartományi egyház egyesítése egy birodalmi egyházzá, a tartományi gyűlések, zsinatok megszüntetése, az ún. *Führer-alapelv* megvalósítása az egyházkormányzatban, az árjatorvény, vagyis a zsidókérdés kiterjesztése az egyházra; a hit megelevenítése a keresztyénség germanizálása és az egyház néppel és politikával való kapcsolatának szorosabbá tétele révén, vagyis faji antiszemizmus alkalmazása a teológiában, minden zsidó hatás elhagyása a keresztyénségből, Jézus elválasztása a zsidóságtól az ún. árja Jézus alakjának megalkotásával, a kinyilatkoztatás fogalmának alkalmazása a történelemre, főként Németország 1933 utáni politikai történetére; minden szövetségi vagy zsidó elem kiiktatása az igehirdetésből, a liturgiából, sőt még az Újszövetség szövegéből is; az egyház megtisztítása minden nem árja egyháztagtól.

A Német Keresztyének ellenfele a *Hitvalló Egyház* volt. A későbbi hitvalló körök már a 20-as években kiálltak az egyház államtól és nemzettől való függetlenségéért, határozottan különbséget tettek az egyház és a világ között, a kettő közti átmenetet felszámolták, hangsúlyozták a biblicizmust, szorosan kötődtek az egyházi hitvallásokhoz, mindenekelett pedig a Bibliát vallották Isten egyetlen kinyilatkoztatásának.

A harc *első szakaszát* a Ludwig Müller birodalmi püspökkel kapcsolatos küzdelem határozta meg. 1933. május 13-án az ifjúreformatori mozgalom azt követelte, hogy *Friedrich von Bodelschwinget* nevezzék ki birodalmi püspökké. *Hitler* azonban megtagadta tőle az egyházi jóváhagyást. Bizalmas emberét, Ludwig Müller katonalelkészt akarta megjutalmazni ezzel az állással. *Hindenburg* birodalmi elnök közbelépésére egyeztető tárgyalások kezdődtek, melyek eredményeként létrejött 1933. július 11-én az egyház alkotmánya. Ezzel létrejött a tartományi egyházak felett álló *birodalmi egyház*.

Hitler 1933. január 30-án került hatalomra, és azonnal ajánlatot tett a pápának egy birodalmi konkordátum megkötésére. A konkordátumról folyó tárgyalásokat német részről *Franz von Papen* alkancellár, a Vatikán részéről *Pacelli* bíboros vezette. A megegyezés igen gyorsan létrejött. 1933. június 20-án Papen és Pacelli alá is írták a *birodalmi konkordátumot*. Ezzel az egyház elismerte a náci rezsimet.

A konkordátum biztosította a katolikus hit nyilvános gyakorlását, egyértelműen az egyházra ruházta az egyházi hivatalok betöltésének jogát, biztosította a felekezeti iskolák, valamint az állami iskolákban folyó hittanoktatás továbbélését. Egyúttal rögzítette, hogy papok és szerzetesek nem lehettek politikai pártok tagjai.

1934-1937 között a Vatikán igyekezett Hitlert a szerződés betartására bírni, a legcsekélyebb eredmény nélkül. Az 1937. március 14-i *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikában a pápa határozottan és élesen elítélte a nemzetiszocialista újpogányságot, a totalitarizmust, a fajelméletet és a fajüldözést, valamint a vallás- és egyházüldözést.

1934-ben, *Barmen*-ben zsinatot tartottak a Hitvalló Egyházhoz tartozók, amelyben Barth és két másik teológus egy teológiai nyilatkozatot terjesztett elő. Az egyetemes jelentőségűvé vált *Barmeni nyilatkozat* a reformatori hitvallások alapján készült bizonyoságtétel volt. A Hitvalló Egyház kritikája hat pontban fogalmazódott meg:

1. Jézus Krisztus, ahogy a Biblia bizonyoságot tesz róla, Isten egyetlen igéje, akit hallgatnunk kell, akiben életünkben és halálunkban bízunk, csak neki tartozunk engedelmisséggel. Visszautasítjuk azt a tévtanítást, hogy Isten igéje mellett más hatalmat, eseményt vagy igazságot, mint Isten kijelentését kellene elismernünk.
2. Jézus Krisztusban Isten teljes bűnbocsánatot ígért. Isten igéje, amely megjelent Krisztusban, egész életünket meghatározza. Éppen ezért életünk minden területén engedelmisséggel tartozunk Istennek. Általa tapasztalhatjuk meg a világ istentelen megkötözöttségeitől való megszabadítást, hogy Isten teremtményeinek szolgáljunk. Visszautasítjuk azt a tévtanítást, amely szerint vannak az életnek olyan területei, ahol másnak kell engedelmeskedni, és ahol nincs szükségünk a Krisztus által megszerzett megigazulásra és megszentelődésre.
3. Az egyház a testvérek gyülekezete, amelyben Jézus Krisztus az igében és a sákramentumokban a Szentlélek által jelenvaló Úr. Hitével és engedelmisségével, igehirdetésével és egyházi szolgálataival meg kell mutatnia, hogy csak Isten kegyelméből akar élni. Visszautasítjuk azt a tévtanítást, hogy az egyház igehirdetését és rendjét az uralkodó világnézeti vagy politikai meggyőződés változásainak vesse alá.
4. A különböző egyházi tisztségek nem uralkodásra adattak, hanem az egész gyülekezetre bízott szolgálat gyakorlása érdekében. Visszautasítjuk azt a tévtanítást, mely szerint e szolgálat mellett még más vezetők is lehetnének az egyházban.
5. A Szentírás szerint az állam feladata az igazság és a béke biztosítása, az egyház pedig emlékeztet Isten országára, törvényére és igazságosságára. Visszautasítjuk azt a tévtanítást, hogy az állam a maga sajátos feladatai mellett az emberi élet egyetlen rendjévé kellene, hogy legyen, s az egyház szolgálatait is betölthetné; de elvetendő az is, amikor az egyház akar a maga sajátos megbízatásán felül állami jelleget, feladatot és méltóságot magára öltetni.
6. Az egyház megbízatása az, hogy Krisztus evangéliumát minden népnek hirdesse az igehirdetés és a sákramentumok által. Visszautasítjuk azt a tévtanítást, mely szerint az egyház emberi önkény hatására bármilyen önhatalmú kívánság, cél vagy terv szolgálatába állna.

Az egyházi harc *második szakaszát* (1935-1937) *Kerrl* egyházügyi miniszter tevékenysége és az ellentétek bizonyos mértékű csökkenése jellemezte. Az egyházi harc *harmadik szakaszában* (1937 után) *Kerrl* miniszter tovább próbálkozott a válság enyhítésével. Az egyházon belüli nagy eszmei harc hátterében az egyházellenes áramlatok agitációja állt.

A náci pártban felerősödött az egyházellenes irányzat. Az iskolákban válságba került a hitoktatás, végül egészen megszűnt. Újabb és újabb lelkészeket tartóztattak le. 1945. augusztus 31-én *Treysa-ban* egy tizenkét tagból álló testület megalapította a *Németországi Evangélikus Egyház* (EKD) ideiglenes tanácsát. Alakuló ülésükön a tizenkét tag elnökké választotta *Theophil Wurm* württembergi tartományi püspököt, helyettesévé pedig megtette a náci időkben a Hitvalló Egyházban tevékenyen részt vevő és ezért 1937-ben internált berlini lelkészt, *Martin Niemöllert*.

1945. október 18-19-én az EKD ideiglenes tanácsa megjelentette az ún. *Stuttgarti bűnbánat* című iratát. Ebben az aláírók önmagukat vádolták, amiért az egyház nem küzdött elég határozottan a náci rezsim ellen.

11. Tétel

11.1. A keleti egyház élete a VI. századtól a Kelet-Római birodalom bukásáig

- I. Justinianus: 527-565
- Az athéni iskola bezárása: 529
- II. Konstantinápolyi zsinat: 553
- A nyugat római birodalom bukása: 476

I. Justinianus (527-565), a chalcedoni zsinat buzgó híve arra törekedett, hogy a monofizitákat visszatérítse az igazhitű egyházba. Azonban vallástörvényeivel, melyeket udvari hittudósai javaslatára adott ki, a célba vett egység helyett a zavart növelte. Míg ő a chalcedoni zsinat javára készített terveket, addig felesége, *Theodora* a monofizitákat pártolta. Ennek tanácsára Justinianus az egység helyreállítása végett egy *értekezletet* rendezett katolikus és monofizita püspökökből, de ennek sem lett meg az óhajtott eredménye. Majd a monofiziták kedvéért igazhitűnek hirdette ki az „*Isten megfeszítettet*” alakot (533.). Ezzel a ténnyel csak felingerelte a katolikusokat.

A visszaszerzett területeken újjászervezte a közigazgatást. Visszaállította a régi római hivatalokat. Szabályozta a püspökök helyzetét és a pápaválasztást. A bizánci államegyházi törekvéseket vezette befejezéshez szigorú központosító politikájával, és kialakította a cezeropapizmust. A még mindig jelentős pogányságot halálbüntetés terhe alatt a keresztyénség felvételére kényszerítette, és 529-ben az athéni filozófiai iskola bezárásával az antik szellemben való képzés lehetőségét is megszüntette.

A béke nem állott helyre, sőt most a *három cikkely felőli vita* indult meg, mely oly nagy zavart támasztott nyugaton, hogy a császár az ellentétek kiegyenlítése végett szükségesnek látta új *közsszínatot* hívni össze *Konstantinápolyba* (553.). Ez az engedelmes zsinat minden kívánságát teljesítette a császárnak, s megerősítette a három cikkely kárhoztatását. *Vigilius*, római püspök tiltakozott a zsinat végzése ellen, s védelmezte egy *iratában* a három antiochiait, de egy év múlva elismerte a zsinat végzéseit (554.).

Utódja *I. Pelagius* is elismerte a császári zsinat érvényességét, de nyugatnak nagy része megszakította az egyházi összeköttetést Konstantinápolyval, valamint Rómával is. Justinianus még egy kísérletet tett a végre, hogy kibékítse a monofizitákat az állami egyházzal, nevezetesen *Krisztus testének romolhatatlanságát* igazhitű tannak nyilvánította egy *rendeletben* (564.). Már megkezdtek az ellenkező katolikus püspökök száműzetését, midőn a császár halála véget vetett minden önkényes egyesítési tervnek (565.).

Az is felvételét a hitvallásba, hogy a *Szentlélek* nemcsak az Atyától *származik*, hanem a *Fiútól is* (*toledói zsinat*, 589.). Ez a tétel képezte a nyugati és keleti egyház szakadásának hittani alapját, a görög egyház ugyanis a niceai hitvallás meghonosításának nyilvánította felvételét.

Heraklius császár (610-641) újjászervezte a hadsereget, melynek magját már nem a zsoldosok, hanem a katonai szolgálatért földbirtokban részesülő parasztság alkotta. A honvédelem célját szolgálta a birodalom új területi felosztása is: a körzetek élére kerülő katonai parancsnokok átvették a polgári közigazgatás irányítását is. Heraklius császárnak ezekkel a reformokkal sikerült az avar és szláv terjeszkedést megállítania, és a perzsákra 627-ben megsemmisítő vereséget mérnie. Az arabok hódítását azonban már nem tudta

megakadályozni.

A keleti egyház közzsinatnak tekinti a IV. konstantinápolyit (II. trulluszi), mely 692-ben tartatott, s amely nem foglalkozott hitcikkekkel, hanem csak kánonokat adott ki és újból kimondta a római és konstantinápolyi püspök egyenjogúságát.

11.2. Kálvin teológiája és az Institúció

- az Institutio első kiadása: 1536
- legteljesebb kiadása: 1559

A Lélek az Ige által működik, de ahhoz, hogy az Igét el tudjuk hittel fogadni, szükség van a Szentlélekre.

A Biblia önmagában is elégséges, mert Istentől ihletett, de mivel ezt az objektív valóságot saját erőből nem tudjuk elfogadni, ezért kell, hogy a Lélek pecsételje meg azt a mi szívünkben. A mi hitünk nem egy különleges kijelentésen nyugszik, hanem Isten Igéjén. Ez viszont csak azért lehet, mert Isten Lelke adja a szívünkbe azt a meggyőződést, hogy valóban így szól az Úr. Kálvin szerint ezért a **Lélek és az Ige elválaszthatatlan**.

A Bibliában Isten kijelentette magát; minden, ami benne van, hasznos nekünk és többet nem kell tudnunk.

A reformátorok szoros kapcsolatot láttak az imádság és a megigazulás között: Krisztus az, aki mindent nekünk ad, Isten színe előtt Krisztusért kedvességet találunk. Ezért amikor az imádságról beszélünk, nem az emberrel kezdjük, hanem Istennel, mert **az imádság mindig felelet, reagálás Isten ígéreteire**. A Szentlélek munkálkodik az Ige által a mi szívünkben, így az Ige és a Lélek együtt marad.

A predestinációról két szempontból lehet beszélni: Isten szempontjából és az ember szempontjából. Isten mindent tud, mindent kezében tart. Nincs semmi véletlenül az életben: Isten teremtett mindent, s már az anyaméhtől fogva Isten gyermekei vagyunk. **Az Istennek minden emberrel van terve**. Van akit az örök életre választott ki, s van akit a kárhozatra. Saját erőből nem tehetünk semmit: teljes mértékben Isten kegyelmére vagyunk utalva. De Isten kegyelme által a Szentlélek és az Ige munkálkodik a mi szívünkben, úgy, hogy Isten evangéliumát hittel elfogadhatjuk. A hit is kegyelmi ajándék; ebből látszik, hogy Isten szeret minket. A kiválasztás azt jelenti, hogy Isten a romlott tömegből kiválasztja az övét. **Az ember bűnét Isten beleszámította az elvetésbe és a kiválasztásba**. A bűn tekintetében nincs különbség az emberek között, mert minden ember bűnös. **Egyetlen ember sem érdemel mást, mint az elvetést. Nem az elvetés, hanem a kiválasztás a csoda**.

Az elvetés is Isten akarata szerinti, mert azzal a döntéssel, hogy bizonyos embereket Krisztusban az örök életre kiválaszt, azzal másokat tudatosan hagy a bűnükben. **A hívő ember nem jobb, mint a hitetlen**. Csak Krisztus által, csak a Szentlélek munkája által lehet hitre jutni. Ha Isten Szentlelke nem nyitná meg az ember szívét, nem tudná elfogadni az örömhírt.

A kiválasztásunk Jézus Krisztusban biztos. Egyrészt azért, mert Krisztus maga is részt vett az örök kiválasztásban, mint a Szentháromság második személye, másrészt pedig Krisztus a kiválasztásnak végrehajtója a Szentlélek által.

Kálvin Augustinusszal együtt vallotta, hogy **Krisztus két sákramentumot rendelt**: a keresztséget és az úrvacsorát. Ahogy az egyház, úgy a sákramentumok is a külső eszközökhöz tartoznak, amelyeket Isten hitünk táplálására akar használni. Az Evangéliumhoz képest a

sákramentum másodrangú, hiszen Isten Igéje magában véve világos, de Isten adta a sákramentumokat, a **látható Igét is.**

Kálvin a római egyházzal szemben vallja, hogy nem **szabad a sákramentumokat azonosítani a kegyelemmel.** Világos különbséget tesz a látható jegyek és a láthatatlan valóság között. A sákramentum csak akkor hatékony, ha azt hittel elfogadjuk, azaz ha a Szentlélek a szívünket megnyitja.

11.3. Jacib Philipp Spener élete és munkássága

Jacob Philipp Spener Rappoltsweilerben, Elzászban született; a családja körében uralkodó kegyességet elsajátította már serdülő korában; a bibliának s Arndt és főleg az angol református hittudósok műveinek szorgalmas tanulmányozása az igazi keresztyénséghez vezette. Tanulmányait *Strassburgban* végezte (1651-1654); azután meglátogatta *Bázelt, Genfet*, hol a református egyház alkotmánya s a genfi lelkészek kegyessége és humanitása mély benyomást gyakorolt rá. 1661-től Württembergben tartózkodott, hol mindenkit megnyert szerénységével és képzettségével. Majd prédikátornak hívták *Strassburgba* és hittudorrá lett. Tehetsége, tudományossága és buzgósága jutalmául a majna-frankfurti lelkészek szeniori állását nyerte el (1666.). Már ebben az állásában meggyőződött róla, hogy reformálni kell az egyházi állapotokat; éppen ezért a gyermekek vallásos nevelésére fordította figyelmét s a szokás ellenére maga vette kezébe a vallás tanítását. 1686-ban a *drezdai udvari főlelkési* állásra hívták meg. Új állása kedvezőbb, de kényesebb munkakört nyitott meg előtte, mivel az ortodoxiának éppen Drezda volt a fő helye. 1691-ben *Berlinben préposti és egyháztanácsosi* állást ajánlottak fel neki.

Spener szívvel lélekkel a lutheri egyház híve volt, de átlátta, hogy az akkori ortodoxia uralma alatt álló lelkészek rideg, okoskodó, az ellenkező véleményűeket kíméletlenül ostromló hittani fejtegetéseikkel nem gyakorolhatnak áldásos befolyást a hívek vallásos erkölcsi életére.

Szükségesnek vélte *reformeszméit* szélesebb körben is megismertetni. Ezért bocsátotta közre *Pia desideria* oder herzliches Verlagen nach gottgefälliger Besserung der wahren evang. Kirche (1675.) című művét. *Kifejtette* benne, hogy az Isten igéjének terjesztésére és alaposabb megértésére nem elég a szószéki tanítás, hanem szükségesek magán-összejövetelek is; továbbá szervezni és gyakorolni kell a *szellemi* (= *egyetemes*) *papságot*, más szóval azon lenni, hogy a község építésében a hívek is segítsenek a lelkészeknek, nevezetesen a család fejei családjuk körében együtt való imádkozással, szentírásolvasással és vallásos beszélgetésekkel igyekezzenek megszilárdítani környezetük vallásosságát. A keresztyénség nem elégedhetik meg a vallásos igazságok elméleti tudásával, hanem alkalmazni kell őket a gyakorlati életben is; a hitetlenek és téves hitűek ellen nem elég a hideg okoskodással folytatott szóharc, hanem azon kell igyekezni, hogy szeretettel ne csak meggyőzzük, hanem meg is jobbítsuk őket. Meg kell értetni a teológusokkal, hogy nem elég a szorgalom és képzettség *kegyes élet* nélkül; az *egyházi beszédben* a fő dolog, hogy megmutassuk, hogy a benső vagy új emberben van az igaz keresztyénség alapja, ennek gyökere a hit, gyümölcsei pedig a keresztyén életnek megfelelő művei.

Még sokkal mélyebb befolyást gyakorolt Spener az egyházi életre *drezdai tartózkodása* alatt. Az egész szász választófejedelemségben meghonosította a *hitvallási vizsgálatokat* (konfirmációt). Munkába vette az egyetemek *teológiai tanódszerének*

megjavítását. Ugyanis a lipcsei egyetemen már évek óta szünetelt az exegézis előadása, s csak dogmatika, polemika, filozófia és homiletika volt. Spener sürgetésére elrendelte a főegyháztanács, hogy exegézist is adjanak elő. Ezzel a lépésével magára haragította a hittani kart. A kar azzal vádolta meg az exegézis tanítóit, hogy elhanyagolják az istentiszteletet, nem törődnek a hittani tudományokkal, hogy rajongók és elszakadásra törekcszenek. Ezen vádak alapján betiltották az előadásokat. A lipcsei per volt a kezdete annak a heves küzdelemnek, melyet éveken át folytattak az ortodoxok a pietizmus ellen. Nem sokkal ezután Spener is elhagyta Drezdát, s *Berlinben* telepedett le, hol egészen megnyerte a brandenburgi választófejedelmet, *III. Frigyes*, ki új egyetemet alapított *Halléban* (1694.), melynek hittani tanszékét pietistákkal töltötte fel.

11.4. A protestáns egyház Németalföldön

Amikor a *francia uralom* (1806.) megszűntette a holland református egyház állami jellegét, felforgatta annak korábbi szervezetét is. De ez az állapot nem tartott sokáig; a béke helyreállta után (1815.) az *újraszervezett állam alaptörvénye központosítva újította meg a zsinati alkotmányt*, az államnak az egyházra a korábbinál jóval nagyobb befolyást biztosított, de mellőzte a régi egyházfegyelmet.

Különösen az újkori teológiának a keresztyénség történelmi alapja ellen intézett erős támadása ébresztette fel az *ortodoxia* szellemét. *Több pártra* ágazott szét az ortodoxia, aszerint, amint a *politikai ortodox* vagy a *költői romantikus* vagy a *metodista hitébresztő* áramlatot követte.

A pártok közt, gyakorlati téren akkor tört ki a harc, mikor az ortodox párt egy tagja, *de Cock* lelkész hívei nagy részével elhagyta az egyházat, ezt a tettét a *régi református egyház megújításának* tekintette, s ez alapon a különváltak részére követelte az egyházi javakat is. A kormány pénz- és börtönbüntetéssel sújtotta az elszakadtakat. Végül a király elismerte őket, mint különvált keresztyén egyházat (1839.), de kizárta az állami javadalmaszából. Az egyes különvált községek 1869-ben egyesültek a *middelburgi zsinaton*.

Mikor átalakították az állam alaptörvényeit (1850.), nagyobb önállóságot és *javított zsinati rendszert* nyert a nemzeti egyház is, a későbbi módosítások következtében pedig *egészen megszabadult államegyházi jellegétől*. Az állam és egyház elválasztását a *kultuszminisztérium eltörlése* fejezte be. A *nemzeti református egyház új alkotmánya* szerint minden községet az *egyháztanács* kormányoz.

Az állam és egyház elkülönülésével együtt járt az *iskolák államosítása* is (1857.).

Az egyháztanács a régi református rendtartás feltételéhez akarta kötni az úrvacsorában való részesedést (1884.); az egyházkerületi hatóság ellenkező nézeten volt, felfüggesztette az egyháztanácsot, lefoglalta az egyházi vagyont és levéltárt. Az egyházi gondnokság visszafoglalta ezeket. Az egyháztanács kijelentette, hogy visszatér a régi egyházi rendhez, és a *németalföldi református egyház* címet veszi fel.

Hollandiának *többi protestáns felekezetei* közül a szabad szellem befolyása alá kerültek a *lutheránusok* is; csak egy részük vált külön ó-lutheránus egyház címen. Az állam újraszervezése alkalmával új zsinati alkotmányt nyertek ők is. Későbbi királyi rendeletek megerősítették önkormányzatukat.

Belgiumban azután, hogy biztosította az *új alkotmány a teljes kultuszszabadságot*, nemcsak a vallonok, hanem a flamandok közt is terjedt a protestantizmus. A protestánsok nagy része a nemzeti evangélikus egyházhoz tartozott.

12. Tétel

12.1. A pápai hatalom összeomlása, avignoni pápaság, a nyugati egyházszakadás, reneszánsz pápaság (246-253. o.)

VIII. Bonifatius határtalan uralomvágya, kapzsisága és bosszúszomja sötét árnyat vetett jellemére, s igen nagy kárt okozott a pápai tekintélynek. Terve azonban nem sikerült, mert nagyon megváltoztak az idők, s kezdtek kinőni a keresztyén népek a pápai gyámság alól.

Bonifatiusnak erőszak volt az első uralkodói ténye is; a *Colonnák* hatalmas római *nemzetségét*, mivel érvénytelennek tekintette a Coelestinus lemondását, elűzte és feldúlatta birtokát.

Franciaország királya, *IV. Szép Fülöp* éppen háborút folytatott *I. Eduard* angol király ellen. Bonifatius, III. Incét utánozva, bírólul lépett fel a hadakozó felek közt (1295.), de Fülöp büszkén visszautasította a pápai beavatkozást, s emellett a háború költségeinek fedezésére megadóztatta a papságot is. A pápa felbosszankodva, a *Clericis laicos* kezdetű bullával (1296. február 24.) akart a királyra csapást mérni, mely bulla egyaránt átkot mondott mind arra a világra, ki megadóztatja a papságot, mind arra a papra, ki eleget tesz az ilyen követelésnek. Azonban a bulla átka hatástalanul hangzott el, mert a pápa nem számíthatott a francia papság támogatására. Sokkal nagyobb hatása volt király rendeletének, mely válaszul adatott ki a bullára, s mely megtiltotta a nemes ércnek és pénznek az országból való kivitelét. A pápát nagy pénzzavarba juttatta ez a rendelet, mivel Franciaország volt jövedelmének leggazdagabb forrása; most tehát egyszerre békülékeny hangulat szállta meg, engedményeket tett Fülöpnek, s nagyapját (IX. Lajost) a szentek közé sorolta. A pápa engedékenységet hasonlóval viszonzta a király is, és elismerte őt békebírónak. A pápa bírói ítélete azt kívánta, hogy eredeti birtokosaikra szálljanak vissza a harcoló felek által elfoglalt területek. Az angol király felett előnyben lévő francia király nem volt megelégedve ezzel az ítélettel, ezért vég nélkül húzta-halasztotta az alkudozásokat. A pápa az egyház elnyomásával vádolta a királyt; a király pártfogásába vette a pápának legengesztelhetlenebb ellenségeit: *Colonna Istvánt* és *Sciarrát*, s véd- és dacsövetséget kötött az újonnan megválasztott német királlyal, *I. Alberttel*, kit a pápa nem ismert el. Erre megtörtént a teljes szakadás. A pápa elragadtatva szenvedélyességétől, meggondolatlan lépéseket tett; a királyhoz egy általa gyűlölt férfit küldött követül (Saisset Bernát, pamiers-i püspököt, 1301.). A király elutasította, s utóbb fogságra vetette a hetykén fellépő követet, ezért Bonifatius eretneknek mondta a királyt. Ez viszont őt illette esztelen címmel. A pápa *zsinatot* hívott össze *Rómába*, hogy ítéletet mondjon a királyra; ezen *zsinat* eredményének tekinthető az *Unam sanctam* kezdetű bulla (1302. november 13. vagy 18.), mely manicheizmusnak nevezi és elátkozza azt a véleményt, hogy a világi hatalom egészen független az egyháztól és önálló. A király is gondoskodott hasonló megtorlásokról, kimondatta egy *gyűlésen* a rendekkel a királyi hatalom függetlenségét (1302. április 10.), egy *másik gyűlésen* (1303. június) terhes vádakot emeltetett a pápa ellen (eretnokség, gyilkosság). A francia korbátnok, *Nogaret Vilmos*, Rómába ment a vádiratokkal és fellebbezési okmánnyal, hogy érvényt szerezzen nekik. Bonifatius Rómából Anagniba futott, s átkot akart mondani a királyra (szeptember 8.), de Nogaret és Colonna Sciarra megelőzték, midőn elfogták palotájában. Nogaret azt követelte a fogoly pápától, hogy vagy mondjon le, vagy álljon *zsinat* elé, vagy vonja vissza a francia király ellen kiadott bullákat. Azonban a pápa hajthatatlan maradt. Az átélte rázkódtatások és aggodalmak annyira megtörték, hogy meghalt még abban az évben.

Ez a vereség nagyon megingatta a pápaság szilárdnak hitt alapját, és nem is jött egyedül;

erős vereség érte Szicíliában, Toscanában, Lengyelországban, Angliában és Magyarországon. Hazánkban az Árpád-ház férfiágának kihalása után VIII. Bonifatius *Róbert Károlyt* akarta trónra emelni azt vitatván, hogy nem a nemzetet, hanem őt illeti a korona feletti rendelkezés joga. A nemzeti párt, melynek élén Csák Máté nádor és János kalocsai érsek állott, a pápai követeléssel szemben a cseh Vencelt ültette a trónra. A budai polgárság és a papság egy része gyűlést tartott, s átkot mondott a pápára, követére és általában Róbert Károlynak minden párthívére. Buda ezzel a lépésével tényleg elszakadt a római pápától, s ebben az állapotban maradt kilenc évig.

Avignoni pápaság

Bonifatiusnak a halála után az ő hű barátja, *XI. Benedek* lépett a pápai székre (1303. október 22. – 1304. június 7.). Ő nagyon ragaszkodott ugyan elődjéhez, de kénytelen volt jobbra visszavonni a Franciaország ellen kiadott végzéseket. Végül sikerült kivinni a francia politikának, hogy a bordeaux-i érsek választassék meg, ki *V. Kelemen* név alatt foglalta el a székét (1305-1314). Ő a Fülöppel kötött *titkos szerződésben* egészen a francia érdekeknek kötelezte le magát. Kelemen nem is ment Rómába, hanem *Avignonba tette át a pápai kúriát* (1309.), mely majdnem hetven évig maradt ott.

V. Kelemen, ki egészen a francia udvar szolgálatába szegődött, a francia egyházat tized fizetésére kötelezte a király javára; Bonifatius bulláit részint visszavonta egészen, részint felfüggesztette Franciaországra nézve. A *vienne-i közzsinat* (1311-1312) igazolta Bonifatius emlékét. De már a *templomosok* hatalmas és gazdag rendjét, mely államot képezve az államban, útjában állott a király politikájának, nem menthette meg. Kelemen ebben az alárendelt helyzetében legalább külföldön igyekezett éreztetni hatalmát. Így a velencei köztársaságot iszonyú átokkal sújtotta a Ferrara feletti viszály alkalmával (1309.); midőn *VII. Luxemburgi Henrik* a császári koronaigényeinek felelevenítése végett hadsereget vezetett Olaszországba, elődeinek minden követelését megújította ellene, sőt midőn a hős fejedelem hirtelen meghalt diadalútjában (1313.), a pápai bullák fennen hirdették, hogy a pápa feletle áll a császárnak és trónüresedés közben, Krisztustól nyert hatalmánál fogva, jogosítva van a birodalomban a fejedelmi hatalom gyakorlására.

A Kelemen után következő pápák, *XXII. Jánostól V. Orbánig* (1316-1370), hasonló függő helyzetben maradtak és idegen érdekeket szolgáltak. Érdekében állott Franciaországnak, hogy erőre ne kapjon a német birodalom; ennek a politikának volt a kifolyása, hogy *XXII. János*, midőn *Bajor Lajos* és *Osztrák Frigyes* versenyzett a német koronáért, annyi akadályt gördített a győző Lajos király útjába, amennyit csak lehetett. A király ezekkel az intézkedésekkel szemben közzsinathoz fellebbezte ügyét (1324.), azután pedig Olaszországba vonult egy hadsereggel, s Rómában *ellenzéki pápát* ültetett szent Péter székébe (*V. Miklóst*, 1328-1330), aki őt császárrá koronázta. Azonban ez a diadal rövid ideig tartott; a császár Olaszországban nem tarthatta fenn magát, s kivonulása után az avignoni pápa hatalmába adatott papája. Lajost új átokkal sújtotta a pápa, s ridegen visszautasította minden békülési kísérletét. A béke a következő *XII. Benedek* (1334-1342) alatt sem jöhetett létre. A *Rense-ban tartott első választófejedelemi gyűlés* (1338.) érvénytelennek nyilvánította a pápa ítéleteit, továbbá kijelentette, hogy a római császári és királyi hatalom törvényessége egyedül a választófejedelmek választásán alapul és birodalmi törvényt emelte ezt a nyilatkozatát.

VI. Kelemen, követve elődeinek francia politikáját, elérte, hogy a választófejedelmek Lajos helyébe *IV. Károlyt*, János cseh királynak a fiát választották meg királynak, ki elismerte a pápa felsőségét.

Erre az időre esik *Nagy Lajos*, magyar király fivérének, *Andrásnak* a Nápolyban való meggyilkoltatása (1345.). A magyar király hadsereggel nyomult Olaszországba, hogy bosszút álljon az özvegy királynén, *Johannán*. A másodok házasságra lépett (rokonával, Tarentoi

Lajossal) Johanna azonban Avignonba futott a magyar had közeledtére, hol a pápa feloldozta a szép asszonyt a gyilkosság vádjától, és megerősítette második házasságát. Ugyanezzel az alkalommal Johanna az avignoni grófságot olcsó áron eladta a pápának (1348.), hogy fedezhesse a magyarok elleni háború költségeit.

A császárság és pápaság közt lefolyt küzdelemben *irodalmi fegyverekkel* is folyt a harc. A császárság párhívei a világi hatalom függetlenségét védték, sőt azt vitatták, hogy az egyházi hatalom alá van rendelve a világinak; egyházalkotmányi eszményük az ős keresztyén *püspöki rendszer* volt, mely nem ismert jogi különbséget a püspökök közt; a *közssinat* összehívására a császárt vagy a fejedelmek egyikét tartották illetékesnek. Ezekkel szemben a pápaság hívei a pápának isteni jogon alapuló abszolút hatalmát bizonygatták, s odáig mentek követeléseikben, hogy *földi úristennek nevezték a pápát*.

Előbb *V. Orbán* költözött Rómába (1367.), de az olaszországi zavarok elől visszavonult Avignonba. Végül *XI. Gergely* véglegesen visszatért Rómába (1377.).

Nyugati egyházszakadás

XI. Gergely halála után diadalmaskodott a rómaiak politikája, és egy olasz, *VI. Orbán* (1378-1389) foglalta el szent Péter székét, ki igen derék, becsületes, de nagyon szigorú és kíméletet nem ismerő egyházfő volt, s rideg magaviseletével egészen elidegenítette magától a bíbornokok nagy részét. Az elégtelen francia bíbornokok Orbán választását törvénytelennek nyilvánították, néhány elégedetlen olasz bíbornokkal egyesülve, *konklávé*t rögtönöztek *Fondiban*, s *VII. Kelemen* választották meg (1378-1394). Az ellenzéki pápa Avignonba vonult, és törvényes pápának ismerte elé Francia-, Spanyolország, Skócia, Nápoly és Savoya, ellenben a németek, angolok, dánok, svédok, magyarok és lengyelek hívek maradtak VI. Orbánhoz. Így jött létre a *pápai szakadás* (1378-1409).

A harc nemcsak szellemi, hanem Olaszországban világi fegyverekkel is vívatott a két pápa közt. Nevezetesen VI. Orbán átokkal sújtotta az avignoni pápa mellett nyilatkozó Johannát, s Nápolyt *Nagy Lajos* magyar királyra ruházta pápai hűbérül (1379.). Lajos, kit nagyon elfoglaltak óriási birodalmának gondjai, *Durazzói Károlynak* engedte át ezt a jogát. Ezzel szemben Johanna *Anjou Lajos* francia herceget fogadta örökösévé, s VII. Kelemen pápai hűbérül reá ruházta Nápolyt. Eszerint Nápolyt a maga fejedelmjelöltjének engedte át mindkét pápa, és így fegyvernek kellett döntenie a nápolyi trón birtoka felett. A hadi szerencse a Durazzóiaknak kedvezett, s Károly fia, László, birtokába jutott Nápolynak (1400.).

A kettős pápaság és udvartartás, valamint a háború költségének fedezése igen sok pénzt emésztett fel; ennek a megszerzésére újabbnál újabb zsarolási módokat gondolt ki mindkét pápa, s ha kifogyott a földi javakból, áruba bocsátotta a mennyei javakat is. A megdöbbenő helyzet bebizonyította, hogy a pápaság még a külső egységét sem képes fenntartani az egyháznak, annál kevésbé képezi annak belső, igazi központját. A párizsi egyetem különös feladatának tűzte ki az egyházi szakadás megszüntetését, és a megzavart béke helyreállítását. Ezen mozgalom élén *d' Ailly Péter*, *Clemanges Miklós* és *Gerson Charlier János* állott. Végül azok a bíbornokok, kik kifáradva a pápákkal folytatott alkudozásokban, elhagyták őket és Livernoban egyesültek, engedve a közóhajnak, *összehívták a közssinatot Pisába* (1409.), hogy ítéletet mondjon a két pápára. Ezen zsinat feladatára, irányára *Gerson* több *iratában* hívta föl a figyelmet, melyekben kimondta, hogy az egyház egységének Krisztus a biztosítéka; a pápának feltétlenül engedelmessé válni helytelen volna, sőt egyes esetekben nélküle is lehet közssinatot tartani, mely őt lemondásra kényszerítheti, leteheti, szükség esetén megfoszthatja életétől is. Bebizonyítani igyekezett, hogy az egyháznak szüksége van egy látható főre, de kiemelte, hogy a *közssinat felette áll a pápának*. Általában odairányult a *három reformáló zsinat törekvése*, hogy *nemzeti egyházak* váltsák fel a központosított egyházat.

Az összeült pisai közzsínat elfogadta *Gersonnak* azt az *alaptételét*, hogy az egyház önálló egészet képez a pápa nélkül is, és megindította a pert a két szakadár pápa ellen. Benedeket és Gergelyt maga elé idézte, s miután nem jelentek meg, mint engedetleneket és szószegőket letette. Azonban az egyház új fejének *V. Sándornak* egyáltalában nem volt kedve saját magán kezdeni a reformokat, és azzal az ürüggyel, hogy a reformokhoz előkészületek szükségesek, elnapolta a zsinatot három évre. A nagy reményeket ébresztett zsinatnak az lett tehát a végeredménye, hogy egy helyett *három* pápa uralkodott a keresztyén egyház felett, átkot szórva egymásra a hívek nagy lelki épülésére.

V. Sándor után *XXIII. János* foglalta el a pápai trónt, kitől, lefolyt élete után ítélve, éppen nem lehetett várni az egyház reformációját. Az elődjétől megígért *közzsínatot* ámitásból összehívta ugyan *Rómába* (1412.), de gondoskodott róla, hogy semmit se végezessen.

D' Ailly és Gerson megmozdított minden követ, hogy új közzsínat hívassék össze. Az új császár (és magyar király) *Zsigmond* is óhajtotta az egyházi béke helyreállítását, s midőn a pápa mi akart térni sürgetései elől, László nápolyi király ellen, ki már Rómából is kiszorította a pápát, csak azon feltétel mellett ígért segítséget, ha Olaszország határain kívül hív össze közzsínatot, hogy vége vessék a szakadásnak s munkába vétessék az egyház reformációja. János nem nélkülözhetvén a császár segítségét, engedett, s *kiírta a zsinatot 1414. november 1-ére Konstanzba*. A negyedik ülésen, d' Ailly és Gerson indítványára kimondatott végzésül, hogy a *zsinat teljesen független*, és ha a szükség kívánja, jogában áll mind a három pápát letenni; továbbá kimondatott, hogy a hit, a szakadás megszüntetése és az egyháznak teljes reformálása tekintetében, *mindenki engedelmeskedni tartozik a zsinatnak*. Az *ügyrendre* nézve abban állapodtak meg, hogy ne fejenként, hanem nemzetek szerint történjék a szavazás. A többség abban a véleményben állapodott meg, hogy a szakadás csak úgy szüntethető meg teljesen, ha önként lemond mindhárom pápa. János pápa előbb késznek mutatkozott a lemondásra, de mégis célszerűbbnek vélte lovászházában megszökni, s midőn már kívül volt a veszélyen, kieroszakoltnak nyilvánította minden ígérését. A *zsinat* visszatérésre, vagy lemondó iratának elküldésére szólította fel az eltávozott *pápát*, s miután nem engedelmeskedett, felfüggesztette hivatalából, utóbb pedig *letette* az ellene emelt vádak alapján (1415. május 29.). A *másik két pápának* is eldöntetett a sorsa, *XII. Gergely* méltányos feltételek mellett lemondott (július 4.), *XIII. Benedek*, miután a spanyolok csatlakoztak a zsinathoz, mint az egyház egységét zavaró eretnek, letétetett (1417. július 26.). Szent Péter székét az eszes *V. Márton* nyerte el (1417. november 11.).

Reneszánsz pápaság

Szent Péter székét az eszes *V. Márton* nyerte el (1417. november 11.). Az új pápa ügyesen kijátszotta a zsinatot. Márton oly biztosnak érezte már trónját, hogy megengedhetetlennek merte nyilvánítani a pápától a közzsínathoz való fellebbezést; a legfontosabb reformjavaslatoknak pedig azzal vette el az élet, hogy külön *konkordátumokat* kötött az egyes nemzetekkel. Végül a 45. ülésen kijelentette, hogy a zsinat befejezte munkálatait; azután haláluk napjáig érvényes búcsúval ajándékozta meg a zsinat összes tagját, s nagy pompával elhagyta a várost (1418. május 16.).

A pápai ígát *VII. Károly* királysága alatt csak úgy sikerült újból feltenni a francia nemzet nyakára, hogy legalább részben, életbe lépett a korábban elvetett konkordátum (1425.). Végül valamennyire rendbe jöve, a pápa a konstanzi zsinat végzéséhez képest összehívta a *közzsínatot Páviába* (1423.), de csakhamar áttette *Siennába*, hol néhány ülés után feloszlatta (1424.). A pápák már tapasztalatból tudhatták, hogy a zsinatokkal meg lehet alkudni, s midőn

a sérelmek orvoslása és a huszita zavarok megszüntetése végett a zsinat összehívását követelte a közvélemény, Márton aggodalom nélkül írta ki a *zsinat megnyitása napját Bázélbe* 1431. március hónapjára, de nem érte meg ezt az időt, meghalt még az év elején (1431.).

Utóda *IV. Jenő Cesarini* bíbornok követet bízta meg a zsinat vezetésével. De midőn a zsinat nemcsak az eretnokség megszüntetését s az egyház megtisztítását, hanem a huszitákkal való kibékülést és a visszaélések megszüntetését is kezdte emlegetni, a pápa azonnal elrendelte, hogy *Bolognába*, az ő városába költözzék át a zsinat, hol könnyebben útját lehetett volna állni a szabadelvű törekvéseknek. Azonban még *Cesarini* is ellentmondott ennek a követelésnek. A zsinat ünnepélyesen megújította a konstanzi zsinatnak azokat a végzéseit, melyek a közzsínat önállóságára és felsőségére, a szakadás megszüntetésére és a reformok megindítására vonatkoztak. A zsinat gondoskodott a pápaságnak minden irányban való javításáról, de főleg a pápaság reformálására fordított nagy figyelmet; szigorúan körülírta a pápa és bíbornokai közti viszonyt, szabályozta a pápa kormányzói jogait. Jenő mindent elkövetett, hogy megbuktassa a zsinatot; e végett egy bullában Bázélből *Ferrarába tette át* (1437. szeptember 18.), onnan *Firenzébe* költöztette át (1439. február.) és innen átkot mondott a lázadó bázeli zsinatra. Ez viszonzásul *letette a pápát* (1439. június 25.) s tovább folytatta üléseit. A letett pápa helyébe *Amadeo* savoyai herceg választotta meg, ki *V. Félix* nevet vett fel. De Félixet nagyon kevesen ismerték el törvényes pápának.

A német rendek semleges állást foglaltak el a pápa és zsinat közt. *V. Miklós* (IV. Jenő utóda) külön szerződésre lépett Bécsben a német császárral (1448.), mely *aschaffenburgi konkordátum* címen birodalmi törvénné lett, és megmaradt jogainak nagy részértől megfosztotta a német egyházat. Ellenben *Franciaország a bourges-i Sanctio Pragmaticában* (VII. Károly alatt, 1438. július 7.) elfogadta mindazokat a bázeli végzéseket, melyek javára szolgáltak a francia egyház függetlenségének.

A pápaság szerencsésen átélte három reformáló zsinat viharait, és ezt nem saját erejének, hanem az ellenzék hibáinak és a magán érdekek ügyes összebonyolításának, legyezgetésének köszönhette. A ravasz, és eszközökben nem nagyon válogató pápai politika nagyon értette a módját, hogy miként kell az egyházi és világi hatalmat, a népek szabadságának és boldogulásának rovására, közös érdekeik védelmére szövetségbe egyesíteni.

A pápák a lefolyt reformáló zsinatokon nyert diadal után a korábbi állapotok helyreállításán munkálkodtak. *V. Miklós* (1447-1455) a pápai hatalom körének bővítésére és tekintélyének emelésére törekedett.

Utóda, *III. Calixtus* (1455-1458) hiába hirdetett keresztes háborút a nyugatot fenyegető törökök ellen, a segítségre felszólított fejedelmek és egyházak nem hitték el, hogy háborúra kell a pénz. Ebben a szorongatott helyzetben Európa délkeleti határán *Hunyadi János* állt őrt maroknyi magyar hadával, míg a nyugat tétlenül, majdnem közönyösen nézte a magyar nemzet hősiességét. *Calixtus II. Pius* (1458-1464) követte. *Pius két célt* tűzött maga elé: a közzsínatoktól megingatott pápai kúriai rendszer megerősítését és a töröknek Európából való kiűzését. Franciaországtól sikertelenül követelte a Sanctio Pragmatica megszüntetését, ez az egyház nem volt hajlandó feladni egyszer megszerzett függetlenségét. Midőn Németországban sok zavart csinált önkényes papuralmi fellépésével, *egy bullában* igazolta korábbi elveivel ellenkező álláspontját (*bullá retractationis*, 1463.). Megbukott az a terve is, hogy egy nagyszerű keresztes hadjáratot indítson a török ellen. *A mantovai közzsínaton* (1459.) hiába tartott lelkesítő beszédet a hadjárat érdekében, elmaradt a lelkesedés. S midőn legalább a velencei hajóhadat akarta elkísérni, ebben is meggátolta Anconában bekövetkezett halála (1464.); de hogy terve ne menjen egészen füstbe, *Mátyás* magyar királynak 40000 aranyat hagyományozott a török elleni hadjárat folytatására.

II. Pál (1464-1471) előbb üldözte előde barátait, majd az eretnokség címén átok alá vetett

Pogyebrád cseh király leverésére felszólította a németeket és lengyeleket, s miután ezek nem vállalkoztak, *Mátyás* magyar királynak ajándékozta Csehországot. Egyszóval Pál nem ismert főbb törvényt saját önkényénél. *IV. Sixtus* (1471-1484) áruba bocsátotta az egyházi hivatalokat; Olaszországban pártviszályokat szított, összeesküvéseket szervezett, csak hogy hercegségeket szerezhessen rokonai és fiai számára. Utóda *VIII. Ince* (1484-1492) versenyzett elődével az elvetemültségben. Míg egyfelől a törökök elleni háború mellett buzgólkodott, addig másfelől Bajazet szultánnak a testvérét és vetélytársát: *Szelimet* börtönben tartotta a szultántól nyert évi díjért. Tizenhat törvénytelen gyermekére való túlságos gondoskodása miatt *gúnyból a haza atyjának* nevezte a nép.

VI. Sándor (1492-1503) valóságos szörnyeteg volt, nem irtózott semmiféle büntől, családja érdekeinek előmozdítására használta fel egyházi hatalmát, s még arra is rávetemedett, hogy a keresztyénség ellenségével, a törökkel szövetkezzen Franciaország ellen. Ő juttatta máglyára *Savonarolát*, Firenze reformátorát; a közvéleményt a *könyvvizsgálattal* nyomta el. Magánéletét egész sora mocskolta be a gyalázatosságoknak, s ha terve kívánta, igénybe vette az orgyilkosság és a mérgeg segítségét is, és áruba bocsátott mindent. Sándor jóérzelmű utóda, *III. Pius* még abban az évben meghalt (1503.).

Utána *II. Gyula* (1503-1513) választatott pápává, mint aki legalkalmasabbnak látszott az Olaszországot fenyegető veszélyek elhárítására. A nyomasztó politikai helyzet azt kívánta, hogy a kereszt helyét a fegyver váltsa fel a pápa kezében, és Gyula ügyesen forgatott fegyverével és tapintatos politikájával kivívta Olaszország felszabadulását, s megnagyobbította az egyházi államot. Az egyházi állam felosztására törekvő apró zsarnokok terveit fegyverrel és csellel megfiúsította. Az ellenséges Velence ellen Miksa császárral és *XII. Lajos* francia királlyal a *cambray-i szövetségbe* lépett (1508.). Mikor pedig a franciák veszélyesek kezdtek lenni Olaszországra nézve, akkor a *szent szövetséget* hozta létre ellenük (1510. Velence, Spanyolország, Anglia és Svájc). Erre a francia *nemzeti zsinat* (Toursban, 1510) felmondta a pápának az engedelmességet. Majd Francia- és Németország egyesülten *közszinatot* hívott össze *Pisába*, hogy elintézzék végre az egyház reformációját (1511. november 5.). Itt megújították a bázeli végzéseket, letették a pápát, s az özvegy Miksa császár már-már azon jártatta eszét, hogy magát választassa meg pápának, midőn a pápai sereg széteszlatta a zsinatot Most Gyula tartott *zsinatot Rómában (V. lateranumi zsinat, 1512.)*, melyen kiátkozta *XII. Lajost* és egy Németország sérelmeit kiegyenlítő *konkordátumot* kötött Miksával. A zsinat még javában folyt, midőn a pápa meghalt (1513. február 21.).

Ezután a *Medici* családnak egy tagja, *János*, mint *X. Leo* lépett a pápai trónra (1513-1521). Az új egyházfejedelem inkább lelkesedett a tudományokért és művészetekért, mint a vallásért; arra használta fel pápai hatalmát, hogy gyarapítsa befolyását, és elegendő kincset szerezzen pompaszeretete kielégítésére. Az ifjú *I. Ferenc* király oly ellenállhatatlanul rontott be Olaszországba (1515.), hogy Leo csak úgy tudta elkerülni a teljes leveretést, hogy gyorsan *békét kötött* a győzővel (*Bolognában, 1516.*). Ezen béke értelmében megszűnt a *bourges-i Sanctio Pragmatica* érvényessége, egy *konkordátum* foglalta el a helyét, melynek alapján a pápa és király megosztozott a francia egyház régi szabadságán; ezen felül a király Milánót és a pápa barátságát nyerte el. Erre a még mindig tartó lateranumi zsinat a *Sanctio Pragmaticában* foglalt elvekre kimondta a halálos ítéletet.

12.2. Reformátori arcképcsarnok: Farel Vilmos, John Knox, Olevianus Gáspár, Martin Bucer, Heinrich Bullinger, Theodor Béza.

- Farel Vilmos: 1498-1565
- John Knox: 1505-1572

- Olevianus Gáspár: 1536-1587

Ebben az időben menekült Franciaországból Bázélbe *Farel Vilmos*, a kálvinizmus úttörője. Oekolampadius nagyon szívesen fogadta, s engedélyt kért részére a tanácstól egy nyilvános vita tartására is. A *vita* (1524. február 15.) nagyszámú hallgatóság előtt tartatott meg. Farel az előre közzétett *13 tételben* főleg a szertartásokat, böjtöt és a szentek imádatát támadta meg, s kijelentette, hogy ezek nem elegendők az üdvösségre, mert az üdvnek egyedüli forrása a Krisztusba vetett hit.

1555-ben tért vissza hazájába Skóciának tulajdonképpen való reformátora *John Knox*. Knox 1505-ben született Giffordban. Főleg Augustinusnak és Hieronymusnak az iratai gyakoroltak rá mély benyomást. 1530-ban pappá szenteltetett. 1535 után ismerkedett meg a protestáns tanokkal. 1542-ben nyíltan az új tanhoz csatlakozott, s heves szónoklatokat tartott a pápaság ellen; ezekért az izgatásért *Beauton* érsek megfosztotta hivatalától és börtönbe vetette; kiszabadulva a nép előtt kezdett vitákat és beszédeket tartani; 1547-ben helyeselte az érsek meggyilkolását, ezért francia gályákra hurcolták. VI. Eduárd közbenjárására 1549-ben szabadult. 1554-ben Genfben vonult több menekülttel együtt. Többször visszatért Skóciába, de mindig visszament Genfben. Végül mint edinburgi prédikátor nagy befolyást gyakorolt szónoklataival. 1572. november 24-én halt meg.

Midőn a francia katolikus kormánypárt francia csapatokat szállított Skóciába (1559.), Knox oly gyűlöletet ébresztett a haza függetlenségének megromlására szövetkező katolikus párt és egyház ellen, hogy a nép tömegesen fogott fegyvert, a templomokat és a zárdákat feldúlta, s Angliától támogatva, az *edinburgi szerződésben* (1560.) kivívta a református egyház elismerését. A legközelebb összeült parlament kimondta a pápaság hatalmának megszűnését, megtiltotta a katolikus istentiszteleteket, és elfogadta a Knox szerkesztette *Skót Hitvallást* (1560. augusztus).

A legnagyobb tevékenységet a heidelbergi hittudósok fejtették ki. *Olevianus* mint prédikátor és egyházszerző tűnt ki. Olevianus Trierben született 1536-ban; jogi pályára készült Párizsban, Orleans-ban és Bourges-ban, teológiára Genfben. 1559-ben Trierben tanító, de kálvini irányáért távozni kényszerült, s Heidelbergbe ment. 1587-ben halt meg.

Fő műve a *Heidelbergi káté*, melyet Ursinusszal együtt szerkesztett. Az *üdvant* a frigy-teológia szempontjából (Isten és az ember közt frigy létezik) fogta fel, s ennek kifejezést is adott egy művében (*De substantia foederis gratuiti inter Deum et Electos*, 1585.).

Martin Bucer – Strassburg, Heinrich Bullinger, Theodor Béza
– Kálvin művének folytatója

- Martin Bucer: 1491-1551
- Heinrich Bullinger: 1504-1575
- Theodor Béza: 1519-1605
- I. Helvét Hitvallás: 1536
- Consensus Tigurinus: 1549
- II. Helvét Hitvallás: 1566

A marburgi kollokvium alkalmával kitűnt, hogy lényeges akadályai vannak az egyesülésnek, de azért egyesek nem mondtak le az *unió* reményéről, s ebben az irányban újból megkezdtek az alkudozásokat. *Bucer*, strassburgi prédikátor Luther iratainak a tanulmányozása és a marburgi értekezlet alatt arra a meggyőződésre jutott, hogy az úrvacsorára nézve némi módosítással el lehetne fogadni Luther véleményét, és Krisztus testének szellemi élvezése Luther formulájával összeegyeztetve, biztos alapjául szolgálhatna az egyesülésnek. E végett *alkudozást* kezdett Lutherrel *Koburgban* (1530.), s elismerte, hogy Krisztus valósággal jelen van az úrvacsora elemeiben, s szájával is élvezi az elfogadó. Luther megelégedett ezzel az értelmezéssel, s a *felföldi városok* (Strassburg, Konstanz, Lindau és Memmingen) elfogadva ezt a közvetítést, *aláírták az augsburgi hitvallást*. Azonban a felföldiek ezen közeledése nem volt képes egészen eloszlatni a wittenbergiek gyanakodását; *Bucer* tehát, érezve az egyesülés szükségességét, újabb alkudozást kezdett, végül egy nagyobb *értekezletre* gyűltek össze *Wittenbergben* (1536.), melyen a felföldiek, *Bucer*, *Capito* és több tekintélyes dél-német tudós még alakjára nézve is elfogadta Luther nézetét az úrvacsoráról. Midőn eljutott ezen egyesülés híre Svájcba, a tekintélyes hittudósok összegyűltek Bazelben, s megbízták *Bullingert*, *Myconiust* és *Grynaeust*, hogy készítsenek olyan hitvallást, mely ne zárja el a németországiakkal való egyesülést. Így jött létre a *Confessio Helvetica prior* (1536.).

Zwingli halála után a 27 éves *Bullinger* lett Zwingli utóda a zürichi Grossmünsterben. A város kénytelen volt úgy dönteni, hogy a lelkészeket jobban fogja ellenőrizni; és kérték, hogy az egyház tartsa távol magát a politikától. *Bullinger* kollégáival együtt azt válaszolta a városnak, nem tudják előre megígérni, hogy a szószéken nem fognak politikai témákat szóba hozni. Nem törekedtek világi uralomra, de meggyőződésük volt, hogy az egyház szerepéhez hozzátartozik az állam működéséről igei kritikát adni.

Bullinger *Luther* és *Melanchton* iratainak hatására döntött a reformáció mellett.

1525-ben Zwingli – akivel személyes kapcsolatba került – kérte *Bullinger* segítségét az anabaptistákkal való vitában. *Bullinger* 1529-től lett szülővárosának, Bremgartennek lelkipásztora. A kappeli vész után Bremgarten hátat fordított a reformációnak, és *Bullingernek* el kellett mennie, Zürichben Zwingli utóda lett.

Lelkipásztori szolgálatában is érezhető maradt, hogy tanár volt. Igehirdetéseiben arra törekedett, hogy megmagyarázza a gyülekezetnek a bibliai igazságot és a református vallás lényegét. Hosszú éveken át a zsinat és a lelkészi vizsgabizottság elnökeként kulcspozícióban volt a Zürichben.

Bullinger Zwingli szellemében hirdette, hogy egyház és állam nagyon szorosan összefügg. Egyház és állam ugyanannak a közösségnek két különböző funkciója. Az egyházi és állami hatáskör szétválasztása szerinte a nép egységét tenné tönkre és az egyház egységét veszélyeztetné.

Luther és Zwingli közt nem volt jó a kapcsolat, mert az úrvacsorakérdésben nem sikerült egyetértést elérniük. *Bucer* volt az, aki Zwingli halála után hidat akart verni a reformáció két ága között. *Luther* azt állította, hogy Zwingli és követői nem akarnak engedelmességni a Szentírásnak. Ezért *Bullinger* 1545-ben a zürichi lelkipásztorok nevében egy iratban bebizonyította a helvét reformáció igeszerűségét és arra utalt, hogy az Apostoli Hitvallásban nincs külön tétel az úrvacsorában. Zwingli és követői ezért nem tulajdonítottak olyan nagy fontosságot az úrvacsorakérdésnek, mint *Luther*. *Bullinger* ismét elkezdett foglalkozni az úrvacsora kérdésével és erről Kálvinnal is levelezett.

A végeredmény a *Consensus Tigurinus* lett, amely 1549-ben egységet teremtett a református városok között és így a helvét és a genfi reformációt közelebb hozta egymáshoz.

Bullinger azt vallotta, hogy az úrvacsora külső jel és pecsét, a Szentlélek belső és titokzatos munkája. A figyelmet nem a látható jegyekre, hanem Isten kegyelmi ígéreteire kell fordítani. Krisztus az úrvacsora jegyeiben testileg nincs jelen, mert teste a mennyekben van, az Atya Istennek jobbján.

Ha Zwinglivel együtt tagadta is, hogy az eredendő bűn a csecsemőkre is kiterjed, Bullinger mégis mélyebben értelmezte a bűnt, mint Zwingli. A Római levél 1. és 2. része alapján tagadta, hogy az ember a kijelentés nélkül igaz istenismeretet nyerhet.

Bullinger munkásságának meghatározó részét képezik a hitvallások. A helvét reformáció vezetői 1536-ban közösen fogalmazták meg az *I. Helvét Hitvallást*. A cél újra az volt, hogy egyetértésre jussanak Lutherrel, különösen az úrvacsora kérdésében. Bucer ösztönzésére Bázelen gyűltek össze Bullinger és kollégái (Bucer, Leo Jud és Capito). Latinul fogalmazták meg a hitvallást, a német fordítást a helvét református egyházakban elfogadták és nemzeti elismerést nyert. Luther is pozitívan fogadta ezt a hitvallást.

Az I. Helvét Hitvallásnál sokkal nagyobb jelentőségű a Bullinger által szerkesztett *II. Helvét Hitvallás*. Amikor Frigyes pfalzi fejedelem áttért a református vallásra, Bullingertől kért egy hitvallást. 1565-ben Bullinger a személyes hitvallását küldte el Heidelbergbe Frigyesnek. Ott rögtön elismerést nyert és nyomtatott formában meg is jelent. Így 1566-ban, mint II. Helvét Hitvallás jelenhetett meg. Egy évvel később, 1567-ben. Magyarországon 17 református egyházmegye képviselői Debrecenben alkotmányozó zsinatot tartottak, ahol ezt a hitvallást és a Heidelbergi Kátét együtt fogadták el.

12.3. Francke és a hallei pietizmus

August Hermann Francke 1663-ban született Lübeckben; 1686-ban Lipcsében a *collegia philobiblicat* alapította két társával. 1692-től Glauchauban lelkészkedett, 1694-től a hallei egyetemen, mint a görög és keleti nyelvek tanára működött. Ott alapította azokat a különböző intézeteket, melyek Francke alapítványai néven ismeretesen, s melyeket a pietizmus kapcsolt össze. Ő volt a pietizmus második alapítója s ennek a mozgalomnak a feje egészen haláláig (1727.)

Mikor *Spener* sürgetésére elrendelte a főegyháztanács, hogy exegézist is adjanak elő a lipcsei egyetemen, három fiatal magiszter: *August Hermann Francke*, *Paul Anton* és *Jahann Schade* megkezdte a szentírásnak gyakorlati magyarázását, mégpedig német nyelven (*collegia philobiblica*). Ezeket az előadásokat nagy számmal látogatta az ifjúság és a polgárság. Ezen kör híveit nevezték először pietistáknak. A lipcsei hittani kar *Johann Benedigt Carpsov* vezetése alatt, azzal vádolta meg a nevezett kört, hogy elhanyagolják az istentiszteletet, nem törődnek a hittani tudományokkal, hogy rajongók és elszakadásra törekszenek. Ezen vádak alapján betiltották az előadásokat, s a három ifjúnak el kellett hagynia Lipcsét. Amikor *III. Frigyes új egyetemet alapított Halléban* (1694.), melynek hittani tanszékét pietistákkal töltötte fel, Francke és Anton is közéjük került. Az új egyetemet csakhamar nagyszámú ifjú látogatta, kik azon fáradoztak, hogy felelevenítsék az elméletben lutheri, de a gyakorlatban tisztán szentírászerű keresztyénséget.

A pietisták ellen emelt, részben hamis vádakra ők tényekkel felelhettek; rámutattak az igaz benső keresztyén életnek minden irányban való áldásos terjedésére s arra az áldozatkészségre, mely a *hallei árvaházat* emelte. Francke adományokból vetette meg ennek az idővel többfelé ágazó intézetnek az alapjait (1695.), mely kezdetben csak a szegény gyermekek iskoláját és az árvaházat foglalta magába, de idővel gimnázium, polgári iskola, nyomda, könyvkereskedés, gyógyszertár és bibliaterjesztő intézet csatoltatott hozzájuk. Másik munkaterülete a *belmisszió* mellett a *külmisszió* volt

(Oroszország, India, Amerika). A harmadik csoportba tartoznak azok a vállalkozások, melyek ezeket a missziós ágakat támogatták, megteremtve a misszió anyagi bázisát. A Francke által alapított intézetek Halle városában külön várost képeztek. Halálakor 2200 diák tanult ott, valamint 250 külföldi diáknak adott szállást és ellátást intézete.

A nagyszerű vezetőknek megvoltak a gyengéi is: intézetének minden tagjától, diákjától, tanárától megkövetelte a hitre jutás ugyanazon módját. Ettől senki sem térhetett el, mert akkor nem tért meg igazán. Francke szerint az ember együtt munkálkodik Istennel a megtérésben. Ezzel alapot adott arra a téves felfogásra, hogy az egyén maga munkálhatja megtérését. A hallei pietizmus megkülönböztette a megtértek és meg nem tértek közösségét. „*Igaz egyház csak ott van, ahol megtértek vannak*”. Kialakult egy elit, mely különbnek tartotta magát és ezzel megszűnt felelőssége az egyház egészéért, csak saját közössége érdekelt. Az iskolában minden olyan dolgot tiltott, mely nem volt hasznos. Francke próbálta korrigálni a túlkapásokat, azonban halála után utódai erre képtelenek voltak.

12.4. Az ortodox egyházak helyzete

I. Sándor cár (1801-1825) sokat tett a nép és az egyház szellemi emelésére. Falusi *iskolákat* állíttatott, a papság helyzetét tűrhetőbbé tette, a bibliatársulatokat pártfogása alá vette. A londoni társulat Szentpétervár fő helye lett a birodalomban (1813.), orosz nyelvre fordították az Újszövetséget (1821.). De mikor az igének téves magyarázása *nemzeti egyházi ellenzéket* kezdett teremteni, a bibliatársulatot megszüntették (1826.). A kormány munkába vette a pogány és mohamedán alattvalóinak megtérítését is; ezért *térítő-intézeteket* alapított.

I. Miklós cár alatt (1825-1855) megváltozott a helyzet; ő megakasztotta a kezdett reformokat s arra törekedett, hogy az egyháznak külső egysége legyen. Őt az „egy császár, egy nyelv, egy vallás” jelszó jellemezte.

II. Sándor cár (1855-1881) politikai és társadalmi reformjai jobb jövőt ígértek a vallási viszonyok tekintetében is. 1861-ben eltörölte a jobbágyrendszert. De az utolsó lengyel felkelés újra felidézte az oroszosítás kísérletét, az ortodox keleti egyház saját érdekében készségesen támogatta ezt a törekvést, a többi felekezettel szemben pedig újra elfoglalta korábbi ellenséges állását. Az *oroszosítás* érdekében két párt fáradozott: az egyik, a *nemzeti párt* nem törődött a hitvallásokkal, hanem csak arra figyelt, hogy az orosz nyelv általános legyen az istentiszteletnél és az iskolákban; a másik, az *ortodox egyházi párt*, nemcsak az orosz nyelvet, hanem az orosz hitvallást is általánossá akarta tenni.

Több vallásos csoport is keletkezett ebben az időben. Ilyen a *szakakuni* (ugrándozók) felekezete. Elvetették a házasságot, húsevést, alkoholt és a dohányzást. A *vosdichanczi* (sóhajtozók) hívei tiszta, benső, szellemi istentiszteletre törekedtek, ezért elvetették az egyházat, papságot, szentségeket, böjtöt, keresztet és a szertartásokat, hogy csendben sóhajtozva imádhassák Istent. Újabb felekezetek még: a *klisztovcisini* (magukat korbácsolók), akik istentiszteleteik alkalmával folytonos ugrálás közben addig verték egymást, míg összerogytak; a *morelsiki* (önfeláldozók), kik Isten előtt igen kedves tettek tartották az öngyilkosságot, s hol egyenként, hol tömegesen végezték ki magukat tűzhalállal; a *salaputi* (szellemi testvérek), kik az emberiség egyetemes testvériségének eszméjéből kiindulva elvetették a kereskedelmet és pénzforgalmat.

1905 elején, miközben az orosz-japán háború folyt, kitört a *forradalom*. Ennek nyomására *II. Miklós* cár (1894-1917) 1905. október 30-án elfogadott egy olyan alkotmányt, amely elvileg mindenki számára lelkiismereti szabadságot biztosított.

13. Tétel

13.1. A XV-XVI. század zsinatai a reformációig

- a bázeli reformzsinat: 1431-1437
- a ferrarai zsinat: 1438
- firenzei zsinat: 1439-1442
- V. lateráni zsinat: 1512-1517
- létrejön a keleti és nyugati egyház között az unió: 1439. július 6.

Szent Péter székét az eszes *V. Márton* nyerte el (1417. november 11.). Az új pápa ügyesen kijátszotta a zsinatot. Márton oly biztosnak érezte már trónját, hogy megengedhetetlennek merte nyilvánítani a pápától a közzsínathoz való fellebbezést; a legfontosabb reformjavaslatoknak pedig azzal vette el az életét, hogy külön *konkordátumokat* kötött az egyes nemzetekkel. Végül a 45. ülésen kijelentette, hogy a zsinat befejezte munkálatait; azután haláluk napjáig érvényes búcsúval ajándékozta meg a zsinat összes tagját, s nagy pompával elhagyta a várost (1418. május 16.).

A pápai igát *VII. Károly* királysága alatt csak úgy sikerült újból feltenni a francia nemzet nyakára, hogy legalább részben, életbe lépett a korábban elvetett konkordátum (1425.). Végül valamennyire rendbe jöve, a pápa a konstanzi zsinat végzéséhez képest összehívta a *közzsínatot Páviába* (1423.), de csakhamar áttette *Siennába*, hol néhány ülés után feloszlatta (1424.). A pápák már tapasztalatból tudhatták, hogy a zsinatokkal meg lehet alkudni, s midőn a sérelmek orvoslása és a huszita zavarok megszüntetése végett a zsinat összehívását követelte a közvélemény, Márton aggodalom nélkül írta ki a *zsinat megnyitása napját Bázélbe* 1431. március hónapjára, de nem érte meg ezt az időt, meghalt még az év elején (1431.).

Utóda *IV. Jenő Cesarini* bíbornok követet bízta meg a zsinat vezetésével. De midőn a zsinat nemcsak az eretnokség megszüntetését s az egyház megtisztítását, hanem a huszitákkal való kibékülést és a visszaélések megszüntetését is kezdte emlegetni, a pápa azonnal elrendelte, hogy *Bolognába*, az ő városába költözzék át a zsinat, hol könnyebben útját lehetett volna állni a szabadelvű törekvéseknek. Azonban még *Cesarini* is ellentmondott ennek a követelésnek. A zsinat ünnepélyesen megújította a konstanzi zsinatnak azokat a végzéseit, melyek a közzsínat önállóságára és felsőségére, a szakadás megszüntetésére és a reformok megindítására vonatkoztak. A zsinat gondoskodott a pápaságnak minden irányban való javításáról, de főleg a pápaság reformálására fordított nagy figyelmet; szigorúan körülírta a pápa és bíbornokai közti viszonyt, szabályozta a pápa kormányzói jogait. Jenő mindent elkövetett, hogy megbuktassa a zsinatot; e végett egy bullában Bázélből *Ferrarába tette át* (1437. szeptember 18.), onnan *Firenzébe* költöztette át (1439. február.) és innen átkot mondott a lázadó bázeli zsinatra. Ez viszonzásul *letette a pápát* (1439. június 25.) s tovább folytatta üléseit. A letett pápa helyébe *Amadeo* savoyai herceg választotta meg, ki *V. Félix* nevet vett fel. De Félixet nagyon kevesen ismerték el törvényes pápának.

A *német rendek semleges állást* foglaltak el a pápa és zsinat közt. *V. Miklós* (IV. Jenő utóda) külön szerződésre lépett Bécsben a német császárral (1448.), mely *aschaffenburgi konkordátum* címen birodalmi törvénnyé lett, és megmaradt jogainak nagy részértől megfosztotta a német egyházat. Ellenben *Franciaország a bourges-i Sanctio Pragmaticában* (VII. Károly alatt, 1438. július 7.) elfogadta mindazokat a bázeli végzéseket, melyek javára szolgáltak a francia egyház függetlenségének.

A pápaság szerencsésen átélte három reformáló zsinat viharait, és ezt nem saját erejének, hanem az ellenzék hibáinak és a magán érdekek ügyes összebonyolításának, legyeztetésének

köszönhette. A ravasz, és eszközökben nem nagyon válogatós pápai politika nagyon értette a módját, hogy miként kell az egyházi és világi hatalmat, a népek szabadságának és boldogulásának rovására, közös érdekeik védelmére szövetségbe egyesíteni.

13.2. A reformáció Franciaországban

Elődei példáját követve, a korlátlan királyi hatalom megszilárdítását tűzte ki élete feladatául *I. Ferenc* király is (1515-1547), és ezen cél elérésére, válogatás nélkül jónak talált minden eszközt. A király a Luther felléptét megelőző évben a királyi hatalomra nézve nagyon kedvező *konkordátumot* kötött *X. Leo pápával*, mely gazdag jövedelemforrást nyitott s biztosította a francia katolikus egyház főfelügyeleti jogát is. Az így új alapon szervezett francia katolikus egyház papsága lekötöztette a királynak, s a hatalmas testület felett a pápa csak névleg, ténylegesen a király uralkodott. A királyságnak és papságnak ebből a szoros viszonyából következett, hogy az egyház megtámadása egyszersmind a királyság megtámadása, a reformáció egyszersmind politikai ellenzéki mozgalom is volt.

Előbb a lutheri irány terjedt el, de később a kálvini szellem hódított nagyobb tért. 1521-ben a *Sorbonne* felemelte a szavát Luther tanai ellen s kimondta rájuk kárhozható ítéletét. A *régi eretnektörvényeket* megújították a lutheránusok ellen. Több zsinat tartott (Párizsban 1524, 1528.) a lutheri eretnecség kiirtása céljából.

Míg egyfelől az anyakirályné, *Savoyai Luiza* és *Duprat* bíboros és kancellár a pápai érdekeket szolgálta, *Margit*, a király testvére a reformáció barátait védelmezte; addig *I. Ferenc* aszerint változtatta álláspontját, amint a politika kívánta. Ha V. Károly császár ellen protestáns fejedelmekre volt szüksége, feléjük mosolygott; ha a pápát nem nélkülözhetette, súlyosbította az üldözést; Németországban segítette a protestánsokat, hogy gyengítse a császár hatalmát; otthon üldözte a hugenottákat, hogy kedvébe járjon a pápának.

Mikor a francia reformáció támogatást nyert Genfben s nagyobb körben kezdett terjedni, komolyabbak lettek az üldözések is. Az első nagyobb vérengzés *Provence*-ben a valdensesk utódait érte, kik összeköttetésbe léptek a svájci reformátorokkal. Az ellenük kiküldött katonaság minden gátlás nélkül gyilkolt; 4000 lemészárolt öreg, nő és gyermek, 700 gályákra hurcolt férfi és 22 hamuvá égetett falu esett áldozatul.

II. Henrik alatt (1547-1559) a Sorbonne-nak és a király katolikus környezetének befolyására, még fokozódott az üldözés. *De Navarrai Antal* címzetes navarrai király és neje *d' Albret Johanna*, *Condé Lajos herceg* és *Coligny Gáspár* tengernagy nyíltan a református egyházhoz csatlakozott. 1559-ben *nemzeti zsinatot* tartottak *Párizsban*, hol megállapították a *hitvallást* (*Confessio Gallicana*) Kálvin szellemében és a genfi szervezet szerint letették az *egyházalkotmány alapját*. A katolikus párt élén a király és a Guise-ek állottak.

II. Ferenc árnyékkirálysága alatt (1559-1560) anyja, Medici Katalin a katolikus párt élén álló Guise-ekre támaszkodott, kik mint a királyné nagybátyjai hatalmukban tartották a királyt s a protestánsok kiirtását tervező intézkedésekkel törekedtek hatalmukat megszilárdítani. Medici Katalin *II. Ferenc* halála után (1560. december 5.) a tíz éves *IX. Károly* helyett kezébe vette a kormányt. A rendek gyűlései és a *Poissy-beli vallási értekezlet* hatására az úgynevezett *januári ediktumban* (1562. január 17.) korlátozott vallásszabadságot nyertek a protestánsok.

A dühös katolikusok *Cahors-ban* a hugenották fejére gyújtotta az imaházat; *Vassiban* Guise Ferenc hasonló vérengzést rendezett; *Toulouse-ban* a városházára menekültek a reformátusok, az ostromló katolikusok szabad elvonulást ígértek, de mivel az eretnekeknek adott szó nem kötelez, megrohanták az elvonulókat, s lemészároltak mintegy 4000 férfit, nőt és gyereket. Condé Lajos herceg fegyverre szólította fel a reformáltakat, hozzájuk csatlakozott Coligny is. A spanyol és pápai udvar pénzzel és fegyverrel segítette a katolikus pártot, a protestánsokat angol pénz és német fegyveres csapatok támogatták. Ismételt békekötések (Amboise-ban, 1563. március 19.; Longjumeau-ban, 1568. március 20.) után harmadszor *St. Germain-ben 1570. augusztus 8-án kötött meg a béke*, mely a hugenottáknak, Párizs és az udvar székhelyének kivételével, vallásszabadságot és politikai jogegyenlőséget biztosított, s négy fontos erődített várost engedett át. A béke zálogául IX. Károly testvére, *Margit eljegyeztetett Navarrai Henrikkel*. De Medici Katalin az esküvő alatt meg akarta gyilkoltatni Colignyt, ami nem sikerült. Katalin dühében megesküdü az összes hugenotta kiirtására s erre vette rá a királyt is. Az öldöklés *Szent Bertalan éjszakáján* kezdődött és négy napig tartott. Az első áldozatok között volt Coligny. *Navarrai Henriknek és Condé Henriknek* a halál és a mise közt engedtek választást. Az egész Franciaországban mintegy 30000 reformáltat gyilkoltak le. *XIII. Gergely* pápa a vérengzés hírére hála-istentiszteletet tartott s emlékpénzt veretett.

A mézszárlás után egész sora következett a *polgárháborúknak* (1572-1587 között hat polgárháború). 1574. május 30-án *meghalt IX. Károly*, s helyére testvére, a lengyel trónt szó nélkül otthagyo *III. Henrik* került. A református párt élén *Condé Henrik* állott, ki IX. Károly halála után azonnal visszatért a református egyházba. *Navarrai Henrik* is ezt az utat követte.

Ugyanebben az időben a Guise-ek, a pápa és II. Fülöp spanyol király *szent liga* néven *szövetséget* alapítottak, melynek az volt a *célja*, hogy megvédje a római egyháznak veszélyeztetett érdekeit, s ne engedje trónra jutni a hugenotta Navarrai Henriket, és teljesen kiirtsa a hugenottákat. 1585. július 18-án kitört az ún. „*három Henrik*” közti háború, mellyel egyidejűleg a pápa, V. Sixtus, 1585. szeptember 9-én átokkal sújtotta Navarrai Henriket, s elvesztettnek nyilvánította a Bourbonoknak a francia trónhoz való igényét. De a hadi szerencse Navarrai Henriknek kedvezett, III. Henrik pedig annyira megelégedte a Guise-ek fondorkodását s a liga hatalmaskodását, hogy elhatározta a Guise-ek meggyilkoltatását. *Blois-ban*, a rendek gyűlése alkalmával, *Guise Henrik* herceget, ki már királyi hatalmat kezdett gyakorolni és *Lajos* bíborost meg is ölette orgyilkosokkal (1588.). A Sorbonne feloldotta a népet a katolikus egyház érdekei ellen működő királynak tett hűségesküje alól. A liga élére *Guise Károly* állt, ki annyira szorongatta a királyt, hogy az kibékült Navarrai Henrikkel, s a hugenották táborába menekült. A két király Párizs ellen vonult, de III. Henriket a liga megbízásából meggyilkolta Clement Jakab, domokosrendi szerzetes (1589. augusztus 2.).

A Valois-ház utolsó sarja, III. Henrik, halálos ágyán azzal a feltétellel nevezte ki utódjául Navarrai Henriket, hogy térjen vissza a katolikus egyházba. A francia trón törvény szerint is Henriket illette (1589-1610), de meg kellett küzdenie érte. Miután átlátta Henrik, hogy tisztán protestáns párt segítségével csak hosszú és nehéz harcok után juthat el a francia trónhoz, s még úgy sem biztos; elhatározta, hogy újra áttér a katolikus egyházba.

Mikor *Henrik* ünnepélyesen *áttért St.-Denis-ben* (1593. július 25.) azonnal megváltozott a helyzet. Ő nem hajtott fejet a pápának, hanem élére állt a királytól függő katolikus klérus által vezetett állami egyháznak; ezzel megmentette Franciaországnak fenyegetett egységét, keresztülhúzta II. Fülöpnek és Guise Károlynak számítását.

A bel- és külháborúk befejezése után a király véget vetett a vallásos küzdelemnek is. A *Nantes-i ediktumban* (1598. április 13.) az egész országban teljes lelkiismeret-szabadságot, bizonyos

korlátok közt nyilvános vallásgyakorlatot, teljes polgári jogegyenlőséget biztosított örök időkre. De IV. Henriket 1610. május 14-én meggyilkolta a jezsuita *Ravaillac*.

XIII. Lajosnak (1610-1643) kiskorúsága alatt Medici Mária, az anyakirályné vezette a kormányt. A reformált Bearnban a katolicizmus restaurációja nagyon felingerelte a reformáltakat, s arra indította, hogy részt vegyenek az arisztokrata pártnak a kormány ellen intézett felkelésében. E felkelések arra indították a kormány élére került *Richelieu-t*, hogy megsemmisítse politikai jogaikat. Ez meg is történt La Rochelle-nek, az utolsó reformált megerősített helynek a bevételével. De Richelieu nem akarta, hogy újabb vallásháború bénítsa meg az országot, és üldözés helyett a *nimes-i kegyelmi ediktumban* (1626. július) biztosította vallásgyakorlati jogaikat a reformáltaknak.

XIV. Lajos uralkodásának első éveiben aranykorát élte a református egyház. Azonban lassanként, de kérélnelhetetlen következetességgel munkába vették a református egyház jogainak korlátozását. A templomokat, iskolákat hamis vádak alapján lefoglalták vagy szétrombolták, a szegény embereket pénzel csalogatták a katolikus egyházba, erre külön pénztárt alapítottak (1676.); a reformátusokat a hivatalokban nem tűrték meg; a református gyerekeknek katolikus iskolába kellett járniuk. A király végül felfüggesztette a nantes-i ediktumot (1685. október 17.). Ezután törvényen kívül állóknak tekintették a reformáltakat, börtönnel, gályarabsággal, halállal és vagyonek kobzással büntették az elfogottakat.

13.3. Zinzendorf és a Herrnhuti pietizmus

Mikor egyfelől elfajulásnak indult, másfelől a hallei iskolában mérsékeltebb irányt vett a pietizmus, ennek a mozgalomnak *Nikolaus Ludwig von Zinzendorf* egy külön felekezetet alapított.

Zinzendorf 1700-ban született Drezdában. Atyja korai halála után nagyanyjának, a pietizmus buzgó hívének szárnyai alá került. Tízéves korában a *hallei nevelőintézetbe*, Francke felügyelete alá adta be nagyanyja. Ott megismerkedett a pietista eszmékkel, de mellőzte az érzelmeivel ellenkezőket. Gyámja, kinek nem volt érzéke a kegyeskedés iránt, *Wittenbergbe* küldte joghallgatónak. Tanulmányai befejezése után (1719.) két évig utazgatott, és ezen idő alatt alkalma nyílt rá, hogy megismerkedjen a különböző keresztyén felekezetek hitelveivel és kitűnőbb képviselőivel. Utazása közben arra a tapasztalatra jutott, hogy a szív vallása, azaz a kegyelmet nyert bűnösnek az Üdvözítő iránti szeretete képezi a magvát minden egyházközségnek és hitvallásnak, a többi eltérések pedig csak lényegtelen formáknak tekinthetők. Hogy teljesítse rokonai kívánságát 1721-ben Drezdába udvari és igazságügyi tanácsos lett és megnősült. A bujdosó *cseh-morva testvérek* Zinzendorf birtokán, *Berthelsdorfban* és környékén telepedhettek le. Ott építették Hutbergen az első házat, s erről nevezték el az új telepet *Herrnhutnak*, mely a központja lett az új felekezetnek. Zinzendorf otthagya az állami hivatalt, és minden idejét az új község fejlesztésére fordította. Az új telep a *régi morva egyházalkotmányt* fogadta el, „*megújított testvérgyülekezet*” néven alakult meg, s Zinzendorft és barátját, *Wattaville-t* választotta meg vezetőkné (1727.).

Számos községet alapítottak Európa több államában és Észak-Amerikában; ahol pedig ez nem volt lehetséges, herrnhuti szellemű és szervezetű társulatokat alakítottak. Zinzendorf letette a papi vizsgát Tübingiában (1734.), később Berlinben a morva testvérek püspökének kezéből elfogadta a *püspöki felavatást*. A szász kormány egy bizottságot küldött Herrnhutba vizsgálatra (1736.). A bizottság ugyan nem talált kifogásolható a község hitében, a szász kormány mégis száműzte

Zinzendorfort. A *száműzetés* alatt nagy utakat tett Zinzendorf nemcsak Európában, hanem Észak-Amerikában is. Végül a szász kormány véget vetett száműzetésének (1747.), s *hivatalosan is elismerte az új községet*, miután az augsburgi hitvallás mellett nyilatkozott. Zinzendorf 1760-ban halt meg.

Zinzendorf lassanként *presbiterivé* alakította át a régi morva püspöki egyházalkotmányt. E szerint a herrnhuti *püspöki hivatal* csak cím volt megye, kormányzási és kirekesztési jog nélkül. *Az egyházi hatalmat a presbiterek gyakorolták.* A lelkeszi teendőket a vének és segédek végezték, s így *tulajdonképpen nem is voltak lelkészek*, hanem csak prédikáló testvérek.

A testvérgyülekezet *tanrendszere a lutheri tan alapján állt.* Jellemző sajátossága, hogy *nem törődik a hitvallásokkal*; a tudományt nem tekinti szükségesnek, mivel az üdv alapja a hit és szeretet; *a hit központja Jézus*, ki mellett egészen háttérbe szorul az Atya és a Szentlélek. Zinzendorf a *pogányok térítését* is feladatává tette az egyháznak. Erre a célra egyszerű, kegyes iparosokat választottak ki, kik nemcsak a kereszt áldásairól prédikáltak, hanem gondoskodtak az új keresztyének testi szükségleteiről is.

13.4. Az egyház helyzete a kommunista országokban: Szovjetunio, Kína

I. Péter idejétől a pátriárka helyett zsinat irányította az orosz ortodox egyházat, amelyben a cárnak nagy befolyása volt. Miután *II. Miklós* lemondott, az 1917-es februári forradalom után rövid ideig polgári kormány foglalta el a helyét a zsinaton. *Tyihont*, a megválasztott pátriárkát, az októberi szocialista puccs után, 1917 novemberében iktatták be. 1918. február 1-én kiátkozta és exkommunikálta a bolsevikoikat. Közben az egyházi földeket elkobozták és az egyházi iskolákat államosították. Az állam vallási egyenlőséget hirdetett és minden állami intézményből kitiltotta a vallásoktatást. Egyházak vagy vallásos társaságok semmit sem birtokolhattak; minden egyházi épületet és tulajdont elvettek.

A kommunista diktatúra megszilárdulása után sikerült az egyház egységét megtörni. Megparancsolta a kormány, hogy el kell adni az ortodox egyház kincseit, és a pénzt szét kell osztani a szegények között. *Tyihon* és követői tiltakoztak, más egyházi vezetők viszont a kormányt támogatták.

Sok ortodox egyházi vezető és pap került börtönbe és munkatáborba, mások mártírhálált szenvedtek. 1918-1922 között 25 püspököt és kb. 9000 szerzetest és egyházi képviselőt végeztek ki. 1932-ben 66 püspök volt fogságban és száműzetésben. *Tyihon* 1925-ben meghalt, és halála után nemcsak a szektás ortodoxok között, hanem más ortodox csoportok között is folyt a harc a hatalomért. Az állam természetesen mesterségesen szította ezeket az ellentéteket. *Tyihon* utóda *Szergej* metropolita lett, aki hivatalba lépése után börtönbe került, ami után kész volt az állam elképzeléseit szem előtt tartva vezetni az egyházat. A II. világháború alatt *Sztálin* rájött, hogy még a keresztyének is használhatók. Addigra azonban az egyház tevékenységét sikerült a minimumra csökkenteni. *Sztálin* szabadon engedte az egyházi vezetőket és képviselőket, s 1943-ban titkos *megállapodást* kötött *Szergej*vel. A *Sztálin*nal kötött egyezmény alapján újra lehetett 70 püspököt választani. Újra meg lehetett nyitni a szemináriumokat és kolostorokat. Ezeknek az volt a feltétele, hogy az egyház hű segítőtársa legyen az államnak. Ezzel a kompromisszummal az egyház vezetői az egyházat akarták megmenteni. (1917-ben 40000 gyülekezet volt, 1939-ben kb. 300, 1948-ban 22000.) Az orosz ortodox egyház 1943 után teljesen a szovjet hatalom szolgálatába állt, fedezte például egy tankhadosztály költségeit.

A *Sztálin* alatti megkönnyebbülés csak rövid ideig tartott. A korábbi kedvezmények csak kivételek voltak, mert a kemény törvények megmaradtak. *Hruscsov* ezeket 1959-től ismét betű szerint érvényesítette. *Gorbacsov* pártvezető hivatalba lépése után rögtön nem derült ki, hogy a reformpolitikai jelszavak (glasznosztj, peresztrojka) a vallási közösségek számára is enyhülést

hoznak. Gorbacsov később már nyíltan is úgy tekintette az orosz ortodox egyházat, mint nemzeti és erkölcsi stabilizációs tényezőt. 1990 októberében a Szovjetunióban új *vallásügyi törvényt* fogadtak el. Ez a törvény alapvetően kiterjeszti az egyház és a vallási közösségek szabadságjogait. Az egyház templomokat és kolostorokat kapott vissza, oktatási intézményeket nyithatott, és képviselőik részt vehettek a társadalmi életben.

14. Tétel

14.1. A valdensesk, John Wicliff és Savonarola

A XII. század elégtelensége és forrongása egy *tisztább reformáló alakot* is hozott létre az egyházi élet terén. Ez a *valdensesk felekezete*. Tagjaitól apostoli szegénységet, egyszerűséget és szigorú erkölcsöket kívánt.

Ezt a felekezetet *Vald Péter*, egy gazdag lyoni kereskedő alapította. Reformatori fellépésére a Szentírás mélyebb ismerete utáni vágya vezette. Kiosztotta vagyonát a szegények közt (1170 körül), hogy ne lehessen akadályára az evangéliumi tökély elérésében. Olyan célból alapított egy apostoli együletet, hogy annak tagjai a nép között hirdessék az evangéliumot. Ezen egyület tagjai útra keltek, tanították s bűnbánatra intették a népet. A nép őket *lyoni szegényeknek* nevezte. Az egyület nem akart szakítani az uralkodó egyházzal, de midőn a lyoni érsek betiltotta az igehirdetést, s száműzte őket Lyonból, *III. Sándor* pápa megtagadta az egyület megerősítését, s később a *veronai zsinat* (1183.) kimondta reájuk az átkot. Vald, miután kénytelen volt menekülni Franciaországból, egy ideig Olaszországban működött, azután állítólag Csehországba vonult és ott halt meg (1197.). *III. Ince* megkísérelte, hogy a lyoni szegények egyik ágából *pauperes catholici* néven egy szerzetes rendet alakítson oly feltétel alatt, hogy ismerjék el a katolikus hitet (1210.).

A *valdensesknek két fő osztálya* volt, a francia *lyoni szegények*, vagy ultramontánok, és az olasz, vagy *lombardiai szegények*. Mindkét osztály elismerte, hogy a valdensesk és a római egyház együtt képezik a katolikus egyházat, csak hogy annak jobbik fele a valdens, gonosz fele a katolikus egyház; az egyház romlását Szilveszter pápától számította mindkettő. A lyoniak elismerték a katolikus egyház *hét szentségét*, a lombardiaiak nem. A lombardiaiak a község szolgálótól nem követelték olyan szigorúan a munkától és nős élettől való tartózkodást, mint a lyoniak.

Egyházalkotmányuk szerint az egyház tanítói és kormányzói joga a *községet* illeti. Az *egyetemes papság elvét* követték. A lombard *községek élén* élethosszig választott *elnök*, a lyoniak élén évi *igazgató* állott. *Elvetették* a tisztító tüzet, a szentek, kereszt és ostya imádását; nem esküdtek; a halálbüntetést jogtalannak, a hazugságot halálos bűnnek tartották. *Apostoli egyszerűsége*re törekedtek.

A *valdensesk* annyiban *megegyeztek a katharokkal*, hogy a Szentírást mindkét felekezet elfogadta alapul, s terjeszteni igyekezett; ellenzéki állást foglalt el a római egyházzal szemben, a szegénységet, nőtlenséget a tökély feltételének tartotta; a tisztító tüzet és a halottakért való közbenjárást elvetette. A papságnak három fokozata volt: püspök, presbiter és diakónus. Mindkét felekezet tiltotta az esküt, emberölést, halálbüntetést; a hazugságot halálos bűnnek tartotta, a bűnbocsánatot egyedül Istentől várta, s annak osztogatására nem tartotta a papot feljogosítottnak. A valdensesk egész nyugaton elterjedtek.

John Wicliff

Angliában király és parlament egyesült erővel már rég igyekezett lerázni a pápaság nyomasztó igáját. Időnként egyes komolyan gondolkodó férfiak, *mint Salibury János, Roger Baco, Bradwardina Tamás* s mások jogosan panaszkodtak az egyház benső romlottsága ellen is. De az övéknél sokkal fontosabb és sikeresebb volt *Wiclif János* fellépése.

Midőn *V. Orbán* (1365.) a már régóta elmaradt hűbéri tartozás megfizetésére szólította fel *III. Eduárd* angol királyt, s a király a parlamenttel egyetértve egyszer s mindenkorra visszautasította ezt a követelést, Wiclif hazafiúi hévvel védelmezte a parlament határozatát, az ország és a korona függetlenségét. Wiclif-t a *lutterworthi plébániával* jutalmazta meg a korona.

De nemcsak egyházpolitikai kérdésekben foglalt el Wiclif a római kúriával szemben ellenzéki állást, hanem a papság romlottsága s a kolduló szerzetesek káros működése ellen is több alkalommal éles beszédeket tartott a szószekből. Feljelentették a pápának; így történt, hogy *XI. Gergely* Wiclif irataiban *19 tételre kimondta az átkot* (1377.), de az udvar védelmébe vette őt.

Midőn bekövetkezett az egyházi szakadás, a kettős pápaság, és egyházi reformokkal foglalkozott az egész világ, Wiclif merész ellenzéki állást kezdett elfoglalni a *hit kérdésében* is. A *Bibliát angol nyelvre fordította*, az átlényegülés tanát megtámadta (1381.), már korábban *egyleteket* alapított, melyeknek tagjai *utazó prédikátorokként* járták be a községeket, hogy hirdessék a népnek az evangéliumot. Most már az egyetem is Wiclif ellen foglalt állást; ügye a *londoni zsinat* elé került, mely állításainak egy részét tévesnek, egy részét eretnekségnek bélyegezte, de megelégedett azzal a büntetéssel, hogy *kizárta őt az egyetemről*. A canterbury-i érsek rábeszélte a királyt egy *rendelet* kiadására, mely felhatalmazta a püspököket az elítélt tételek híveinek elfogatására. *VI. Orbán* meg is *idézte Wiclif-t Rómába*, de már ettől az úttól megkímélte a halál (1384. december 31.). Ám a megbántott egyház nem bocsátott meg a halottnak sem; a *konstanzi zsinat* (1415. május 4.) eretneknek nyilvánította, negyvenöt tételt elítélte, s elrendelte, hogy égessék meg iratait, ássák ki és szórják szét csontjait. Ez az ítélet végre is hajtatott évek múlva (1428.). Wiclif hívei ellen, főleg *V. Henrik* idejétől (1413. után) kezdődött meg a tulajdonképpen való véres üldözés.

Wiclif az *evangéliumi szellemű prédikációt* tekintette legelső eszköznél az *egyház reformációjának* megindítására, mert csak ez képes felvilágosítani és megindítani a hallgató lelkét. Azt akarta, hogy a *Szentírás* közkinccse legyen mindenkinek, ezért fordította le. *Ezt a fordítást* Wiclif halála után lényegesen *átdolgozta* lutterworthi segédje és benső barátja, *Purvey* (1388.).

Wiclifnek *hittani reformátori nézetei* főképpen a *Triaogusban* vannak letéve. Mint bölcsész határozottan az akkor eretnekség hírében álló *realizmusnak* volt híve. A keresztyén igazságok kútforrásául az *ész* és *kijelentést* fogadta el. A *bűn* elméletében, az őskeresztyén egyházzal egyezően nem természeti, hanem erkölcsi okban kereste a bűnösség átszármazását. Az *üdvtanban* az Isten mindenhatóságából kiindulva, elismerte, hogy Isten az oka minden létezőnek és történőnek, de a bűnnek nem. Az *üdvre való abszolút predestinációt* tanította. A *hitről* azt állította, hogy az Istennek kegyelmi ajándéka. Különbséget tett a *látható* és *láthatatlan egyház* között, csak ez az utóbbi képezi igaz testét Krisztusnak. Az *egyház* a választottak közössége.

Leghevesebben az *átlényegülés tanát* támadta meg, mely a népet kirabolja, bálványimádásra csábítja és megingatja a Szentírásba vetett hitét. Wiclif szerint az úrvacsorában a *kenyér* Krisztus testének csak *jegye*, *Krisztus is jelen van* ugyan, de nem lényegileg, nem állományilag vagy testileg, hanem mint erő, mint szellem, mint szentség. Ez a megjelenés is az elfogadó hitétől és a kiszolgáló érdemes voltától függ.

Elvetette a szentek, ereklyék és képek tiszteletét, az olajnak, sónak és viasznak megszentelését, az istentiszteletben a latin nyelv használatát, a magán misét, az utolsó kenetet; helytelennek tartotta a szentek közé sorozást, a búcsút; mint természetellenes állapotokat, megszüntetni óhajtott a papi nőtlenséget, a szerzetességet. A bűnbocsánat tanát és gyakorlatát, az egyházi átkot és tilalmat istenkáromlásnak, a fülbe gyónást lelkiismereti kényszernek állította. Véleménye szerint a pápaság Antikrisztusság. Krisztusnak, mint a világ istenemberi kormányzójának, jogos képviselője az *állam*.

Savonarola

A XV. század végén *Olaszországban* feltűnt egy reformátor, ki gyökeres átalakítását tervezte nemcsak az egyháznak, hanem az államnak is. E férfi *Girolamo Savonarola*, egy domokosrendi szerzetes volt, ki Firenzében (1489-től) kitűnő szónoki tehetséggel és merész szabadelvűséggel, mint bűnbánathirdető kíméletlenül ostromozta a pápaság és a világiak erkölcsi romlottságát. Megjósolta a Medici ház bukását, s egy idegen, hatalmas királynak Olaszországba való betörését, ki megbünteti a

zsarnokokat, s fegyverrel reformálja az egyházat. Ezek a jóslatok részben teljesültek: Medici Lőrinc halála után elűzettek fia, VIII. Károly nagy hadsereggel nyomult Olaszországba. A nép kegyébe jutott Savonarola tevékeny részt vett az állami ügyekben is, s azon párt élére állott, mely a theokráciát egyesíteni törekedett a demokráciával. Az erkölcsök megjavultak, a keresztyén szeretet ünnepet ült. Azonban Savonarola nemcsak Firenzét, hanem egész Olaszországot reformálni óhajtott volna a pápasággal együtt. Ebből a szempontból heves, szenvedélyes támadást intézett VI. Sándornak és udvarának erkölcsi romlottsága ellen. VI. Sándor bíbornoki kalappal igyekezett maga részére megnyerni a hatalmas népvészért; miután ez nem sikerült, ravaszsággal akarta hatalmába keríteni, s ebből a célból meghívta Rómába (1495.).

E közben folyvást nőtt Savonarola ellenségeinek a száma. Firenze helyzete nagyon kétségessé vált a francia király visszavonulása után. A pápa, ki már korábban elhatározta Savonarola halálát felhasználta ezt a kedvező alkalmat, Savonarolát eltiltotta a szószéktől (1497.), s midőn nem engedelmeskedett, átok alá vetette. A ferencrendiek *tűzpróbát* ajánlottak a domokosrendieknek, hogy kiderüljön Savonarolának igaz vagy hamis volta; Savonarola elutasította az ajánlatot. A látványosságra sóvárgó nép emiatt elkedvetlenedve, azt, akit előbb édig magasztalt, most gyávának, hazugnak és csalónak kiáltotta ki. Egy *rendkívüli törvényszék* ült össze halálos ellenségeiből, mely a pápa két biztosának befolyására, mint eretneket, néplázítót és csalót, felakasztásra és megégetésre ítélte két rendtársával együtt (1498.). Savonarola megadással tűrte a vértanúhalált.

Míg egyfelől hévvel védelmezte a keresztyéniséget az Olaszországban lábra kapott szkepticizmus és hitetlenség ellen: addig másfelől átlátta, hogy csak erkölcsi reformokkal menthető meg az egyháznak sokképpen kockáztatott üdve.

14.2. A reformáció Angliában

Angliának, mint szigetországnak, politikai és vallási reformjai is sokkal függetlenebbül fejlődtek ki a szárazföldi országokénál; és ez a fejlődés nem volt rohamos, szélsőségekben csapongó, hanem mérsékelt. Anglia a XVI. században még nem volt központosított korlátlan monarchia; a *Magna Charta* arisztokráciai alapra helyezte az alkotmány; s széleskörű függetlenséget biztosított mind a világi, mind az egyházi rendeknek. A *világi parlament* mellett egy tisztán *egyházi rendi gyűlés* is kifejlődött, mely függetlenül intézkedett az egyházra vonatkozó minden ügyben. Ez az önkormányzat nagymértékben korlátozta nemcsak a királyi, hanem a pápai hatalmat is. A papság részéről tehát nem volt ok az egyházi alkotmány reformálására, annál több ok volt a király részéről, ha növelni óhajtottta hatalmát. Ez az átalakulás a *Tudor* házból való négy király alatt történt meg.

VIII. Henrik, a kiváló testi és szellemi tehetségű, kegyetlen, de erélyes zsarnok és buzgó katolikus király nyílt ellenszegülésnek tekintette a németországi egyházi mozgalmat, s nemcsak tollal, hanem fegyverrel is harcolt Luther tanai ellen. Luthernek nyers hangja a hittudóskodó királyt még inkább elidegenítette a reformációtól. E közben az evangéliumi reformeszmék hullámai átcaptak az oxfordi és cambridge-i egyetem falain is, de súlyos börtönnel, máglyával és száműzetéssel lakoltak hívei.

Azonban a „hitvédő” király, bármely nagy ellensége volt is minden eretnecségnek, ha érdeke kívánta, a pápával is összetűzött. Erre a házassági ügye szolgáltatott okot. Ugyanis Henrik egyfelől ráunt első feleségére, *Aragóniai Katalinra*, másfelől szenvedélyes szerelemre gyulladt *Boleyn Anna*, a királyné fiatal udvarhölgye iránt; hogy tehát kiszabaduljon ebből a kellemetlen helyzetből, VII. Kelemenhez fordult (1527.) s arra kérte, hogy nyilvánítsa érvénytelennek első házasságát. A pápa, míg szemben állt V. Károllyal (1528-ig), hajlandó volt a király kívánságának teljesítésére, de azután halogatással igyekezett a kényes kérdés megoldása alól kibújni. A pápa türelmetlenül várakozott, de midőn látta, hogy ügyének kedvező lebonyolítását hiába várja Rómától, elhatározta, hogy a kérdést

otthon fogja megoldani. *Cranmer Tamás* tanácsára, semmisnek nyilvánította házasságát, s egybekelt *Boleyn Annával* (1532. vagy 1533.).

E közben a pápára megnevezett király az angol egyház és Róma közt létező, különben sem erős összeköttetésnek fokozatos megszüntetésére megtette a kellő lépéseket; végül a király kívánságára *a parlament a pápától függetlennek mondta ki az angol egyházat, a királyra ruházta a pápának minden jogát és jövedelmét, a királyt ismerte el az egyház fejéül* (1534. november 3.).

A legfőbb egyházi hatalommal felruházott király katolikus hittani alapon angol állami egyházat alapított, melynek ő maga lett a pápája. Azokat, kik nem voltak megelégedve a királyi reformációval, vagy ellene működtek, mint felségsértőket halállal büntette. Máglya, vízbefulladás, felnégyelés, lefejezés napi rendszerességgel zajlott. A *zárdákat*, a pápai érdekek védőbástyáit fokozatosan *eltörölték* (1536-1539 között 376 zárdát). Ugyanebben az időben (1539. július 28.) jelent meg a *király vallásrendelete* (az úgynevezett véres statutum, Bloodi Act), mely körvonalazta az *angol egyház tanát*. Ez fenntartotta a transsubstantiatio tanát, szükségtelennek nyilvánította az úrvacsorának két szín alatt való kiosztását, megerősítette a papok nőtlenségét, a szüzességi fogadalmat, a magán misét és fülbe gyónást, s jószágvesztéssel és halállal fenyegette mindazokat, kik ellenkezően tanítanak vagy cselekednek ezzel a vallásrendelettel. A fenyegető üldözés elől katolikusok és protestánsok nagy számmal menekültek külföldre. Az *üldözés* egészen a király haláláig tartott.

Henriknek halála után a tízéves *VI. Eduárd* (1547-1553.) kiskorúsága alatt egy kormányzó testület vezette az állam ügyeit (melynek élén a király nagybátyja, Seymour Eduárd, Sommerset harcege állott mint protektor), melynek tagjai közt az evangéliumi párt volt többségben. Gondoskodtak a királyfinak protestáns szellemben való neveléséről. VIII. Henrik vallásrendeletét megszüntették; a püspöki jogot a királyra ruházták; a papi nőtlenséget, magánmisét eltörölték, s meghagyták, hogy két szín alatt szolgáltassák ki az úrvacsorát. A liturgia átalakítása lassan és fokozatosan történt, így jött létre többszöri módosítás után az *új angol Liturgia* (Book of Common Prayer), melynek életbelépését parlamenti végzés rendelte el (1549.). A király maga is élénk figyelemmel kísérte a reformáció menetét, mely szép reményekkel bízott. Azonban VI. Eduárd váratlanul meghalt (16. évében, 1553. július 6-án), s halálával csökkenni kezdtek a reformációhoz kötött remények is.

A vakbuzgó katolikus *Máriának* (Aragóniai Katalin leányának) trónraléptével (1553-1558) teljesen megváltoztak a viszonyok. Mária, ki sok szenvedést látott katolikus hite miatt, s ki anyján elkövetett jogtalanságok miatt is a reformációt tette felelőssé, s mély gyűlölettel volt eltelve iránta, most, midőn módjában állott szenvedésinek megtorlása, feladatává tette a reformáció elnyomását és a katolicizmus helyreállítását. A királyné híveiből állított parlament semmisnek nyilvánította (1553. október) a VI. Eduárd alatt kiadott vallásrendeleteket. A pápával alkudozásokba bocsátkozott. Ez a lépése és II. Fülöp spanyol királlyal való házassága (1554. július 25.) általános elégtelenséget szült. Mária a katolicizmus helyreállításával munkába vette a protestantizmus megsemmisítését is; az eretnekek ellen hozott törvényeket újra érvényesítette, a felesége papokat elüzte feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, azokat, akik nem voltak hajlandók evangéliumi hitükről lemondani, börtönnel, száműzetéssel vagy máglyával sújtotta. Már a spanyol inkvizíció mintájára *hitnyomozó bizottságokat* kezdtek szervezni, midőn Anglia és a protestantizmus szerencséjére meghalt a „vérszomjas Mária” (the bloody Mary; 1558. november 17.).

14.3. Misszió a XVII-XVIII. században

A katolikus egyház a reformáció következtében Európában szenvedett veszteségeit más világrészekben igyekezett kárpótolni. *Portugália kelet-indiai birtokain* a ferencesek már 1510-től megkísérelték a *térítést*. *Xaver-i Ferenc* két jezsuita társával *Goába*, Portugália kelet-indiai birtokainak fővárosába vitorlázott (1542.), és onnan indult térítői útra. Goában átvette a korábban alapított *térítő szeminárium* vezetését, s Európából nyert anyagi segítséggel gyarapítva *jezsuita kollégiummá* alakította át. A tízparancsolatot, az apostoli hitvallást és evangéliumokat lefordította a nép nyelvére. Főleg gyógyítással, melyeket csodáknak tartott a nép, egész községeket nyert meg a keresztyénségnek. Alid vetették meg lábukat Kelet-Indiában, *hitnyomozóséket* állítottak fel hódításaik biztosítására (1560.), s ahelyett, hogy egyesülve működtek volna az Indiában talált *Tamás-keresztyénekkel*, megsemmisítették őket.

A XVII. században a jezsuiták tovább folytatták a térítést. Madaurában egyházat, iskolát és kórházat alapítottak. A lassan haladó térítésnek újabb lökést adott 1606-tól *Robert Nobili* jezsuita, ki az *indiai szokásokhoz alkalmazkodva* működött. Ezen új keresztyénségen eleinte megbotránkoztak még az európai jezsuiták is, de mikor a kapucinusok panaszt emeltek miatta Rómában, hittérítőinek pártjára állt az egész jezsuita rend s évekig elhúzódott az *akkomodáción kiütött viszály*.

Mikor *Xaver-i Japánba* érkezett (1549.), ott teljesen kifejlődött egyházi életet talált. Xaver-i végül azzal az alkalmazkodásával, hogy tiszteletben tartotta a buddhizmus szent szokásait, győzedelmeskedett az akadályokon, és ezeket keresztelt meg. Már éppen *Kínába készült utazni*, amikor 1552-ben meghalt. Xaver-i elkezdett művét a jezsuiták tovább folytatták; néhány tartományt egészen megnyertek; iskolákat, templomokat építettek; a keresztyének száma állítólag meghaladta a 200000-et. De amikor a japánok észrevették, hogy a jezsuiták a vallás színe alatt maguk akarnak uralkodni véres üldözések következtek (1587-től). A megújult üldözések végül az egyház teljes kiirtásával végződtek (1637.) és Japán örök időkre megtiltott a külföldiekkel való minden érintkezést.

A keresztyén hittérítők a kereskedelmi forgalom nyomában jutottak el *Kínába*. Végül *Mattheo Ricci* vezetése alatt megérkeztek a jezsuiták (1582.), kik mint tudományosan képzett férfiak, csillagászati, matematikai és orvosi ismereteikkel nagy tekintélyt vívtak ki a nép előtt, s megnyerték az udvar kegyét is. Ricci csak azután kezdte hirdetni az evangéliumot, miután megismerkedett a kínai nyelvvel, műveltséggel és szokásokkal; és elhítenni igyekezett a kínaiakkal, hogy Konfúciusz tiszta őstanának megújítása a keresztyén vallás. Rövid idő alatt községek alakultak, templomok épültek és lefordították a szentírást.

Brazília III. János portugál király *Emanuel Robreya* vezetésével jezsuita térítőket küldött (1549.). Néhány év múlva *püspökséget* alapítottak a fővárosban (1551.), mely központja lett a további térítéseknek.

Paraguayban III. Fülöp spanyol király egy *rendeletben* megparancsolta (1610.), hogy a jezsuiták egyházi telepeinek határát egy spanyol se merje átlépni a rend engedélye nélkül. Így tették le a jezsuiták a *paraguayi papi köztársaság* alapját.

XIV. Lajos Kína számára egy *térítő-képző intézetet* alapított *Párizsban* (1663.). 1815-ben a *császár* megelégedte a betolakodó európaiakat és *parancsot adott ki*, mely szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta a keresztyén vallás terjesztését, s Peking kivételével az egész birodalmat elzárta az európaiak előtt.

Hátsó-Indiában (Burma, Sziám) ugyancsak a jezsuiták kezdték meg az evangélium hirdetését. Azonban később ott is megkezdődtek az *üldözések* (1694.); leromboltak több templomot, néhány jezsuitát lefejeztek. Csak a XVIII. század végén szüntek meg az üldözések, s indult gyarapodásnak a keresztyén egyház.

Tibetben kapucinusok működtek (1707-től), kik a Dalai Lama engedélyével egy vendégházat alapította *Lhászában*. De az üldözések útját állták a gyarapodásnak (1742.).

Afrikában a kapucinusok térítettek. A keleti parton *Mozambik* területén, a nyugati parton *Kongó* vidékén léptek fel.

A lutheránus egyház, míg belügyei kötötték le figyelmét, nem sok gondot fordított a *külmisszióra*. *Lappföldnek* Svédországhoz tartozó részén már *Wasa Gusztáv* király megindította ugyan a térítést, de nem sok sikerrel. Végül *I. Frigyes* király elrendelte (1723.), hogy minden lapp évenként bizonyítványt kérjen lelkészétől, hogy látogatta az istentiszteletet és úrvacsorát vett. *A szentírást lefordították lapp nyelvre* és *külön missziót* alapított a kormány (1738.). *A Dániához tartozó lapp területnek* megtérítését *IV. Frigyes* király az általa alapított (1714.) missziói intézetre bízta.

Grönlandról, hol már a XI. században meghonosodott a keresztyénség, a XV. század óta egészen megfélekedtek s így ott nyomtalanul elenyészett a keresztyénség. *Egede János* norvég lelkész újította meg az egyházat (1721.). A térítés fejlesztésére és biztosítására az ő javaslatára a dán kormány Koppenhágában egy külön térítő- és tanítóképző intézetet állított Grönland számára, melynek vezetését maga Egede vette át (1733.), miután fiára bízta a grönlandi térítés folytatását. 1733-ban megjelentek a herrnhuti testvérek és nagy eredményeket értek el.

A református egyházban a térítésre különösen két állam fordított nagyobb figyelmet: *Németalföld és Anglia*. Mikor Portugália a XVII. század elején *Németalföldnek* volt kénytelen átengedni keleti-indiai gyarmatait (Ceylon, Jáva), azok a bennszülötteknek csak azon feltételek mellett juttattak hivatalt, ha megkeresztelkedtek.

Angliában a kormány nagy gondot fordított rá, hogy a bennszülöttek megtérítésével biztosítsa észak-amerikai gyarmatait. *A puritán Eliot János* lefordította a szentírást a nép nyelvére és 17 indián keresztyén községet alapított. Az angol *puritánok* már 1647-ben alapítottak Londonban egy *hittérítő társulatot*. A XVIII. században nagy tevékenységet fejtettek ki a *methodisták*, különösen *Coke Tamás* térített sikerrel a nyugat-indiai szigeteken. Azonban Amerika nem a bennszülöttek megtérítése, hanem az európai tömegesen kiköltözők által lett keresztyénné. A XVIII. században több térítő társulat is keletkezett, melyek között a legnevezetesebb a *londoni baptista társulat* (1792.).

14.4. Az ökumenikus mozgalom és a felekezeti világszövetségek

- Edinburghi missziói világkonferencia: 1910
- Life and Work mozgalom stockholmi nagygyűlése: 1925
- Faith and Order mozgalom lausanne-i nagygyűlése: 1927

- Life and Work: Élet és Munka. Az ökumenikus mozgalmak egyik első hajtása. Az ökumenizmus megvalósulását a keresztyén gyakorlat tarén óhajtja megvalósítani. A keresztyének egysége a szolgálatban van.
- Faith and Order: Hit és egyházszervezet. Az ökumenikus mozgalom egyik indító állomása. Ez a mozgalom a tanbeli és egyházszervezeti egységet kívánta megvalósítani.

- ökumenizmus: A görög törekvését foglalja magában, amely szerint a különbségek félre tételével ismét egységes egyház létezhesen.

Az ökumenikus mozgalom kezdeténél három csoport játszott nagy szerepet: a keresztyén egyesületek, a világmisziói konferenciák és a vallásos világszövetségek.

A XIX. században különösen a fiatalok hoztak létre Európában és Amerikában egyesületeket. Ezek közül a legfontosabbak az *Evangelical Alliance* (1846.) és az 1855-ben létrejött *Young Men's Christian Association*. Ezekre az egyesületekre az a jellemző, hogy nem akarnak új egyházat létrehozni, hanem inkább a meglévő egyházak hiányosságaira mutatnak rá. Nagy hangsúlyt fektetnek a személyes megtérésre és a misszióra.

Missziói konferenciákat már a XIX. században is tartottak. De a legfontosabb konferenciát 1910-ben tartották *Edinburgh-ban*. Lényegében ezt a konferenciát szoktuk az ökumenikus mozgalom alapító alkalmának tekinteni. A konferencia legtöbb vezetője már korábban részt vett a diákmozgalomban. Az akkori missziói munkát az jellemezte, hogy társulatok végezték a munkát és nem az egyházak. Ez jellemző maradt az ökumenikus mozgalom kezdetén is. a középpontban elsősorban nem az egyházak álltak, hanem a magánszemélyek, s az egyházak bekapcsolódása csak fokozatosan történt meg.

Edinburgh-ban 1196 résztvevője volt a konferenciának. A konferenciát azzal a feltétellel tartották, hogy egyházi és tanbeli különbségeket nem tárgyalnak.

1921-ben létrejött a *Nemzetközi Missziói Tanács*, mint az első felekezeti közti ökumenikus szervezet. Ez a tanács a későbbiekben az EVT részévé vált.

Az ökumenikus mozgalom harmadik előkészítő eleme a felekezeti szövetségek voltak, amelyek a XIX-XX. században szerveződtek. Így alakultak meg a református, metodista, anglikán és evangélikus egyházak szövetségei.

Az I. világháború után az ökumenikus tevékenység két mozgalomban indult meg: a gyakorlati keresztyénség mozgalmában (*Life and Work* – Élet és Munka) és a Hit és Egyházszervezet mozgalomban (*Faith and Order*). A *Life and Work* mozgalom inkább protestáns körökből származott, míg a *Faith and Order* anglikán körökből. A két mozgalom között az egyház fogalmának meghatározásában van különbség. A *Faith and Order* mozgalomban a látható egyház és a püspöki tiszt volt a legfontosabb téma; a *Life and Work* inkább arra figyel, hogy a hitnek milyen gyakorlati gyümölcsei vannak a társadalomban.

A *Life and Work* mozgalom jelszava: a tan elválaszt, de a szolgálat összeköt. Ebbena mozgalomban háttérbe szorították nemcsak a reformátori hitvallásokat, hanem azokat a bibliai témákat is, amelyek véleménykülönbséget okozhatnak. A mozgalom mögött különböző csoportok álltak. Az egyik a belmissziói mozgalom volt. Ennél fontosabb volt a keresztyén szocialista békemozgalom.

A *Life and Work* mozgalom 1925-ben rendezte meg első világkonferenciáját *Stockholmban*. Több mint 600 egyház küldte el képviselőit, 37 országból. A római egyház nyilvánosan elítélte az ökumenikus megmozdulást. Egyrészt azért, mert az egyház egységét csak a római katolikus egyházon belül tudták elképzelni, másrészt pedig azért, mert az ökumenikus mozgalomban eleinte nagy szerepet játszó szocializmus ellen tiltakoztak. A konferencia elindítója *Nathan Söderblom*, a svéd evangélikus egyház zsinati elnöke volt.

A *Faith and Order* mozgalom inkább dogmatikai és egyházi kérdésekkel kívánt foglalkozni. A mozgalom kezdeményezői az anglikán egyházak voltak. Első nagy vezetőjének, *Charles H. Brent*-nek az volt a célja, hogy az óegyházi egységet állítsák vissza, hiszen a missziói parancs teljesítésére csak egy egyetemes és egyesült egyház képes.

Végül a különböző protestáns egyházak és a szabad egyházak is részt vettek azon az első nemzetközi konferencián, amelyet 1927-ben *Lausanne*-ban tartottak. A római katolikus egyház elítélte

a mozgalmat, mert a római pápának nem akartak külön tiszteletet adni.

A konferencián hamarosan kiderült, hogy a tanbeli egység elérhetetlen. Ezen a konferencián Söderblom megint nagy szerepet játszott. A protestáns egyházak általános véleményét tolmácsolta, amikor azt állította, hogy az egységet nem a tanbeli kérdések megoldásában kellene keresni, hanem a közös, világegyetemes szolgálásban.

A felekezeti világszövetségek

- Református Világszövetség alakuló ülése Edinburghban: 1877
- Metodista Világszövetség megalakul Londonban: 1881
- Baptista Világszövetség megalakulása Londonban: 1905
- Lutheránus Világkonvent első nagygyűlése Eisenachban: 1923
- Lutheránus Világszövetség megalakulása: 1947

- Baptista Világszövetség: Ez a szövetség 1905-ben alakult meg Londonban. Ezen az alakuló gyűlésen 23 ország képviselői gyűltek össze. A szövetség székhelye Washington.
- Lutheránus Világkonvent: 1923-ban, Eisenachban tartotta első konferenciáját a Lutheránus Világkonvent. Ezen a konferencián megjelentek a világ minden pontján fellelhető evangélikus egyházak vezetői. Ebből alakult ki 1947-ben a Lutheránus Világszövetség.
- Metodista Világszövetség: 1881-ben, Londonban összegyűlt a metodista világkonferencia. A konferencia élénkebb működése az EVT megalakulása után indult meg. 1956-ban alakult meg végül a Metodista Világszövetség az Egyesült Államokban.
- Református Világszövetség: 1875-ben, Londonban határozták el a Református Világszövetség megalakítását. 1877-ben, Edinburghban alakult meg a Világszövetség, ekkor tartotta első nagygyűlését. Magában foglalja a presbiteriánus és kongregacionalista gyülekezeteket is.

A református egyházak második világháború utáni legnagyobb történelmi eseményének a genfi székhelyű világszövetségük kiteljesedését számíthatjuk. Az 1877-ben Edinburghban létrejött szövetség olyan egyházakat tömörít, amelyek alapjában Kálvin, Zwingli és Knox reformátorok irányvonalát követik. A szövetség mai formája 1970-ben a kenyai Nairobitan tartott gyűlésen alakult ki, amikor egyesül a református egyházak két nagy ága, a presbiteriánus és a kongregacionalista. Ma ez az egyesület hetvenegy millió tagot és kétszáznyolc egyházat számlál, amelyek százket országban élnek. Afrika képviseli a tagegyházak legnagyobb számát, harmincegy országban ötvenöt közösséget. Ezt követi Európa huszonnegy országának negyvenkét egyháza.

A Világszövetség genfi irodájában működik a főtítkárság, a teológiai-, az együttműködési és bizonyosítási osztály, valamint a női munkaág, az ún. PACT Program. A Világszövetség kiadványai az Update - negyedévenként megjelenő hírközlő lap, és a Reformed World - a szintén negyedévenként kiadásra kerülő teológiai folyóirat.

A Nagygyűlés 7-8 évenként azzal a céllal ül össze, hogy eligazítást adjon azokban a helyi és általános problémákban, amelyekkel a tagegyházak szembekerülnek. Érdekes felidézni, hogy mi állt a Világszövetség munkájának középpontjában a legutóbbi két Nagygyűlés alkalmával.

Az 1982-ben Ottawában, Kanadában tartott 21. Nagygyűlés kinyilvánította, hogy az apartheid bűn, teológiai igazolása pedig eretnokség. Kimondta azt is, hogy az evangélium Dél-Afrikában való hirdetésének akadályozása status confessionis -t tesz szükségessé.

Az 1989-ben Szöulban, Koreában megrendezett 22. Nagygyűlés elkötelezte magát az igazságosság, a béke és a teremtés teljessége mellett, állást foglalt amellett, hogy a férfiak és nők társak az egyházban és a társadalomban végzett szolgálatukban; egységre hívta fel a református egyházakat és az egész emberiséget.

1997-ben a 23. Nagygyűlést Debrecenben rendezte a Világszövetség, 1997 augusztus 8-20 között. Ez a találkozó egyszerre kívánt a ma emberének problémáihoz szólni és készülni a XXI. századra. Témája Ézsaiás 58,6 prófétai felhívása alapján „Törjétek szét az igazságtalanság bilincseit” volt. Ézsaiás kihívó szava mindig szólt az egyháznak. Ez a prófécia most minket is megújult hitre, bizonyosítgatásra és cselekedetekre hív, mert a régi és új láncok minden népben megkötöznek embereket.

A Nagygyűlést megelőzően, 1997 augusztus 5-7 között, női- és ifjúsági konferencia volt. A vendégek részére is külön programokat szerveztek.

1. munkacsoport: A református hit és az egységre törekvés

1. Református önismeret: Kiknek hivattunk el? Történelmi és teológiai örökségünk milyen részei érvényesek még és mely részeit kell felülvizsgálni a mai kihívások fényénél?

2. Evangélium és különböző kultúrák A 22. Nagygyűlés így nyilatkozott: „Tanúi vagyunk annak, hogy az evangélium hatást gyakorolt a kultúrára, és bizonyos mértékig a kultúra is segít az evangélium megértésében.”

3. Együttes bizonyoságtétel különböző helyzetekben Keresztyének világszerte más és más körülmények között kell bizonyoságot tegyenek. Isteni küldetésünk teljesítése közben gyakran előfordul, hogy hitünket új formában kell megvallanunk, olyan módon, hogy visszatükröződjék és gazdagodjék egységünk a Krisztusban.

2. munkacsoport: Igazságot minden teremtménynek

1. Református hit és gazdasági igazságosság Ez az alcsoport a református hit szemszögéből vizsgálja majd a gazdasági igazságosság kérdéseit a mai világban.

2. Teremtés és igazságosság Bolygónk létét környezeti katasztrófák fenyegetik. Református hitünk arra hív, hogy lelkiismeretes sáfárok legyünk és olyan igazságos rendre törekedjünk, ami az egész teremtett világra kiterjed.

3. Nemzeti és etnikai identitás. Hozzávetőleg 5000 népcsoport él 200 állam területén a világon. Hogyan éljenek együtt? Hogyan tudnánk legjobban megőrizni az emberi közösség egységét a maga sokféleségében? Hogyan segít mindebben a keresztyén közösségről vallott felfogásunk?

3. munkacsoport: Társak vagyunk Isten missziójában

1. Megerősítés / szembeszállás / átalakulás. Ez a munkacsoport behatóan foglalkozik a férfi és nő, mint társak szerepével az egyházban és a társadalomban. A csoport három kérdést vizsgál majd: Hogyan erősíthetjük meg a férfiakat és a nőket a küldetésük teljesítésére kapott ajándékok használatában? Hogyan szállhatunk szembe a nemek közti igazságtalan különbségtétellel? Hogyan alakulhatunk át küldetésünkben Isten munkatársaivá a Szentlélek ereje által?

15. Tétel

15.1. Husz János élete és tanai, a huszita háborúk

- Husz János: 1370-1415
- Luxemburgi Zsigmond uralkodása: 1387-1437
- a Betlehem kápolna lelkésze lesz: 1402
- kimondják Huszra a pápai átkot: 1411
- Husz megjeleni Konstanzban: 1414. november 3.
- Husz elítélése és megégetése: 1415. július 6.

A XIV. században egyes kiváló papok mozgalmat indítottak a vallásosság és erkölcsösség felelevenítésére.

Közéjük tartozott *Waldhausen Konrád*, ki éles beszédekkel tartott a papság és szerzetesség romlottsága ellen. *Militz János* utazó prédikátor. Személyesen utazott Rómába (1367.), hogy panaszt emeljen az egyház romlottsága ellen, de ezért a buzgóságáért a hitnyomozó-szék börtönébe került, honnan csak az Avignonból visszatérő V. Orbán közbenjárására szabadult ki. Visszatérve hazájába, ott is üldözöbe vették ellenségei. Militz bízva ügye igazságában,

személyesen kereste fel a pápát Avignonban, hol tisztázva magát, nemsokára meghalt (1364.). *Janow Mátyás* híveit arra intette, hogy ne az érdemszerző cselekedeteket és üres szertartásokat tartásuk fő dolognak, hanem a lélek tisztaságára törekedjenek. Átlátta, hogy a hitnek igazi forrása a Szentírás, s hogy ettől eltávozott papság és szerzetesség a romlottság örvényébe sodortatott. Míg Militz azt hitte, hogy az egyház reformációja megtörténhetik a pápa vezetése mellett: addig Janow, ki teljesen ismerte az egyház akkori állapotát, nem adott helyet ilyen hiú reménynek.

Az így előkészített területen *Husz János* olyan mozgalmat indított meg, mely kétséssé tette *Csehországban* a római katolikus egyház fennmaradását. *Husz János* Huszinecben született (1369.), a prágai egyetemen teljes bölcsészeti és teológiai kiképzést nyert. Nyilvános fellépése előtt kifogástalan katolikus volt, s egy búcsújárás alkalmával búcsúért adta utolsó négy garasát is, de később átlátta, hogy a bűnös embert a Szentírás és a Megváltó élete szabadíthatja meg a kárhozatból és teheti méltóvá az üdvre. Tanulmányai és tapasztalatai teljesen meggyőzték az egyház romlottságáról, de azért még nem foglalt el ellenzéki állást a római egyházzal szemben, sőt azt hitte, hogy felettesei segítségével nem lehetetlen annak reformációja. Még *Szbynko*, prágai érseknek is annyira megnyerte bizalmát, hogy *zsinati prédikátornak* nevezte ki, s megbízta, hogy a cseh papság képviselője előtt feddő szónoklatot tartson az egyházi élet hiányairól és visszaéléseiről.

A megtámadott papság *panaszt* emelt az érseknél *Husz ellen*, s azzal vádolta, hogy azt hirdette a szószékből, hogy az a pap, ki az egyházi szolgálatért, főleg szegényektől díjt követel, eretnek, s hogy általában elidegeníti a népet a papságtól. Az érsek ezen vádak alapján megfosztotta Huszt a zsinati prédikátorságtól, s midőn Husz is *panaszt* emelt, hogy száműztek egy papot eretnekség gyanúja miatt, s üldözésnek vannak kitéve a legbuzgóbb papok, feleletül az érsek eltiltotta megyéjében Huszt minden lelkészi teendő végzésétől. *Vencel király semleges* állást óhajtott elfoglalni az avignoni és római pápákkal szemben, s ilyen nyilatkozatot kívánt a papságtól és egyetemtől is, de az érsek és a papság nagy része a római pápa mellett nyilatkozott. *Vencel király egy rendeletben* meghagyta, hogy *Csehországban* senkinek sem szabad pápának elismerni XII. Gergelyt. Ezen tény miatt nemcsak az eltávozott németek gyűlölték meg Huszt, hanem az egész német nemzet.

A németek távoztával akadálytalanul működhetett Husz és pártja, s mind merészebb támadást intézett az egyház és papság romlottsága ellen. A pápa elrendelte egy *bullában*, hogy a legnagyobb szigorot kell alkalmazni Wiclif iratai ellen, és be kell tiltani a magánkézben való prédikálást, mint az eretnekségnek a nép közé vezető csatornáit. Ezen bulla megjelenésekor (1410. március 9.) Husz azonnal *fellebbezett*. Az érsek hivatalosan megégette Husz iratait, s azt hitte, hogy teljesen leverte az ellenzéket, de csalódott. A nép Husz mellett foglalt pártállást, az érseket nyilvánosan kigúnyolta, egy ünnep alkalmával kiűzte a templomból, s minden alkalommal tüntetett pártja ellen. Ezalatt megjött a *pápai átok* (1411. március 15.), mely Husznak és a prágai hatóságnak volt szánva. Azonban Husz tovább prédikált. Ily makacs ellenállás után kénytelen volt az érsek engedni, s a közvetítő párttól ajánlott *egyezkedésbe* bocsátkozni.

XXIII. János pápa (1412.) *Csehországban* is *búcsút hirdetett* azok számára, kik részt vesznek a Nápoly elleni keresztes hadjáratban. Husz ez ellen beszédeket, vitát tartott és írásban nyilatkozott. Több helyen kigúnyolták a búcsúhirdetőket, sőt *egy nemes* a pápát és bulláját durván sértő jelmezes menetet rendezett, s *a bullát máglyán megégette*. A pápa *Huszt átokkal* sújtotta. Husz otthagyta Prágát.

Zsigmond magyar király és római császár sürgetésére a *közzsinat* összehívott *Konstanzba* (1414. november 1.), s a fejedelem Huszt is felszólította, hogy jelenjen meg a zsinat előtt. Husz *fejedelmi biztosító levéllel*, s ügye igazságában bízva jelent meg

Konstanzban. Arra a költött gyanúra, hogy el akarta hagyni Konstanzt, előbb szelídebb, majd szigorúbb *fogságra vettetett*, sőt utóbb vasra veretett. Zsigmond értesülvén út közben Husz elfogatásáról, azonnal parancsot küldött, hogy bocsássák szabadon, ellenkező esetben fel fogja töretni börtönét. Azonban a zsinati értekezlet meggyőzte róla Zsigmondot, hogy midőn eretnenség forog fenn, az egyház joga előbbvaló a fejedeleménél. *Háromszor idéztetett* a zsinat elé, a harmadik megidézés alkalmával *azt követelték* tőle, hogy ismerje el a tárgyalt tételek téves voltát, örökre vesse el őket esküvel, vonja vissza nyilvánosan, s fogadja el és védelmezze az ellenkezőjét. Husz egyiket sem teljesítette; kijelentette, hogy oly tanokat tulajdonítanak neki, melyeket sohasem állított, és sem rábeszélésre, sem fenyegetésre nem volt hajlandó magát a zsinatnak alávetni. Végül egy *ünnepélyes ülésen*, a székesegyházban, fejére olvastatott *az ítélet*, hogy mint makacs eretnek, fosztassék meg papi hivatalától és méltóságától, könyvei égettessenek meg, s ő maga adassék át a világi hatóságnak megbüntetés végett. Ezután kivetkőztették papi öltözkéből, átadták a világi hatóságnak, mely még azon a napon *elevenen megégette*.

Husz tana legjobban a *Tractatus de Ecclesia* című iratában van kifejtve. Eszerint az *egyház* amaz elővégzettek egyeteme, kik jelenleg élnek, éltek és élni fognak. *Az egyháznak* egyedüli feje Krisztus. Ha a pápa volna az egyház feje, akkor ő Krisztus volna, vagy Krisztus volna kisebb a pápánál. A gonoszok egyháza az ördög teste, melynek feje maga az ördög. *A pápai* úgynevezett *teljes hatalom*, s a neki tartozó engedelmség nem feltétlen, parancsainak csak abban az esetben kell engedelmeskedni, ha Krisztus törvényén alapulnak; bizonyos esetekben még pápai átok ellenére is kötelesség az evangélium hirdetése. *A papok* egyenlők, a *kulcs hatalom* az egész egyházat illeti. *Az úrvacsora* tanára nézve Krisztus testének és vérének valóságos jelenlétét tanította, sőt megtartotta az elemek átlényegülésének tanát is. Husz kimondta, hogy a hit dolgában a *Szentírás* a legfőbb tekintély.

A huszita háborúk

Prágai Jeromos megégetése: 1416. május 30.

a huszita háborúk: 1419-1436

a cseh-morva testvérek: 1467

Míg Husz a véget várta börtönében, azalatt Csehországban *Miesa Jakab* állott a huszita párt élére, és életbe léptette az úrvacsoránál a *kehely használatát*. A zsinat ezzel a mozgalommal szemben kimondta a kehely megtagadásának jogosultságát, s átkot mondott az ellenkező véleményűekre (1415. június 15.). Ez a határozat, és Husz kivégeztetése a legnagyobb mértékben elkésérette a cseheket. A *nemesség* gyűléseket tartott, szövetkezett egymás védelmére, és erélyes hangon válaszolt a zsinat iratára. De a zsinat nem sokat törődve a cseh nemesség iratával, Prágai Hieronymust is Husz sorsára juttatta, s ezzel Csehországban még nagyobb lángra gyújtotta a mozgalmat.

Prágai Hieronymus, ki Husznak határozott tanácsa ellenére ment Konstanzba, midőn látta, hogy semmi hasznára sem lehet barátjának, elhagyta a várost, de útközben elfogatott, s visszavittetett (1415. április). Visszavonta azokat az eretnenségeket amivel vádoltatott (1415. szeptember 23.), de nem hittek neki, és továbbra is szigorú fogságban tartották. Ezért visszavonta az előző nyilatkozatát, és oly erős meggyőződéssel védte Husznak s wiclifnek az alaptételeit, hogy bámulatra ragadta ellenfeleit is (1416. május 26.). A bosszús zsinat ezek után őt is barátja sorsára juttatta (1416. május 30.).

A mozgalom két gyűjtőpontján két párt alakult: Prágában, élén az egyetemmel, a mérsékelt, konzervatív, arisztokrata párt (*kelyhesek*); Austi városkában a túlzó, radikális, demokrata párt (*táboriták*).

A mozgalom élére a király előtt is kedvelt *Ziska János*, kamarás és *Huszinec Miklós*, Husz királyi várnak a grófja állott. Prágában Ziska vezetése alatt egy huszita tömeg megrohanta az újjvárosi tanácsházat, s az ablakon dobta ki a katolikus érzelmű tanácsosokat (1419.). A király ugyan kiegyezett a felkelőkkel, de most már döntő csapásra készült a husziták ellen, midőn elragadta a halál (1419. augusztus 16.). Zsigmond, Vencel törvényes utóda, ahelyett, hogy megnyerni törekedett volna magának s husziták egy részét, alattvalói ellen *keresztes hadjárat* hirdetését kérte V. Márton pápától. Így gyűlt ki ama pusztító polgárháború tüze, melyben a husziták nemcsak Cseh- és Morvaországban, hanem a szomszédos országokban is valóságos rémei lettek ellenségeiknek. Az ellenük küldött keresztes hadak nem mérközhettek meg a vallásos és nemzeti vakbuzgóságtól lelkesített huszitákkal. Az arisztokrata kelyhesek, kiknek élén *Rokyczana*, prágai érsek állott, Husz és Miesa tanainál nem mentek tovább, elismerték Zsigmondot, s kibékültek volna a katolikus egyházzal, ha teljesítik *mérsékelt kívánalmaikat*, nevezetesen, hogy 1. a *tiszta evangéliumot* anyanyelven, szabadon hirdethessék, 2. az *úrvacsorát* két szín alatt, az eredeti szereztetés szerint oszthassák ki, a halálos bűnös kivételével, minden hívőnek, 3. a pápaság mondjon le az *egyházi javakról* és úgy éljen, miként az apostolok, 4. szigorú *egyházi fegyelem* gyakoroltassék, s a halálos bűnösöket, akár világiak, akár papok, halállal büntesse a világi hatóság. Ellenben a demokrata táboriták hallani sem akartak a katolikus egyházzal való kibékülésről, sőt kimondták, hogy az alkotmánynak, tannak és szertartásnak el kell vetni mindazon elemeit, melyeket nem lehet Szentírásból bebizonyítani.

Ziskának a halála után (1424.) a táboriták többsége az *idősebb Procopiust* választotta főnökévé. Ellenben a kisebbség úgy gondolkodott, hogy senki sem lehet neki méltó utóda, ennél fogva az árvák nevezete alatt különvált.

Eközben összeült a *bázei zsinat*, és hosszas alkudozások után (1433. január 9. - november 26.) némi módosítással *megerősítette a kelyhesek négy kívánságát*. Ezen az alapon a kelyhesek visszatértek a katolikus egyház kebelébe. A táboriták azonban nem fogadták el ezt a *prágai egyezményt*, s tovább folytatták a háborút, de rövid idő múlva teljesen megverettek (Prága közelében, 1434. május 30.), s egész Csehország meghódolt Zsigmond királynak, ki a nemzet vallásos és politikai szabadságának megtartását ígérte az *iglaui szerződésben* (1436.). Zsigmond halála után (1437.) a nemzet igénybe vette szabad választási jogát. Erre kiűtött a trónviszály, s megint lángra gyűlt a polgárháború. Végül *László*, Zsigmond unokája lett a trónjelölt, nagykorúságáig pedig két kormányzóra bízott az állami ügyek vezetése. Ezen kormányzók egyike *Pogyebrád György* a kelyheseket juttatta uralomra. Midőn László trónra lépett (1453-1457), a katolicizmus érdekeit mozdította elő. Az ő halála után, a kelyhesek támogatásával, Pogyebrád György emeltetett trónra, kit abban a reményben ismert el II. Pius, hogy a cseheket egészen vissza fogja vezetni a katolikus egyházba, de midőn nem teljesült ez a reménye, s a király a kelyhesek jogait védte, a pápa *felfüggesztette a prágai egyezményt* (1462.). II. Pál *kiátkozta a királyt* és *keresztes hadjáratot* hirdetett ellene. Ezen az alapon *Mátyás*, magyar király elfoglalta Sziléziát, Morvát és Lausitzot, de Pogyebrád mindvégig megvédelmezte Csehországot és trónját. Utóda *Ulászló*, mint buzgó katolikus, a kelyhesek elnyomására törekedett, de midőn emiatt zavargások ütöttek ki, a *kuttenbergi országgyűlésen* (1485.) annak a *vallásbékének* adott létet, mely biztosította mind a katolikusok, mind a kelyhesek jogait. Ettől fogva a király haláláig (1516.) béke uralkodott az országban.

A táboriták pártja, mint ilyen, már akkor megszűnt létezni, mikor Pogyebrád elfoglalta Tabort (1453.), de ezen párt töredékeiből egy új felekezet, a *cseh testvérek felekezete* keletkezett. Az új felekezet tagjai *Krisztus törvénye testvéreinek* nevezték magukat. Kifejtették

alkotmányukat, zsinatot tartottak (Lhotkában, 1467.). Ulászló alatt ők is békét élveztek.

A *cseh testvérek tan, szertartás* és *alkotmány* tekintetében szembenőleg eltértek a kelyhesektől. Ők csak a Szentírást tekintették egyedüli zsinórmértéknek; a szentek tiszteletét, a tisztító tüzet és az átlényegülés tanát elvetették a misével együtt. Alázatos, csendes, tiszta erkölcsi életre törekedtek; hatástalanoknak tartották a bűnös paptól kiszolgáltatott szentségeket, s ezért (a XVI. század elejéig) megkeresztelték a belépőket. A fegyveres szolgálatot, állami hivatalok viselését és az esküt nem engedték meg, a művészeteket tiltották.

A *kelyhesek* lassanként beleolvadtak a katolikus egyházba, a *cseh testvérek* egyik vagy másik protestáns felekezethez csatlakoztak.

15.2. A reformáció Európa egyéb államaiban

Luther iratai hamar elterjedtek a nagyobb városokban és a nemesség közt, s az egyházi reformokra irányították a figyelmet. Számos nemes és több püspök gondolt a lengyel egyháznak Róma hatalma alól való felszabadítására. De amikor fellendültek a reformmozgalmak, a klérus egész erejével igyekezett útját állni. Egyes hatalmas nemesek pártfogása mellett előbb a *lutheri*, majd a *református*, sőt *antitrinitárius* egyházak is alakultak.

I. Zsigmond király (1506-1548) számos rendeletet adott ki a luther-szellemű hitújításnak megakadályozása és a katolikus papság tekintélyének megóvása végett, de nagyon kevés fogantatjuk volt. Különösen Lengyelországnak porosz tartományában fogadták lelkesen az evangéliumi tant. Danzigban a lutheri tant fogadta el a lakosok nagy többsége s elűzte a katolikus városi tanácsot (1525.); erre a hírre a király személyesen ment a zendülő városba, több polgárt kivégeztetett s erőszakkal visszaállította a régi egyházi rendtartást. Azonban a király távoztával visszafoglalta a várost a lutheri egyház. Danziggal egyidejűleg *Elbing*, *Thorn* és több más város is csatlakozott a reformációhoz.

A protestáns érzelmű Zsigmond Ágoston uralkodása alatt (1548-1572) a hatalmas katolikus papság ellenállása miatt nehéz küzdelmek közt ugyan, de egyre nagyobb tért hódított meg a reformáció. A *petrikowi országgyűlés* (1555.) azt az akaratot fejezte ki, hogy nemzeti zsinat tartassék a vallás ügyének rendezése végett. A király engedve a rendek kívánságának, alkudozni kezdett a pápával (IV. Pállal), engedélyt kért nemzeti zsinat tartására s némely reformok (papok házassága, úrvacsora két szín alatt, istentisztelet nemzeti nyelven) életbeléptetésére. De a pápa bosszúsan fogadta a kívánságot, megtagadta azt, sőt nunciust küldött Lengyelországba, hogy támogassa a papságot az eretnek törekvések megakadályozásában. De a király nem nyújtott segítséget a katolikus pártnak, hogy megsemmisítse a protestantizmust; sőt védelmezte annak híveit, teljes vallásszabadságot biztosított Danzig, Elbing és Thorn városoknak (1558.).

Laski János 1556-ban tért vissza szülőföldjére. Azonnal munkába vette a református, lutheránus és cseh testvér felekezetek egyesítését. Barátaival lefordította a *szentírást*, de az unió csak halála (1560.) után tíz évvel, 1570-ben valósult meg a *sendomiri zsinaton*. Az itt kötött *egyezmény* (Consensus Sandomiriensis) a *közös úrvacsorát* Melanchton szellemében állapította meg.

Zsigmond Ágoston halála után visszanyerte Lengyelország királyválasztási jogát. Az ország rendjei a királyi hatalom korlátozására szövetkeztek a trónüresedés alatt (1572-1573), s elhatározták, hogy először mindegyik választandó királlyal elfogadjatják a szövetség pontjait. Ezen pontok közt volt az általános *vallásbéke* is, mely teljes vallásszabadságot és egyenlő polgárjogot biztosított a négy nagy

egyházi pártnak. A rendek választása - Medici Katalin mesterkedésére – *Henrikre* esett, ki a katolikus püspökök sugalmazására mellőzni szeretne volna a vallásbékét, de a rendek nem engedték. Henrik amint értesült testvérének, IX. Károlynak haláláról, titokban elhagyta az országot, hogy a francia trónt foglalja el. Ezután a rendek nagy többsége *Báthory Istvánt*, Erdély fejedelmét választotta meg (1575-1586).

Ez idő alatt a *jezsuita rend* is megkezdte működését Lengyelországban. Azonban a rend sikeres működése csak *III. Zsigmond* alatt (1587-1632) kezdődött meg, ki a politikát is felhasználta a katolicizmus előmozdítására. Számos vidéki protestáns község, miután földesura katolikus lett, elvesztette védőjét; a városokban a katolikus törvényszékek ítélete számos egyházat fosztott meg templomától. *IV. Ulászló* (1632-1648) a versengő egyházak kibékítése végett *vallásos értekezletet* tartott *Thornban* (1645.), de ez sem volt képes megszüntetni az ellenségeskedést.

Lettország a XVI. század elején a német lovagrend uralma alatt állt. A reformáció kezdetén *Plettenberg Valter* hadmester nem idegenkedett a reformációtól, a rigai városi polgárság pedig készséggel csatlakozott hozzá. *Rigának* már 1522-ben két evangélikus prédikátora volt: *Knöpken András* és *Tegetmeyer*. Hozzájuk csatlakozott később *Briesmann János*. Knöpken és Briesmann 1531-ben *liturgiát és énekes könyvet* nyomtatott s igyekeztek elterjeszteni az egész országban. Riga példáját *Dorpat* és *Reval* városok is követték, sőt a szomszédos Litvániában is gyökeret vert a reformáció. Riga Dorpattal és Revallal 1538-ban belépett a schmalkaldeni szövetségbe.

Mikor *Brandenburgi Vilmos* foglalta el az érseki széket, Riga teljes vallásszabadságot nyert s nemsokára *Litvánia* és *Észtország* is csatlakozott az augsburgi hitvalláshoz. Az *újszövetség* 1650-ben *észt*, az *ószövetség* 1656-ban *lett nyelvre* fordítottatott. Általában ezek a balti tartományok többször cseréltek urat (német, lengyel, svéd, orosz), de ezek mindnyájan biztosították a protestáns egyház jogait.

Lengyelországban a szociniánusok kiűzése után a többi protestánsok elnyomására került sor. A jezsuitáktól sugalmazott politika a nemesség nagy részét visszaédesgette a katolikus egyházba. *II. Ágoston*, a protestáns szász választófejedelem, csak a katolikus egyházba áttérése után foglalhatta el a lengyel trónt (1697.). A varsói országgyűlés 1717-ben megtiltotta a protestánsoknak, hogy új templomot építhessenek.

Poroszország, Ausztria, Cseh- és Morvaország

Az osztrák tartományokban a nemességnek és a népnek nagy része örömmel üdvözölte a reformációt. *I. Ferdinánd* (1556-1564) gyakran közvetítőként lépett fel az evangélikusok és V. Károly császár közt; uralkodásának utolsó éveiben pedig minden módon meggátolni törekedett a katolikusok és protestánsok közti ellenségeskedések kitörését.

II. Miksa (1564-1576) rokonszenvezett a protestantizmussal, s így nem csoda, ha Róma szakadárnak, a protestánsok pedig titkos hitrokonuknak tartották; hiszen Miksa nem gátolta az evangélium tiszta hirdetését, számos állami hivatalt ruházott a protestánsokra, féken tartotta a jezsuitákat és arra fordította minden igyekezetét, hogy a vallásos gyűlölködés meg ne zavarja a tartományok békéjét. Maga Miksa valószínűleg csak Spanyolország és a katolikus birodalmi rendek iránti politikai tekintetből nem lépett át nyíltan a protestáns egyházba; pedig ha ezt teszi, valószínűleg elmarad a harmincéves háború.

II. Rudolfnak az uralkodása alatt (1576-1612), ki a spanyol udvarnál jezsuita nevelésben részesült, megkezdődött a katolikus reakció. Az evangélikus lelkészeket több helyen elűzték; a polgárok sorába való felvételnek vagy az állami hivatalok elnyerésének nélkülözhetetlen feltétele lett a katolikus hit. *Károly* főherceg, *Stájerország ura* visszavette a protestánsoknak korábban tett engedményeket s elhatározta, hogy teljesen ki fogja irtani tartományából a protestantizmust. Utódja *Ferdinánd* főherceg (a későbbi II. Ferdinánd császár), ha lehet még nagyobb szigorúsággal haladt a katolikus restauráció. 1599-ben Grazban bezárattott a protestáns templom, s testi- és halálbüntetés terhe alatt eltiltattott az evangélikus istentisztelet. Fegyveres csapatokkal kísért *bizottságok* járták be a tartományokat; a prédikátorokat vagy elűzték vagy börtönbe vetették s a lakosokat arra kényszerítették, hogy vagy legyenek katolikussá, vagy költözzenek ki hazájukból.

A *cseh és morva testvérek* örömmel üdvözölték Luther fellépését, s *alkuba bocsátkoztak* vele, habár nem csekély különbség volt a két irány között. Végül Luther és a csehek közt, a különböző egyházalkotmány és szokások megtartása mellett, létrejött az *egység*. Ettől az időtől oly gyorsan terjedt a csehek közt a reformáció, hogy mikor kitört a schmalkaldeni háború (1546.), már a protestantizmus híve volt a csehek nagy része. Mikor Ferdinánd király a szász választófejedelem megtámadására készült, a rendek vonakodtak a királyi zászlót követni és hitrokonaik ellen harcolni; sőt önhatalmúlag egy hadsereget szereltek fel s összeköttetésbe léptek a választófejedelemmel. A választófejedelem bukása után kénytelenek voltak meghódolni a csehek is. Ferdinánd szigorúan büntette az engedetlen protestánsokat; *rendeletet* adott ki (1547.), hogy a jövőben csak katolikusokat és kelyheseket tűrjenek meg a királyi birtokokon. Ezen rendelet következtében számosan költöztek ki az országból. Majd bevonultak a jezsuiták is Csehországba.

II. Rudolf alatt a protestánsokat fenyegető közös veszély szorosabb együttműködésre ösztönözte a pártoskodó protestánsokat. Így történt, hogy *egyesültek a cseh testvérek, reformátusok, lutheránusok és kelyhesek*, az országgyűlésen egy *közös hitvallást (Confessio Bohemica)* nyújtottak át a királynak. A csehek felhasználták a politikai zavarokat, egy *szabadságlevelet (Literae Majestatis)* erőszakoltak ki Rudolftól, mely teljes vallásszabadságot engedett a cseh hitvallás követőinek, teljes jogegyenlőséget biztosított a katolikusokkal és rájuk is kiterjesztette az augsburgi vallásbékét (1609).

Olasz- és Spanyolország

A németországi és svájci reformáció hullámai az olasz nép nagy tömegeit majdnem érintetlenül hagyták. A *humanistáktól* széles körben terjesztett *műveltség*, még ha elég alapja lett volna is a reformációnak, már csak azért sem mutathatott fel nagyobb eredményt, mivel hiányoztak a továbbépítők. Ezenkívül azt a *nemzeti ellenszenvet*, melyet századokon át fokoztak a császárok olasz hadjáratai s amely idegenkedett minden német elemtől, még ez a szellemi forradalom sem irthatta ki teljesen. Aztán a *szerteszak és papok légiói*, melyek szemmel kísérték a nép életének minden körét, s a *pápák mindenható uralma*, mely anyagi előnyökben részeltette a népet is, mind gátjai voltak a reformáció elterjedésének és megszilárdulásának.

A reformáció hívei az olasz udvarok közül csak a *ferraraiban* türetek meg egy ideig, hol számíthattak Renata hercegné pártfogására. A hercegné körében több menekült francia és olasz tudós és költő fordult meg. De a herceg nem volt egy véleményen feleségével, nem tűrte el a protestánsokat, sőt börtönnel fenyegette feleségét is, ha meg nem tagadja protestáns érzelmeit (1554.). Ferrarából terjedt el a protestantizmus *Modenába*; *Nápolyban* előbb a császári sereg tagjai terjesztették; később

sokat tettek terjesztése érdekében a spanyol *Valdes* testvérek. *Alfonso Valdes* Róma feldúlásáért (1527.) egy iratában a pápára hárította a felelősséget, végül a pápai követ meggyanúsította, s ezért elhagyta a császári udvart, s Olaszországba ment feleleveníteni az igaz vallásosságot. *Juan Valdes Rómában és Nápolyban* művelt férfiakból és nőkből egy társaságot gyűjtött egybe, mely arra törekedett, hogy tisztán, a maga valóságában értse meg a keresztyénséget, és úgy ültesse át az életbe, hogy emiatt ne kerüljön összeütközésbe az egyházzal.

A pápa, *III. Pál* közelében lévő *reformpárt* egy ideig befolyást gyakorolt, így a pápa hajlandó volt némi engedményeket tenni a hit terén, de a *konzervatív párt* hatására letért a kiegyezés útjáról és *Caraffa* bíboros tanácsára *hitnyomozószerket állított fel* (1542.) a különböző olaszországi vallásos reformpártok megsemmisítésére.

A hitnyomozószerk még sokkal kegyetlenebbül működött, mikor *Caraffa*, mint *IV. Pál* lépett a pápai székre (1555-1559). Most már azok ellen is dühöngött az üldözés, akik hívek maradtak ugyan az egyházhoz, de evangéliumi iránnyal gyanúsítottak. Püspököket, bíborosokat vettek vizsgálat alá, s azokat, akik nem ütötték meg az igazhitűség mértékét, börtönbe vetették, sőt egyeseket máglyára ítélték. Az eretnek munkák felkutatására megjelent a tiltott könyvek jegyzéke (*Index librorum prohibitorum*, 1559.), melynek alapján az eretnekeknek ítélt könyvekből óriási máglyákat raktak és égettek meg Rómában.

Spanyolországot elszigetelt helyzetében még Olaszországnál is csekélyebb mértékben érintették a németországi reformáció mozgalmi. Az az ország, mely arab uralom és kultúra ellen folytatott irtó hadjárat után, középkori alapon és középkori eszközökkel, csak most *Katolikus Ferdinánd és Izabella* alatt, 1474-1516) restauráltatott mind politikai, mind vallásos tekintetben; az a Spanyolország nem engedhette meg, hogy kockáztassa a már elért sikert egy újabb reformkísérlet.

A spanyol papságnak megingathatatlan tekintélye és a lelkeken gyakorolt korlátlan uralma, a hitnyomozószerknek rettentő eszközei és mindenhová befurakodó kémlő szemei nagyon megnehezítették a külfölddel való irodalmi forgalmat is, és mégis erre a jól őrzött területre is eljutottak, habár titokban, a reformáció tanai. Mikor 1530-ban Németországba ment *V. Károly*, a kíséretében lévő spanyoloknak elég alkalmuk nyílt rá, hogy megismerkedjenek a reformáció alap gondolataival. Közülük ugyan számosan még külföldön, vagy hazatérésük után áldozatai lettek meggyőzésüknek, de azért ettől az időtől fogva mind szélesebb körben kezdett terjedni a reformáció. *Sevilla és Valladolid* volt a mozgalomnak két fő helye. *Sevillában Rodrigo de Valero* állott a mozgalom élére és még nyilvános vitatkozásokban is meg merte támadni a katolikus tanokat. Később csatlakoztak hozzá *Gil János és Constantine Ponce de la Fuente* prédikátorok is. *Valladolidban* 1555-től *Cazalla Ágoston* volt a vezető. A protestáns Bernből elterjedt az új tan *Aragónia* több városába is. *Toledo, Murcia, Granada, Valencia, Aragónia* tartományokban, *Zaragozában* és más városokban is találtak titkos protestánsok, de csak a műveltebb osztálynál.

A reformáció eszméit elfogadó spanyolok közül sokan külföldre menekültek a hitnyomozószerk büntetései elől, de azért szolgálták a reformáció ügyét hazájukba beküldött iratokkal. *Sevillában* kézre kerítették *Fernandezt*, ki becsempészte a spanyol újszövetségeket; ezért a bűnéért háromévi börtönt kapott, s időnként kínpadra került, hogy elárulja a reformáció híveit. Akadtak árulók és protestánst játszó kémek, kik kezére dolgoztak a hitnyomozószerknek. A hitnyomozószerk főtanácsosa, *Valdez Ferdinánd* sevillai érsek bíboros jelentést tett *II. Fülöp* királynál, ki meg volt győződve arról, hogy a forradalom és eretnekség elnyomására van hivatva; a király pedig a pápához folyamodott utasításokért, s *IV. Pál* még több brevét és bullát adott ki, melyek a spanyol protestantizmus kiirtására adtak utasításokat és felhatalmazásokat. Mikor már a nyolcszázad

megaladta a foglyok száma, megkezdődött a bűnösök nyilvános, ünnepélyes, tömeges kivégzése. *Valladolidban és Sevillában négy tömeges kivégzés* teljesen megsemmisítette a protestáns közösségeket.

15.3. A Tridentinum utáni katolicizmus

Pápaság

A reneszánsz pápaságot *egyházi beállítottságú pápaság* váltotta fel. V. Pius, XIII. Gergely és V. Sixtus a restauráció csodás szellemei voltak, de hatásuk csak halálukig tartott. A 16. század végétől ismét *politikai hatalomként* létezett a pápaság.

V. Pius 1566-1572

Előzetesen domonkos szerzetes, főinkvizítor, aszkéta volt. Miután pápává választották folytatta reformációját, tovább üldözte az eretnekeket, 1570-ben kiátkozta az angol . Erzsébetet, 1571-ben győzelmet aratott a lepantói tengeren a törökök ellen.

XIII. Gergely 1572-1585

Támogatta a római teológiai szemináriumokat, No-ba új nunciatúrákat létesített. Fontos intézkedése az 1582-es *naptárreform* (1582 okt 5-14 kiejtése), a protestánsok csak később fogadták el, a keletiek pedig elutasították- csak az első VH után került sor a Gergely-féle naptárreformhoz hasonlóra.

V. Sixtus 1585-1605

Paraszi származású, tetterős, kíméletlenül vetett véget az egyházi garázdálkodásoknak. Ő alakította ki a bíborosi kongregációk formáját- mai napig is ez tart. Pénzügypolitika: létrehozta a pápai kincstárat. Sok építkezése volt, megváltoztatta Róma látképét. Külpolitika: Fro függetlenségét támogatta, a spanyolokkal szemben.

RENDEK

A katolicizmus helyzetet az ez időben létrejövő rendek és azok működése határozta meg. A pápaság csak a 19. században nyeri vissza jelentőségét. A rendek megszorodtak. Cél: a világban való munka, a betegségpolás, az ifjúság nevelése.

- papi rendek : theatinusok (1524), szomaszkaiak (1532), barnabiták(1530), Jézus Társaság, a piaristák (1597)
- szerzetes és apácarendek: kapucinus-rend, irgalmasok rerndje, Orsolya-rendi nővérek
- kongregációk: rendekhez hasonló közösségek, három fogadalmat tesznek (szegénység, szüzesség, engedelmesség). Az újkori katolikus rendi lét legelterjedtebb formája.
- megreformált rendek: „sarutlan” karmeliták, fuliumiak

KEGYESSÉG

- egyfelől Spo-ból kiáradó misztika, valamint a népi babonások, tárgyakhoz kötődő hit a jellemző. Kiemelkedő alakok: Teresa de Jesus (apáca), Juan de la Cruz (Keresztes János, karmelita szerzetes), Carlo Borromeo Pius mintaképe 1610-ben szerntté avatták)

TEOLÓGIA

Hagyománnyal kapcsolatos tanítás előtérbe került (a prot. teol-ra válaszolva, ellenref. hatása). Hangsúlyozták a hagyományt, összefüggés van a patriszika felvirágzásával. Fontos szerepe volt a *polemikának* és a *dogmatikának*.

A gondolkodást a *skolasztika* uralta. A jezsuita rendre jellemző a tomizmus (Aq. Tamás- kegyelem, és Mária szeplőtelen fogantatása). A rendszeres teol. csak Spo-ban virágzott. (Híresebb teológusok : Caesar Baronius, Roberto Bellarmoni, Melhior Canus.)

- tanviták: akarat szabadságának kérdése (mellette a jezsuiták harcoltak és győztek is a kegyelemtannal)
- morálteológia : gyóntatás- bűnök megítélése

KULTÚRA

- latin országok serkentő és gátló hatása felfedezhető, felső társadalmi rétegre gyakorolt hatás a művészetekkel való szoros kapcsolat eredménye

- művészet és irodalom: Michelangelo, Buonarroti, Tasso- aki a katolicizmusnak a legjelentősebb festője
- tudomány: természettudományt igyekezett a katolic. elnyomni, elnémítani. G. Bruno a helocentrikus világméretű újplatonista misztikájával ötvözte, máglyán végezte.

15.4. A protestáns egyházak és a szociális kérdés, a vallásos szocializmus.

A protestáns egyház a XIX. században egy elhanyagolt kötelességének igyekezett megfelelni, amikor *felkarolta a belmisszió ügyét*, s különböző jótékonyági intézetek alapításával megmenteni törekedett a szellemileg és anyagilag megnyomorodott tagokat a hit és társadalom számára.

A belmisszió körébe tartoznak a menházak, fogházak, utazó prédikátorok, vallásos iratokkal házalók ügyei, az önkéntes szegény- és betegápolás, egy szóval minden jótékonyági intézet és egyesület. A fáradhatatlan *Wichern* bejárta az egész protestáns Németországot, s lelkesítő beszédekkel és iratokkal igyekezett a keresztyén szeretetet felébreszteni.

A „*Rauhess Haus*”-t *Wichern* alapította a Hamburg melletti *Hornban*, eredetileg az *árva gyermekek menházául*; később ehhez az intézethez egy munkásképzőt csatoltak, végül kiadóhivatallal is kibővítették. Egy másik nevezetes intézet a *diakonisszaház Kaiserswerthben*, melyet eredetileg a betegek ápolására alapított *Fliedner* lelkész (1836.). Az intézettel később egybe lett kapcsolva egy kórház 600 beteg számára, egy óvoda, egy árvalány-ház, egy tanítónőképző, egy elmeógyógyintézet nőknek.

1890-ben nem volt már egyetlen, tekintélyesebb protestáns egyházzal bíró állama sem Európának, melyben nem lett volna legalább egy diakonisszaház. Voltak egyesületek, melyek az elbocsátott fegyenceket segítették, mások a bölcsődéket, óvodákat, vasárnapi iskolákat tartották fent. Egyesületi úton próbálták elérni, hogy a nagyon szegények lakást és ételmezést kaphassanak. A *londoni városi misszió* sok száz embert foglalkoztatott, hogy minél több embert megmenthessen a város erkölcsileg és anyagilag elszegényedettjei közül.

Hermann Kutter, Leonhard Ragaz és a vallásos szocializmus

(kiállítás a munkásmozgalom mellett, szociáldemokrácia, szembenállás a keresztyén szocialistákkal: Stöcker)

- Keresztyén Szocialista Munkáspárt: 1878
- Evangéliumi Szociális Kongresszus: 1890

A vallásos szocialista mozgalom megindítója *Christoph Blumhardt* (1842-1919) volt. Blumhardt gondolkodásában Isten országa első helyen állt, mégpedig nem pietista értelemben, ahol gyakran a világnak hátat fordítanak, hanem abban az értelemben, hogy Isten országa itt a földön már megjelent, és hogy nemünk ezért érvényesüléséért harcolnunk kell. Szerinte a keresztyén ember nem tehet mást, mint hogy a szocializmushoz csatlakozik, hiszen Jézus is a szegények pártfogója volt. A különbség Isten gyermekei és a világ gyermekei között Blumhardtnál eltűnt, mert abból indult ki, hogy Krisztus által mindenki üdvözülni. Így Krisztus minden emberi törekvést eljövendő országa szolgálatába állíthat. A szocialista harc, Isten országa szolgálatában áll.

Blumhardt gondolkozásából két fontos irányzat fakadt: a *svájci vallásos szocializmus* (Kutter, Ragaz) és a *dialektikai teológia* (Barth, Brunner, Thurneysen).

A svájci vallásos szocializmus alapítói elsősorban *Hermann Kutter* (1863-1931) és *Leonhard Ragaz* (1868-1945) voltak.

Kutter szerint Marx és Engels harca elsősorban harc az emberi méltóságért: egy új világban az ember visszatér az önmagára és így Istenre is – a szociáldemokrácia az emberiség legméltóbb eszménye és egyben Isten végső célja ezzel a világgal. Keményen kritizálta a hagyományos egyházat, amely magába visszahúzódik, és a mindennapi valósággal nem foglalkozik. A szociáldemokraták viszont forradalmárok, mert maga Isten is forradalmár, s csak így lehet Isten országát előre vinni. *Kutter* az egyház megújulásáért is harcolt: szerinte az élő Istent kell hirdetni, ami mindig azt is jelenti, hogy a hamis mammon ellen kell szólni és a szocializmus céljait is képviselni kell. *Kutter* az akkori különféle egyházi jótékonyág és társadalmi tevékenység ellen is tiltakozott: az egyház feladata az igét hirdetni és nem mindenféle társadalmi tevékenységgel tölteni az időt. Ezzel a népegyházi állapotok ellen is szólt, amelyben az egyház magát teljesen lejáratta és szociális intézménnyé vált. *Kutter* többé nem volt hajlandó ezeket a komolytalan szolgálatokat végezni.

Radikálisabb volt *Leonhard Ragaz*, aki nemcsak a szocializmust vallotta, hanem Blumhardthoz hasonlóan világi állását is feladta szocialista meggyőződése miatt. A szocializmusban Isten akaratát látta, a munkásmozgalomban egy „tudatlan keresztyénséget” sejtett. Az orosz 1917-es februári forradalmat helyeselte, de a leninista szovjet népköztársaságot visszautasította, mint a szocializmus elferdítését. Különbséget tett a passzív, a világrendet elfogadó *vallás* és az aktív, a világ megváltoztatására, Isten országára törekvő *hit* között. Istennek nem kell a vallás.

Adolf Stöcker (1835-1909) udvari prédikátornak és politikusnak az volt a fő gondja, hogy az államot és az egyházat megóvja a szocialista forradalomtól. A patriarchális eszközökkel vezetett proletártömegek szociális gondjainak megszüntetésére és egyházi közösségekbe vonására törekedett. A szociáldemokrata munkáspártot, amelyet mereven elutasított, egy konkurens politikai párt felállításával akarta ellehetetleníteni. *Adolf Wagner* (1835-1917) közgazdásszal közösen 1878-ban megalapította a Keresztyén Szocialista Munkáspártot. Szociális reformgondolatait határozott zsidóellenességgel ötvözte. *Stöcker* és mások 1890-ben megalapították az Evangelisch-Sozialer Kongressst, melynek célja a szociális felvilágosítás volt, valamint a művelt rétegek megnyerése a keresztyénszociális mozgalom támogatására. A szervezet hamarosan *Friedrich Naumann* (1860-1919) lelkész befolyása alá került, aki tehetséges szociálpolitikus és népszónok volt. A kongresszus munkatársai közötti egyházi különbségek azonban csakhamar szakadáshoz vezettek. *Stöcker* kivált, és 1897-ben új szervezetet alapított Freie Kirchlich-Soziale Konferenz néven, amelyhez csak az egyházi jobboldal képviselői csatlakoztak. *Stöcker* 1896-ban keresztyénszociális pártot alapított, *Naumann* a nemzetiszociális mozgalmat szervezte meg, amely azonban képtelen volt politikai pártként érvényesülni, és 1903-ban beleolvadt a politikai liberalizmusba.